

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN DEĞER
YÖNELİMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR
ARAŞTIRMA (ZEYTİNBURNU ÖRNEĞİ)**

Yüksek Lisans Tezi

HAMDİYE YAĞCI

İstanbul, 2006

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN DEĞER
YÖNELİMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR
ARAŞTIRMA (ZEYTİNBURNU ÖRNEĞİ)**

Yüksek Lisans Tezi

HAMDİYE YAĞCI

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu

İstanbul, 2006

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Bilim Dalı Yüksek
Lisans öğrencisi HAMDİYE YAĞCI nın ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN
DEĞER YÖNELİMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA
(ZEYTİNBURNU ÖRNEĞİ) adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun
13.07.2006 tarih ve 2006-7/11 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy
çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

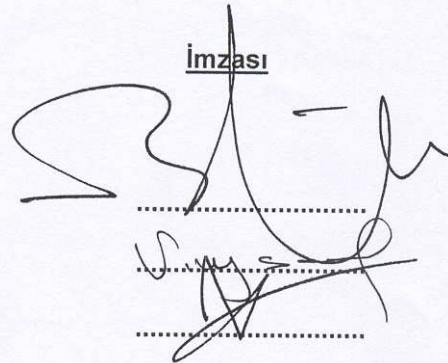
Tez Savunma Tarihi : 04.12.2006

1) Tez Danışmanı : YRD. DOÇ.DR. ALİ ULVİ MEHMEDOĞLU

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. VEYSEL UYSAL

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. VECDİ AKYÜZ

İmzası

ÖNSÖZ

Son yıllarda sosyal bilimlerin her alanında yoğun bir şekilde araştırma konusu yapılan değerlerin, eğitim ve psikoloji alanında da pek çok araştırmaya ihtiyaç duyduğu açıktır.

Araştırmamız, globalleşen dünyanın ve popüler kültürün yoğun etkisi altında kalan gençlerimizin, değerleri anlama, benimseme ve hayatlarını bu değerlere göre düzenleme noktasında hangi durumda olduklarını tespit etmek maksadıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma boyunca bana her türlü desteği veren kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu'na, tezimi değerlendirirken ufkumu açmama yardımcı olan değerli hocalarım Prof. Dr. Veysel Uysal ve Prof. Dr. Vecdi Akyüz'e şükranlarımı sunarım.

Anket çalışmalarım sırasında, Meslek Lisesi, Zeytinburnu İmam Hatip Lisesi, 100. Yıl Ticaret Lisesi, Zühtü Kurtulmuş Lisesi ve İhsan Mermerci Lisesi müdür ve öğretmenlerine ve sorularımızı hassasiyetle cevaplandıran tüm öğrencilere teşekkür ederim.

Çocukluğumdan beri azimli, sorumluluk yüklü ve istikrarlı yaşamları ile her zaman örnek aldığım; hayatın her badiresinde, yüreğimdeki tüm karamsarlığı ve ümitsizliği çekip alan ve bana olan inançlarıyla kendime güvenimi sağlayan yegâne dayanağım babama ve anneme...

Her zaman sevgileriyle yoğrulduğum aileme ve dostum, kardeşim Halide'ye, hep yanımda olsun diye...

İstanbul, 2006

HAMDİYE YAĞCI

İÇİNDEKİLER

TABLO VE GRAFİK LİSTESİ.....	Sayfa No. .VII
KISALTMALAR	VIII

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	1
3. ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ	2
4. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ	2
5. ARAŞTIRMANIN ÖN KABULLERİ VE SINIRLILIKLARI.....	4

I. BÖLÜM TEORİK ÇERÇEVE

1.1. ERGENLİK DÖNEMİ	6
1.1.1. Ergenlik Döneminin Tanımı.....	6
1.1.2. Ergenlik Gelişimi İle İlgili Kuramlar	12
1.1.2.1. G.Stanley Hall'un Kuramı	12
1.1.2.2. Psikoanalitik Kuram.....	13
1.1.2.3. Öğrenme Kuramı.....	16
1.1.2.4. Sullivan'ın Kişilerarası Kuramı	16
1.1.2.5. Kurt Lewin'in Kuramı.....	17
1.1.2.6. Antropoloji Kuramı.....	19
1.1.2.7. Spranger'in Kuramı.....	19
1.1.2.8. Erikson'un Kuramı.....	20
1.1.3. Ergenlikte Gelişim.....	25
1.1.3.1. Bedensel Gelişim	25
1.1.3.2. Cinsel Gelişim.....	26
1.1.3.3. Duygusal Gelişim.....	29
1.1.3.4. Dini Gelişim	33
1.1.3.5. Ahlakî Gelişim	41
1.2. DEĞERLER.	50
1.2.1. Değer Kavramı	50
1.2.1.1. Felsefede Değer Kavramı.....	51
1.2.1.2. Sosyal Psikolojide Değer Kavramı	52
1.2.2. Değer Kuramları.....	57
1.2.3. Değerlerle İlgili Kavramlar	61
1.2.3.1. Tutum Kavramı	61
1.2.3.2. Değer-Tutum İlişkisi	63
1.2.3.3. Değer-İnanç İlişkisi.....	65
1.2.4. Değerler ve Eğitim	67

2. BÖLÜM YÖNTEM

2.1. EVREN VE ÖRNEKLEM.....	72
-----------------------------	----

2.2. ARAŞTIRMAYA KONU OLAN İLÇENİN NİTELİKLERİ	72
2.3. ARAŞTIRMAYA KONU OLAN ÖĞRENCİLERİN NİTELİKLERİ	74
2.4. ÖLÇME ARAÇLARI	79
2.4.1. Değerler Ölçeği	80
2.4.2. Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analizi.....	82

3. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. BULGULAR VE YORUMLAR.....	84
3.1.1. Değer Yönelimine İlişkin Bulgular	84
3.2. DEĞERLER VE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE İLİŞKİN BULGULAR	85
3.2.1. Cinsiyet ve Değer Yönelimleri.....	86
3.2.2. Yaş ve Değer Yönelimleri.....	90
3.2.3. Doğum Yerinin Özelliği ve Değer Yönelimleri.....	92
3.2.4. Öğrencilerin Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumları ve Değer Yönelimleri.	94
3.2.5. Anne ve Babanın Öğrenim Düzeyi ve Değer Yönelimleri.....	96
3.2.5.1. Anne Öğrenim Düzeyi ve Değer Yönelimleri.....	97
3.2.5.2. Babanın Öğrenim Düzeyi ve Değer Yönelimleri.....	98
3.2.6. Ailedeki Birey Sayısı ve Değer Yönelimleri.....	100
3.2.7. Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okullar ve Değer Yönelimleri	101
3.2.8. Öğrencilerin Eğitim Gördüğü Sınıflar ve Değer Yönelimleri.....	103
3.2.9. Allah İnancı İlişkin Kanaatler ve Değer Yönelimleri.....	104
SONUÇ.....	106
EKLER.....	113
EK 1. Öğrenci Tanıma Formu.....	114
EK 2. Anket Metni	115
EK 3. İzin Belgesi	118
KAYNAKÇA.....	119

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1: Deneklerin Cinsiyete Göre Dağılımlar	74
Tablo 2: Deneklerin Yaşa Göre Dağılımları	75
Tablo 3: Deneklerin Doğum Yerine Göre Dağılımlar.....	75
Tablo 4: Deneklerin Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Dağılımları	76
Tablo 5: Deneklerin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları	76
Tablo 6: Deneklerin Babalarının Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları.	77
Tablo 7: Deneklerin Ailelerindeki Birey Sayısına Göre Dağılımları..	77
Tablo 8: Deneklerin Eğitim Gördükleri Okullara Göre Dağılımları ...	78
Tablo 9: Deneklerin Eğitim Gördükleri Sınıflara Göre Dağılımları ...	78
Tablo 10: Deneklerin Allah İnancına İlişkin Kanaatlerine Göre Dağılımları	79
Tablo 11: Araştırmada Kullanılan Değer Tipleri	81
Tablo 12: Deneklerin Cinsiyete Göre Değer Yönelimleri Bakımından Farklar	86
Tablo 13: Deneklerin Yaşlarına Göre Değer Yönelimleri Bakımından Farklar	91
Tablo 14: Deneklerin Doğum Yerlerine Göre Değer Yönelimleri Bakımından Farklar	93
Tablo 15: Deneklerin Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Değer Yönelimleri Bakımından Farklar.....	95
Tablo 16: Deneklerin Annelerinin Öğrenim Düzeyine Göre Değer Yönelimleri Bakımından Farklar	97
Tablo 17: Deneklerin Babalarının Öğrenim Düzeyine Göre Değer Yönelimleri Bakımından Farklar	98
Tablo 18: Deneklerin Birey Sayısına Göre Değer Yönelimleri Bakımından Farklar	100
Tablo 19: Deneklerin Öğrenim Gördükleri Okullara Göre Değer Yönelimleri Bakımından Farklar	101
Tablo 20: Deneklerin Öğrenim Gördükleri Sınıflara Göre Değer Yönelimleri Bakımından Farklar	103
Tablo 21: Deneklerin Allah İnancına İlişkin Kanaatlerine Göre Değer Yönelimleri Bakımından Farklar.....	104

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Değerler ve Ortalamalar	84
--	----

KISALTMALAR

<i>ags.</i>	: Adı geçen site
<i>agtb.</i>	: Adı geçen tebliğ
<i>ANOVA</i>	: Analysis of Variance
<i>AÜEF</i>	: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi
<i>Bkz.</i>	: Bakınız
<i>C.</i>	: Cilt
<i>çev.</i>	: Çeviren
<i>Dağ.</i>	: Dağıtım
<i>DED</i>	: Değerler Eğitimi Dergisi
<i>DEM</i>	: Değerler Eğitimi Merkezi
<i>DİA</i>	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
<i>Ed.</i>	: Editör
<i>Fak.</i>	: Fakültesi
<i>G.Ü.</i>	: Gazi Üniversitesi
<i>hzl.</i>	: Hazırlayan
<i>İFAV</i>	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
<i>İÜ</i>	: İstanbul Üniversitesi
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>sa.</i>	: Sayı
<i>SBE</i>	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>tsz</i>	: Tarihsiz
<i>vb.</i>	: Ve benzeri
<i>vd.</i>	: Ve diğerleri
<i>Yay.</i>	: Yayınları

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve AMACI

Bu araştırma, Ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin değer yönelimlerini konu edinmektedir. Araştırmanın temel amacı, bu öğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin değer yönelimlerini belirlemek ve benzerlik ve farklılıkları tespit etmektir.

Araştırmada ayrıca, cinsiyet, yaş, doğum yeri, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, anne ve babanın eğitim durumu, ailedeki birey sayısı, okunan okulların türü, okunan sınıf gibi demografik değişkenler ve Allah inancına ilişkin kanaatler ile değer yönelimleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi de amaçlanmıştır.

Farklı eğitim programına sahip liselerin öğrencilerinin değer tercihlerinin tespiti ve mukayesesi amacını taşıyan bu araştırmada, düz lise, meslek lisesi, imam hatip lisesi, ticaret lisesi ve süper lise olmak üzere beş ayrı lise seçilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu araştırma lise öğrencilerinin değer yönelimlerini konu alan bir araştırmadır. Daha önce bu dönemdeki değer yönelimleri ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmış olsa da, lise dönemi ve değerler konusunu birlikte inceleyen müstakil bir araştırmanın olmaması bizi bu konu üzerinde çalışmaya teşvik etmiştir.

Lise dönemi, yani ergenliğin ortaları bireyin toplum içinde kendini iyiden iyiye gösterdiği, kendine ait dünya görüşü oluşturma çabasının bulunduğu bir dönemdir. Bu dönemde genç, çocukluğunda sorgulamadan kabul ettiği prensiplerin, büyüklerinden görerek uyguladığı davranışların nedenlerini düşünmeye, sorgulamaya başlar. Bu sorgulamada gencin, zihinsel, duygusal, fiziksel ve sosyal gelişim ve değişimleri etkilidir.

Bu nedenle her türlü değişimin yaşandığı ergenlik dönemi ve bu dönemdeki değer tercihlerini incelemek, genelde psikoloji ve eğitim, özelde ise din psikolojisi ve din eğitimi açısından önemlidir ve sonuçlar bu dönem hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaya imkân tanıyacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ

Araştırmanın temel problemini “ farklı müfredata sahip orta öğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin değer yönelimlerinde herhangi bir farklılık ortaya çıkıyor mu?” sorusu oluşturmaktadır.

Buradan hareketle oluşturulan alt problemleri şöyle sıralayabiliriz:

- Öğrencilerin değer yönelimleri ne yöndedir? Gençler hangi değerlere daha çok ve hangi değerlere daha az önem vermektedirler?
- Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, yaş, ailenin sosyo-ekonomik durumu, anne-babanın eğitim düzeyi, eğitim görülen ortaöğretim kurumu ve sınıf gibi demografik özellikleri ile değer tercihleri arasında farklılaşma var mıdır?
- Öğrencilerin Allah inancına ilişkin kanaatleri ile değer yönelimleri arasında bir ilişki var mıdır?

4. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Bu problemler çerçevesinde oluşturulan hipotezler şöyle sıralanmaktadır:

- Cinsiyet faktörü değerlere verilen önem düzeyinde farklılık oluşturmayacaktır.

- Yaş, değer yönelimlerinde arasında anlamlı bir farklılık oluşturmayacaktır. Çünkü öğrencilerin yaşları birbirine çok yakındır.
- Doğum yerinin özelliğinin, Gelenek, Uyma, Güvenlik değerlerinde anlamlı bir farklılık oluşturacağı beklenmektedir. Bu farkın Şehir-Büyükşehir doğumlulardan ziyade Köy-Kasaba doğumlular lehine olacağı düşünülmektedir. Doğum yerinin özelliği diğer değerlerde anlamlı bir farklılık oluşturmayacaktır.
- Gelir düzeyinin değer yönelimleri üzerinde etkisi olacaktır. Gelir düzeyinin, Uyarılım, Özyönelim, Hazcılık, Başarı ve Güç değerlerinde anlamlı bir farklılığa yol açacağı varsayılmaktadır. Ailesinin sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan öğrenciler, bu değerlere, ailesinin sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan öğrencilere göre daha fazla önem atfedeceklerdir.
- Annenin eğitim durumunun öğrencilerin değer yönelimlerinde anlamlı farklılıklar oluşturacağı düşünülmektedir.
- Babanın eğitim düzeyi öğrencilerin değer yönelimlerinde önemli bir farklılık oluşturmayacaktır.
- Ailedeki birey sayısının, öğrencilerin değer yönelimlerinde önemli bir fark oluşturması beklenmemektedir.
- Eğitim görülen okulların niteliği, öğrencilerin değer tercihlerinde anlamlı farklar ortaya koyacaktır.
- Eğitim görülen sınıf öğrencilerin değer tercihlerinde farklılaşmaya sebep olacaktır.
- Öğrencilerin Allah inancı ile ilgili tutumları ile değer yönelimleri arasında anlamlı bir farklılaşma beklenmemektedir.

5. ARAşTIRMANIN ÖN KABULLERİ ve SINIRLILIKLARI

Araştırmaya katılan 317 kişilik örnekleme grubunun, kendilerine yöneltilen anketi samimiyetle ve doğru olarak cevaplandırdıkları varsayılmaktadır.

Örnekleme grubunun evreni temsil ettiği kabul edilmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçme aracının (Schwartz Değer Ölçeği) ölçtüğü özellikler ve kapsam bakımından geçerli, hata karışma ihtimalinden de arınmış olduğu varsayılmaktadır.

Araştırmada kullanılan kaynaklar geçerli ve güvenilir kaynaklardır.

1. BÖLÜM
TEORİK ÇERÇEVE

1.1 ERGENLİK DÖNEMİ

1.1.1 ERGENLİK DÖNEMİNİN TANIMI ve GENEL ÖZELLİKLERİ

İnsan hayatı, çocukluk, gençlik, yetişkinlik, orta yaşlılık, yaşlılık ve ihtiyarlık olmak üzere, birbirini bağlantılı olarak takip eden altı evreden oluşmaktadır. Her evre, kendinden sonrakini belirleyen bir basamak niteliğindedir ve kendine has özellikleri ile yaşanmadan diğer evreye geçilmemektedir.¹

Konumuzun temelini oluşturan gençlik dönemi, yetişkinlikten önce çocukluktan sonra yaşanan bir dönemdir. İlk kısmına “bülüğa erme”² adı verilir. Büluğa erme çocukluktan ergenliğe geçişin ilk adımıdır.

Bülüğ Arapça bir kelimedir ve “ulaşmak” anlamına gelir. Terim olarak da, çocuğun cinsi ve bedeni yönden ergenlik dönemine ulaşmasını ifade eder. Bu çağa gelmiş kişiye ise baliğ denir.³ Bir araştırmaya göre ülkemizdeki büluğa erme yaşı kızlarda en erken 10 en geç 18; erkeklerde ise en erken 9, en geç 19 olarak tespit edilmiştir.⁴

İslam hukukçularına göre büluğ çağının üç şartı vardır: Ön şart, en alt yaş sınırına ulaşmaktır ki bu kızlarda 9, erkeklerde 12 yaşın tamamlanmasıdır. İkinci şart, çocuğun fiili olarak büluğa ermesidir, bu da asgari yaşa gelen çocuğun cinsel yönden değişimler yaşamasıyla olmaktadır. Bu, bünye, iklim, ırk vb. etkenlere bağlı olarak değişmektedir. Üçüncü şart ise, hükmen baliğ olma (dini sorumluluklara sahip olma), en üst yaş sınırına ulaşmadır ki bu, kızlarda 18, erkeklerde 17’dir.⁵ Bu yaşa ulaşan genç, artık dini açıdan her türlü emir ve yasakla yükümlüdür. Cinsel yönden herhangi bir

¹ Adnan Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, 6. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s.17

² Kulaksızoğlu, s.17

³ Ali Bardakoğlu, “Bülüğ”, **DİA**, C. VI, s.413

⁴ I. Işıklar, “Türk Çocuklarının Büluğ Yaşı Üzerine Araştırmalar”, **AÜDTCF Dergisi**, C.VII, S. 4, s.516–517; Ziya, Dalat, **Çocuk ve Genç Ruh**, Ankara 1955, s.217–218 Aktaran: Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Ankara: TDV Yayınları, 2001, s.266

⁵ Bardakoğlu, s.414

değişim yaşamasa da, aklen ve ruhen olgunlaşmış ve sorumluluk alabileceği yaşa gelmiştir.

Bu çağa “akıl baliğ olma” çağı da denir. Çünkü kişinin artık, inanç, ibadet ve ahlak açısından iyi ile kötüyü ayırt edebilecek, seçebilecek yeteneğe ve olgunluğa ulaştığı kabul edilmektedir.⁶

Buluğa erme dönemi kızlar için 11–12, erkekler için 13–15 olarak kabul edilir. Ayrıca bu dönem, cinsel değişme ve gelişmenin de başlayıp bir süre devam ettiği dönemdir. Bülüğ çağındaki kız ve erkekte fiziksel, fizyolojik (hormonal) ve zihinsel açıdan da değişme ve gelişmeler görülür. Fakat bu gelişmeler iki cinste de aynı zamanda görülmez. “Kızlar erkeklere göre iki yıl kadar önce gençliğin başlangıcı olan bülüğ çağına girerler. Erkek çocukların cinsel olarak olgunlaşmaları ortalama 13 yaşlarında başlayıp iki yıl kadar sürdüğü halde, kızlar 11–12 yaşlarında bülüğ çağına girerler ve erkeklere göre daha kısa bir zaman sürecinde cinsel olgunluğa ulaşırlar.”

“ Bülüğdan sonra kızlar için 14–16, erkekler için 15–17 yaşlar arası ergenliğin ortaları olarak düşünülebilir. Bu yaşlar arasındaki gençler bülüğdaki hızlı değişimleri kısmen arkada bırakırlar ve 16–17 yaşlarına doğru hem yaşları hem de okudukları sınıf seviyesi yüzünden gelecekleri ile ilgili kararlar almak durumunda kalırlar.”

Bu dönemden sonra ergenliğin sonları yaşanır. “Üniversiteye karşılık gelen bu yıllarında dengelilik artar. Genç, karşılaştığı sorunları ele alma ve onlarla baş etme konusunda daha uyumludur.” Yetişkinler de gence gösterdikleri tavırlarda daha yumuşak ve uyumludurlar. Gençlik çağı hemen her toplumda fırtınalarla dolu bir geçiş dönemi olarak kabul edilir. Ergenin yaşadığı sorunlar farklı sebeplere bağlansa da temelde sebep, fiziksel, kişisel, cinsel, duygusal ve sosyal gelişme ve değişmelerin ergende meydana getirdiği farklılaşmadır.⁷

⁶ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003, s.170–171

⁷ Kulaksızoğlu, s.18

Büluğ sonrası dönem ergenlik dönemidir, bu da yetişkinliğe ilk adımdır. Ergenlikten maksat, bireyin akıl ve ruh yönünden belli bir olgunluğa ulaşmasıdır. Bunun tespiti kolay değildir. En açık delil bireyin cinsel yönden gelişmesidir.⁸

Ergenlik kavramının üzerinde biraz durmak gerektiği kanaatini taşıyarak onunla ilgili ifadeleri aktarmayı uygun buluyoruz.

- “Ergen” kelimesi ermek kökünden gelir ve üretici döneme giren, çocukluk çağını geçen anlamına gelir. Ermek kelimesinin kökünden gelen “ergin” ise “olgunlaşmış, yetişmiş, gelişmiş, yasal yaşa gelmiş birey” anlamına gelmektedir.⁹

- Ergenlik, değişim, büyüme, “başkalaşım” (métamorphose), “dönüşüm” (mutation) demektir.¹⁰

- Modern ergenlik psikolojinin babası G.Stanley Hall ergenliği ‘fırtına ve stres’,¹¹ zamanı olarak tanımlar.¹²

- Ergenlik öncelikle biyolojik bir olaydır.¹³ (biyolojik gelişimle ilgili geniş bilgi Bedensel ve Cinsel Gelişim kısmında mevcuttur.)

- “Ergenlik, yüzleşilmesi gereken temel görevler olarak eğitim, olgunlaşma ve beklemeyi içeren bir dönemdir. Bu nedenle ergenlik dönemini yaşla ilişkili bir dönem olarak tanımlamanın pek bir yararı yoktur. Anlamlı bir kavram olarak ergenlik, en iyi biçimde, bireyin tüm gelişimini içeren geniş bir çerçevede ele alınabilir.” Çocuk ailenin gözetimi ve korumasına daha az ihtiyaç duymaya başladığında, fizyolojik ve hormonal

⁸ Bardakoğlu, s.413

⁹ Talat Parman, **Ergenlik Ya da Merhaba Hüzün**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2000, s.17

¹⁰ Parman, s.17

¹¹ G.Stanley Hall, **Adolescence**, New York: Appleton, 1904 Aktaran: Mary J.Gander ve Harry W. Gardiner, **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, Bekir Onur (hızl.), 3. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s. 404

¹² Gander ve Gardiner, s. 404

¹³ Parman, s.19

gelişim yetişkin düzeyine yaklaştığında ve fizyolojik olgunluk çocuğu toplumda sorumluluk almaya hazır hale getirdiğinde ergenlik başlamış demektir.¹⁴

- Fransız Psikanalisti Françoise Dolto ergenliği “ikinci doğum” olarak tanımlar. Nasıl ki doğum fötüs halinden yeni doğan haline geçiş ise, ergenlik de çocukluktan erişkinliğe geçiştir. Dolto, ergenlerin de yaşamın ilk dönemlerindeki bebekler gibi kırılgan ve hassas bir yapıya sahip olduklarını söyleyerek onları kabuk değiştiren yengeçlere benzetir. Kabuk değiştirme döneminde zayıf ve savunmasız olan yengeçler gibi ergenler de bu dönemde oldukça duyarlı ve hassas olurlar. Bu dönem onlar için dikkat edilmesi gereken bir dönemdir.¹⁵

- Ergenlik, geçmişte bugünkü özellikleri ile var olmayan, çağımıza özgü, kültürel bir kavramdır. Ergenliği, günümüzün sanayileşmiş, kentleşmiş, eğitilmiş toplumu yaratmıştır. Çünkü geçmişte ilkel tarımsal ve kentsel kültürler erken yaşlarda gençlerinin katkısına ihtiyaç duymuştur. Bu kültürlerde, çocukluktan çıkan birey hemen yetişkinliğe adım atmıştır ve ondan yetişkin tavır ve davranışı, sorumluluğu beklenmiştir. Yaşam sürelerinin kısa olması, ekonomik ve toplumsal baskılar vb. sebepler yetişkinlik sorumluluğu yaşını aşağıya doğru çekmiştir.¹⁶

- “Ergenliğin ayrı bir gelişim dönemi olması ekonomik ve toplumsal koşullara bağlı olarak bu yüzyılın başlarına rastlar; ergenliğin psikolojik doğasına duyulan ilgi ise ancak Birinci Dünya Savaşından sonra artmıştır. Öyleyse ergenlikten ve ergenliğin yaşantılarından ancak eğitimle, kentleşme, sınılaşma düzeyleri ölçüsünde söz edebilirler. Her toplum kendine özgü özellikleriyle kendi ergenlerini yaratmaktadır. Her toplum aynı zamanda kendi ergenlerine bakış açılarını da yaratmaktadır. Bunlar özgül sosyo-kültürel renkler, çeşniler oluşturur ve asla aynen çevrilemez.”¹⁷

¹⁴ James F. Adams, **Ergenliği Anlamak**, Ali Dönmez (çev.), Bekir Onur (hızl.), 1.Basım, Ankara:

İmge Kitabevi, 1995, s. 15,16

¹⁵ Parman, s.17

¹⁶ Adams, s.13–14

¹⁷ Adams, s.6–7

• Yaşamın bu dönemine ait diğer bir kavram da Latince püberte yani “erinlik” (bülüğ) kavramıdır.¹⁸ “Bülüğa erme” çocukluktan ergenliğe geçişin ilk adımıdır.¹⁹

“Ergenlik insanda bedence, boyca büyümenin hormonal, cinsel, sosyal, duygusal, kişisel ve zihinsel değişme ve gelişmelerin olduğu, bülüğla başlayan ve bedence büyümenin sona ermesi ile sonlandığı düşünülen özel bir evredir. Gençlik ise ergenliği de kapsayan ve üst yaş sınırının daha geniş olduğu bir çağdır. Gençlik deyiminin ergenlik yerine kullanılması yanlış olmaz. Ancak ergenlik derken büyüme ve gelişmenin olduğu özel bir çağ kastedilmektedir. Genç, okuyan veya tam bir meslek sahibi olmamış, evlenmemiş, anne ve babası ile beraber yaşayan veya anne-babasının (ailesinin) desteğinde yaşamını sürdüren bir birey olarak da tanımlanabilir.”²⁰

“İnceleme kolaylığı ve farklı özellikler dolayısıyla bazı psikologlar ergenliği ön ergenlik ve ergenlik olmak üzere iki devrede incelerler. Bir kısmı ise bu çağı:

	<u>Kızlar için</u>	<u>Erkekler için</u>
Önergenlik (bülüğ öncesi)	10- 12	12–14
Erinlik (bülüğ)	13–15	15–17
Ergenlik (ergenlik)	16-	17-

olarak bölerler.”²¹ Buradaki yaşlar geneldir. Bireylere, iklim şartlarına, cinsiyete göre farklılıklar arz eder. Yine bir devreden diğerine geçişlerde de önemli farklılıklar vardır. Buradaki ayrımlar sunidir. Genellikle kızların ergenliğe erkeklerden daha erken girmeleri, orta öğrenimde kız ve erkek öğrencilerin birbirlerine olan davranışlarını yorumlamada önemli rol oynar.²²

Birey bu dönemde ekonomik, sosyal, fiziksel yönlerden sorumluluk yüklenmeye hazırlanmaktadır.²³ Bu dönem hızlı ve sürekli bir değişme ve gelişme

¹⁸ Parman, s.17

¹⁹ Kulaksızoğlu, s.17

²⁰ Kulaksızoğlu, s.34,35

²¹ Fatma Varış, **Ergenin Gelişimi**, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1963, s.9

²² Varış, s.9

²³ Varış, s.10

sürecidir. Genç bu dönemde ne tam çocuktur artık ne de tam yetişkin olmuştur. Ciddi bir bocalama içindedir. Değişim ve gelişimleri anlamlandırma ve kabullenme çabası onun ailesi ve çevresiyle uyum sorunu yaşamasına sebep olmaktadır.²⁴

Ergenlik, çocukluktan yetişkinliğe uzanan bir süreç olduğuna göre, çocukluktaki yaşantıların ergenliği etkilemesi kaçınılmazdır. Kişinin ergenliği başarılı ve mutlu olarak geçirmesi, geniş ölçüde, bu devre için hazırlığına, çocukluk evresindeki gelişim ihtiyaçlarının tam olarak karşılanmasına bağlıdır. Geçiş bir oluşumu bir değişimi gerekli kılar. Değişime ayak uydurmak önemlidir. Çocuklukta değişen şartlara sağlıklı bir şekilde uyum sağlamaya ana-baba ve öğretmen yardımcı olur. Ergenlikte ise, hem değişen şartlar artmakta ve çeşitlenmekte hem de buna uyum gencin bizzat kendisinden beklenmektedir. Yani genç, pek çok yeniliği ve değişikliği aynı anda yaşamakla kalmayıp, daha bağımsız, daha özgür davranması; beden, ilgi, sosyal, duygusal ve kültürel değişimlerin ortaya çıkardığı durumla kendisinin baş etmesi beklenmektedir. Özetle, kendi ayaklarının üzerinde durabileceğini ispatlaması gerekmektedir. Çocukluğunda yeterli destek ve ilgi gören bireylerin ergenlik dönemini başarıyla geçireceği muhakkaktır.²⁵

Gençlik, 12–21 yaşlarını kapsayan, bülüğ ve ergenlik dönemlerine verilen genel bir addır. Gelişme, ruhsal olgunlaşma ve yaşama hazırlık dönemidir. 12–15 yaş arası ergenlik gelişmesini içine alan ilk gençlik olarak tanımlanırken, 15–21 yaş arası asıl gençlik dönemidir. 21–25 yaş arası ise uzamış gençlik olarak bilinmektedir. Bu çağa Batı dillerinde büyüme anlamına gelen ‘**Adolescence**’ adı verilir. İngilizcedeki ‘**Teenage**’ sözü de 13–19 yaşları arasındaki gençlik dönemini belirtir.²⁶

Gençlik, biyolojik, ruhsal ve toplumsal bir kavramdır. Gençlik çağı, bireyin üretici duruma geçtiği veya yuva kurup çalışmaya başladığı zaman biter ve artık erişkinlik dönemi başlamıştır.²⁷

²⁴ Kulaksızoğlu, s.18

²⁵ Varış, s.10

²⁶ Atalay Yörükoğlu, **Gençlik Çağı**, 6.Basım, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1989, s.13,14

²⁷ Yörükoğlu, s.13,14

Ergenlik ve bu dönemdeki görevleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Her iki cins yaşlıları ile yeni ve daha olgun ilişkilere girme
2. Erkeksi veya kadınsı rollere erişme
3. Bedenini kabul ve etkili olarak kullanma
4. Yetişkinlerden duygusal bağımsızlığa ulaşma
5. Evlilik ve aile hayatına hazırlanma
6. Bir meslek için hazırlanma
7. Bir değerler ve ahlak sistemi edinme
8. Toplumsal açıdan sorumlu davranışı isteme ev kazanma²⁸

1.1.2. ERGENLİK GELİŞİMİ İLE İLGİLİ KURAMLAR

1.1.2.1 G.Stanley Hall'un Kuramı

Hall, psikolojiye ergenlik dönemi kavramını kazandıran ve çocukluk ve ergenlik dönemi üzerine çalışan bir psikologdur. Kuramını ortaya koyarken Darwin'in evrim teorisinden esinlenmiştir. Ona göre, insanlar da tıpkı evrim geçirerek gelişen canlılar gibi anne karnında çeşitli evrelerden geçerler. Dolayısıyla organizmanın (insanın) ana rahminde geçirdiği evreler, atalarının önceden geçirdiği evrelerin bir özeti mahiyetindedir. Hatta bunu iyice ilerilere vardırır ve çocuğun 8 ila 12 yaşlarında bile, her ne kadar kısmen gelinmişse de, insan ırkına göre ilkel bir durumda olduğunu ifade eder. Bu dönemdeki çocuğun davranışlarını, avcılık ve balıkçılıkla ayakta kalmaya çalışan ilkel bir insana benzetir. Ergenlik dönemini ise insanın vahşilik ve uygarlık arasındaki bocalamasına benzetir. Ona göre insan önce ilkel bir yapıya sahipken bu evrede yavaş yavaş kültürünün temellerini almaya başlamaktadır. Dolayısıyla ergenlik

²⁸ Hasan Bacanlı, **Eğitim Psikolojisi**, İstanbul: Alkım Yayınevi, tsz., s.43

ilkelikten uygarlığa geçişi simgeler. Hall bu yüzden ergenliği bir stres ve fırtınalar dönemi olarak tanımlar. Ona göre ergenlik bireysellik duygusunun geliştiği bir yeniden doğuştur.²⁹

Hall, bu dönemde ergenin, kendi içgüdüsel istekleri ile erdemli yanlarının çatıştığını ve bu durumun ergende bir iç karışıklığa sebep olduğunu vurgular. Ancak Hall bu durumun, ergenin bireyselliğini geliştirmesinden dolayı, ergene yeni açılımlar kazandırdığını söylemektedir.³⁰

1.1.2.2 Psikoanalitik Kuram (Sigmund Freud- Anna Freud)

Psikoanalitik kuramın fikir babası Sigmund Freud'dur. Freud, kuramında önceliği çocukluk dönemine vermiş, ergenlikle ikinci derecede ilgilenmiştir. Dolayısıyla çocukluk dönemi incelenmeden ergenlik döneminin anlaşılması zor olacaktır. Freud insan yavrusunu cinsel dürtülerden oluşan bir yumak olarak tanımlar. Bu dürtüler, Oral, Anal ve Fallik olmak üzere üç psikoseksüel evrede kendini gösterir.³¹

Oral dönem 0–2 yaş arası bir evredir. Bu aşamadaki emme, ısırma, yutma gibi faaliyetlere ağızın uyarılması erotik doyumun kaynağıdır. Bu dönemde yeterince doyum alamayan birey *oral kişilik* olarak nitelendirilir. Freud, iyimserlik, alaycılık, küçümseme gibi pek çok davranışın, oral dönemde ortaya çıkan olaylara bağlanabileceğini düşünür.³²

Anal dönemde çocuk ilgisini ağız bölgesinden anüs bölgesine doğru kaydırır ve anal bölgesinden haz alır.³³ Bu dönem çocuğun tuvalet eğitimi aldığı, tuvalete kendisi

²⁹ Kulaksızoğlu, s.19

³⁰ Judith Gallatin, “Ergenlik Kuramları”, Nermin Çelen (çev.), Bekir Onur (Ed.), **Ergenliği Anlamak** içinde (49–80), Ankara: İmge Yayınları, 1995, s.52

³¹ Duane P. Schultz ve Ellen Sydney Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi**, Yasemin Aslay (çev.), 2.Basım, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002. s.532- 533

³² Schultz ve Schultz, s.533

³³ Schultz ve Schultz, s.533

gitme alışkanlığını kazandığı bir dönemdir. Çocuk bu dönemde kendi kararlarını kendisi alma ve uygulama duygusunun çekirdeğini fark etmeye başlar. Bunu da annesi tualete götürdüğünde dışkısını yapmama, götürmediğinde yapma şeklinde gösterir. Böylece çocuk, kendini sürekli kontrol eden annenin, yetişkinin otoritesine bir ölçüde karşı gelmiş, tepkisini belli etmiş oluyor.³⁴

Fallik dönem dört yaş civarında ortaya çıkan ve erotik doyumun genital bölgeye kaydığı bir dönemdir. Genital organlarla temas, onların sergilenmesi ve cinsel hayaller bu dönemde oldukça yoğundur. Freud bu evrede **Ödipal Kompleks**in geliştiğini öne sürmüştür. Buna göre, çocuklar karşı cinsten anababasına aşırı bağlı olurlar ve onu hemcinslerinden kıskanırlar. Fakat bu duyguyu bastırırlar. Bu da çocukta iç çatışmaya sebep olur. Çocuk çoğunlukla kendisiyle aynı cinsten olan ebeveyni ile özdeşleşerek bu kompleksin üstesinden gelir ve karşı cinsten olan ebeveynine yönelik olan cinsel arzusunu şefkat ve sevgi duygularıyla yer değiştirir.

Bu dönemden sonra, 5–6 yaşlarından 12 yaşına kadar geçen dönem bu duyguların geçici olarak söndüğü bir dönemdir. Freud bunu *gizlilik* (latency) dönemi diye ifade eder. Bundan sonra ergenlikle beraber yeniden canlanma başlar.³⁵

Geçirdiği fizyolojik değişiklikler ve cinsellikle ilgili karmaşık duygular ile girdiği bu fırtınalı dönemde birey, cinselliğe karşı geliştirdiği savunma mekanizmaları sonucu stresli ve gerilimli hal alır. Burada Hall'un kuramı ile Psikoanalitik kuram ergenlik görüşleri arasında benzerlik vardır. Her iki kuram da ergenlik sorunlarını açıklamada özümseme ilkesinden yararlanır. Fakat Hall'un kuramı bu sorunların sebebini insan evriminin kritik bir aşamasından geçiş olarak açıklarken, psikoanalitik kuram çocukluktaki cinselliğe bağlayarak açıklar.³⁶

Freud'a göre ergenlik, çocukluktaki çelişkilerin ortaya çıkması, yansımasıdır bu yüzden ergenlik üzerinde durulması gereken önemli bir gelişim dönemi değildir.

³⁴ Erik H. Erikson. **İnsanın Sekiz Çağı**, T. Bedirhan Üstün ve Vedat Şar (çev.), Birey ve Toplum Yayınları, 1984

³⁵ Schultz, s.533

³⁶ Kulaksızoğlu, s.22

Freud'un kızı Anna Freud ergenlik üzerine bazı çalışmalar yapmıştır. Anna Freud, ergenliğin bazı uyum sağlama çabalarıyla geçirilen bir dönem olduğunu düşünmektedir. Ona göre, bir ergenin baş etmek zorunda olduğu durumla çocuğun durumu farklıdır. Çocuk ailesiyle çatışan şeyler üzerinde sıkıntı yaşarken, ergen, bastırdığı cinsel isteklerin uyanmasından dolayı çatışma yaşar. Ergenin sıkıntılarının sebebi, bu duyguları hissedince yaşadığı suçluluk duygusudur. Ergenler bu duygudan, fikri tartışmalar yaparak, felsefi, ideolojik akımlara bağlanarak uzak durmaya çalışırlar.³⁷

Ergenlik dönemindeki bireyin tartışmaktan hoşlanmasının da altında bu tür konularla ilgili yaşadığı çelişkiler vardır. Birey bu dönemde içgüdüsel yanlarıyla dış dünya arasındaki uyumu, cinsel dürtülerinin tatmini ya da reddi, özgürlük veya sıklık, otoriteye uyma veya başkaldırma gibi konulara karar verme mücadelesi içindedir. Bu mücadeleyi felsefi bir tartışma zeminine getirerek cinsel çelişkileriyle yüzleşmekten, bunlarla ilgili suçluluk duygusu yaşamaktan kendini kurtarmış olur. Oedipal kompleksini ise *özdeşleşme*, yani aynı cinsten olan ebeveyniyle yakınlık kurarak aşmaya çalışır. Örneğin erkek çocuk babasıyla, kızlar da anneleri ile yakınlık kurmaya çalışır. Fakat aynı zamanda ergenliğin uyandırdığı cinsel duygular sebebiyle genç yine karşı cinsten olan ebeveynine ilgi duymaya, aynı cinsten olan ebeveynine ise düşmanlık beslemeye başlar.³⁸

A. Freud'a göre, genç için bu sıkıntılardan korunmanın en kısa yolu anne ve babasından duygusal anlamda uzaklaşmaktır. Ona göre ergen bu dönemde ailesiyle sürekli çatışır. Onlardan uzak olma neticesinde de derin bir boşluk ve üzüntü içine girer. Bu boşluğu doldurmak için yeni ilişkilere ihtiyaç duyar ve etrafında, ailesinden başka kişilerle kendini özdeşleştirmeye yönelir. Sık sık arkadaş değiştirir, arkadaşlarıyla bir gün küser bir gün barışır. A. Freud'a göre bu dengesizlikler normaldir zira genç, içindeki fırtınaları bu şekilde yansıtmaktadır.³⁹

³⁷ Gallatin, s.56–57

³⁸ Gallatin, s.58

³⁹ Gallatin, s.58

1.1.2.3 Öğrenme Kuramı (McCandless)

McCandless, sosyal öğrenme kuramının esaslarını ergenlik gelişimine uyarlamaya çalışmıştır. Onun kuramı aslında Hall ve Anna Freud’unkinden çok farklı değildir. O da, psikoanalitik görüşte olduğu gibi, insan davranışlarına dürtülerin sebep olduğunu, cinselliğin ergen yaşamında önemli bir yeri olduğunu vurgular. Bununla birlikte o, hayal kırıklığı, saldırganlık, mera, bağımlılık gibi öğrenilmiş veya öğrenilmemiş dürtü ve isteklerin bireyi harekete geçirdiğini belirtmektedir. Ancak o, öğrenmenin dürtüler üzerinde çok etkili olduğunu, bireyin, kendisini saldırgan, endişeli, bağımlı veya güzel olarak hissettiğini söylerken bunların hangi özelliklerden oluştuğunu aslında daha önceden öğrenmiş olduğunu ifade eder. McCandless’e göre ergenler, sözü edilen dürtülerin, yaşadıkları toplumda nasıl yorumlandığını, bu dürtülere atfedilmiş davranış biçimlerini bilirler ve bundan dolayı kendilerini baskı altında hissederler. Örnek olarak çocuklara, anne, baba, öğretmen, din adamı gibi kişilere bağımlılık duymaları öğretilir, fakat ergenliğe girince de bağımsız davranışları istenir. Genç bu durumda çelişki yaşar.⁴⁰

“Hall’a göre ergenlik buhranlıdır, çünkü çocukluktan kesin bir çıkışa işaret eder, eşi görülmeyen duyarlılıkların ve caydırıcılıkların yaşandığı bir dönemdir.”⁴¹

1.1.2.4 Sullivan’ın Kişilerarası Kuramı

Sullivan’ın kuramı, önceki kuramlara göre en ilginç kuramdır. Çünkü o, cinsellik ihtiyacından önce kişilerarası uyumun, ihtiyaçların doyurulmasının daha önemli olduğunu savunur.

Sullivan’a göre insanın en önemli ihtiyacı güvenlikte olduğunu hissetmesidir. Bu ihtiyacın özü endişeden arınmış olmaktır. Endişe ise, insanın başkalarına bağlı ve muhtaç olmasından kaynaklanmaktadır. İnsan bebekken, hayatta kalmak ve yaşamak için başkalarına o derece bağımlıdır ki, doğal olarak çevresindekilerin ruh haline ve

⁴⁰ Gallatin, s.59

⁴¹ Kulaksızoğlu, s.25

kendisine karşı olan tutumlarına karşı bir duyarlılık kazanır. Sullivan’a göre bebek kendisiyle yakından ilgilenen kişinin (bu çoğunlukla annedir), her türlü ruh halini hisseder. Annenin kendisini kucağa alış şekli, yüz ifadesi gibi ipuçlarından annesinin o andaki duygularını alır ve etkilenir. Annenin huzursuzluğun yansımasından dolayı bebek endişe ile tanışacaktır.⁴²

Sullivan her ne kadar psikoanalitik görüşü benimsemese de yaptığı araştırmalarda Amerikan toplumunda bebeğin cinsel davranışlarına gösterilen tepkinin bebekte bir endişe duygusu meydana getirdiğini tespit etmiştir. Pek çok aile çocuğun cinsel organıyla oynadığını görerek paniğe kapılıp onu uyarmakta ve çocuk da bunun üzerine konuyla ilgili fobi geliştirmektedir. Sonuçta çocuk, cinselliği ile ilgili her şeyden uzaklaşmakta, zira cinsellikle ilgili her türlü endişeden kurtulmanın tek yolunun cinsellikten kaçınmak olduğu neticesine varmaktadır. Neticede de ergenlik dönemi ihtiyaçların çatışmasıyla geçen bir dönem olmaktadır. Çünkü ergen bu dönemde hem cinselliğini yoğun olarak hissetmekte ve tatmin ihtiyacını duymakta hem de bunu, ailesinden aldığı yasaklamalardan dolayı, bastırmak istemektedir. Dolayısıyla daha önce endişeden kaçınmak için yaptığı cinsellikten uzak durma becerisini şimdi gösterememektedir ve her iki duygu arasında kalarak çelişkiye düşmüştür. Sullivan’a göre ergenlik dönemi, oldukça sıkıntılı bir dönemdir.⁴³

1.1.2.5 Kurt Lewin’in Kuramı

Bu kuram da öncekiler gibi, ‘fırtına ve stres’ üzerine kurulan bir ergenlik anlayışı ortaya koymaktadır.

Kurt Lewin’in geliştirdiği bu kuram alan kuramıdır. 19. yüzyıl bilimindeki eğilim, her şeyi alan ilişkileri açısından düşünmek ve elementçi çerçeveden uzaklaşmaktır. Bu anlayışın psikolojiye uyarlanmış şekli bu kuramda can bulmaktadır. Lewin, bir insanın psikolojik faaliyetlerinin, bir tür psikolojik alanda veya yaşam

⁴² Kulaksızoğlu, s.25

⁴³ Gallatin, s.61

alanında (*life space*) ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Yaşam alanı, geçmiş, şimdi ve geleceğe dair bir insanı etkileyebilecek her tür olaydan oluşur. Yaşam alanı bireyin kendi psikolojik çevresiyle etkileşimi sırasında ortaya çıkan ihtiyaçlarından oluşur.⁴⁴

Lewin, coğrafi benzerlikleri kullanır ve davranışın, kişinin çevresi ile etkileşimi sonucu ortaya çıkacağını savunur. Davranışlara, yaş, aile, cinsiyet, özel yetenekler, arkadaşlar, yaşanılan çevre gibi pek çok unsur etki etmektedir. Tüm bu faktörler yaşam alanını oluşturur. Bireyler bu yaşam alanında çeşitli hedefler belirlerler. Bu hedeflerden bazıları olumludur ve onu çeker, bazıları ise olumsuzdur bireyi iter. Çocuklukta yaşam alanı daha dardır ve hedeflerde o orandadır. Ancak birey olgunlaştıkça tecrübe kazandıkça yaşam alanı genişler ve çeşitlenerek farklı bölümlere ayrılır. Bu bölümleri anlayıp düzene sokmak bireye kalmıştır.

Bireyin yaşam alanındaki çevresel ve kişisel faktörler sürekli değişir ve insan bu değişime, yavaş olursa, kolay ayak uydurur ve kabullenir. Fakat hızlı olursa değişime ayak uydurmak zorlaşır. İşte Lewin'e göre ergenlik dönemi böyle bir dönemdir, değişimler çok hızlıdır ve uyum güçlüğü çekilir. Ergen bu dönemde, uyum sorunundan dolayı yoğun stres altındadır.⁴⁵

Kendi yaşam alanı söz konusu olduğunda genç adeta iki dünya arasında kalır, bir çeşit 'marjinal' kişi durumuna düşer. Kendisinden yetişkinlikte beklenen davranışlarla çocuklukta öğrendikleri arasında hiçbir direkt bağlantı olmadığını gözlemleyecektir. Ergenliğini yaşayan biri olarak artık sızlanıp birisine sırtını dayayamamaktadır. Fakat aynı zamanda araba kullanma, sürekli bir iş sahibi olma gibi yetişkin davranışlarında da bulunamamaktadır. Ne çocuk ne yetişkin olma durumunu tam yaşayamayan ergen, büyük bir çelişki ve boşluk içindedir.⁴⁶

⁴⁴ Schultz ve Schultz, s.486,488

⁴⁵ Gallatin, s.63

⁴⁶ Gallatin, s.64

1.1.2.6 Antropoloji Kuramı (Margaret Mead)

Mead, 1928’de Samoa adası yerlileri üzerinde yaptığı araştırmayı yayınlamış ve ergenlik döneminde yaşanan stres ve çelişkilerin evrensel olmadığını savunmuştur. Mead, Samoa’lı kızların ergenliğe rahat ve sorunsuz girdiklerini gözlemlemiştir. Mead’a göre, Samoa’da bazı istisnalar dışında, her ergen bu dönemi stres ve bunalım dönemi olarak değil, ilgi duyulan konuların yavaş yavaş olgunlaştığı bir dönem olarak algılar ve geçirir. Mead’a göre Amerikalı gençlerin aksine Samoa’dakilerin bu dönemi sorunsuz atlattıklarının sebebi Samoa’lılarda cinselliğin hiçbir zaman tabu haline gelmemesidir. Buradaki gençler cinsellikle çocukluk döneminde tanışmakta ve evlilik öncesine kadar bundan uzak kalmamaktadırlar. Konuyla ilgili aile veya çevreden de hiçbir yadırgama yaşamamaktadırlar. Neticede, gençlerin uyanan cinsel dürtüleri ile toplum normları arasında uyumsuzluk olmadığı için fırtına ve stres görülmemektedir.⁴⁷

Bazı kuramcılara göre ergenlik buhranlı bir dönem değildir. Spranger bunlardan biridir.

1.1.2.7 Spranger’in Kuramı (Edward Spranger)

Alman bir psikolog olan Edward Spranger ergenlik döneminin stres ve sıkıntı dönemi olduğu fikrine karşı çıkanlardandır. Spranger’ın eseri İngilizceye çevrilmedi ancak onun gelişimi teorileri ile ilgilenen Muuss, onun teorisinin özetini yapmıştır. Muuss’a göre Spranger, Alman filozof Dilthey’in görüşlerini benimsemiştir. Dilthey’e göre, her birey birbirinden farklı olduğu için onları inceleyen psikoloji görüşleri de farklı olacaktır, dolayısıyla da psikolojide belli kurallar, sistemler oluşturulamaz. Çünkü psikolojide fizikte olduğu gibi bir neden-sonuç ilişkisi kurulamaz. Her insan diğerinden farklı olduğu için hepsine uyacak kurallar tespit edilemez. Spranger her insanın farklı olduğu görüşünü ergenliğe uygulamıştır. Bu görüş onun ergenliğin fırtına ve stres dönemi olduğu fikrine karşı çıkmasına temel olmuştur.

⁴⁷ Gallatin, s.65

Spranger'ın öne sürdüğü kuramın adı “*bireysellik değişebilirliği*”dir. Ona göre ergenlikte üç çeşit büyüme modeli olabilir. Birinci modelde gençler bu dönemi diğer kuramcılarının ileri sürdüğü gibi fırtınalı, stresli, acı verici, romantik olarak geçirirler. İkinci yani sürekli gelişim modeline sahip gençler bu dönemi fazla zarar görmeden, çatışma, stres olmadan, yavaş ve huzurlu bir şekilde geçirerek yetişkinliğe adım atarlar. Üçüncü ve son model, dinamik model olarak adlandırılır ve diğer iki modelin kesişimi şeklinde orta bir yerdedir. Bu modelde uygulayan gençler, doğrudan kendi gelişmelerine katılırlar. Her ne kadar bazı zorluk ve krizlerle karşılaşsalar da, bilinçli bir şekilde çaba gösterip onlara hâkim olmaya ve üstesinden gelmeye çalışırlar. Kısacası ergenlik zor bir dönem olmayabilir. Bu, ergenin kişiliği ile bağlantılıdır.⁴⁸

1.1.2.8. Erikson'un Kuramı (Erik Erikson)

Erikson'un çocukluk safhaları Freud'un safhalarına karşılık gelir; ancak odak noktası, cinsel eğilimlerin oluşturduğu gerginliklerin üstesinden gelmek değil, daha çok çocuğun üstesinden gelip başardıklarıdır.⁴⁹

Erikson'un ergenlik kuramı diğerlerine göre en anlaşılır olanıdır. Erikson, Sullivan gibi psikoanaliz eğitimi almıştı ve tıpkı onun gibi bu kurama farklı yorumlar getirmek istedi. Erikson da, Sullivan gibi, psikoanalizin çocuk cinselliği üzerinde fazlaca durduğunu savundu ve bu kavramı hemen göz ardı etmeyip onu genişletmeye çalışarak *psiko-sosyal kişilik kuramı* adında yeni bir fikir ortaya attı. Psikoanaliz kuramını benimseyenler gibi o da, çocuğun birtakım psikoseksüel dürtüler taşıdığını kabul ediyor; ancak bunu bütünün sadece bir parçası sayıyordu. Erikson'a göre Oral evrede çocuk, hem ağız yoluyla tatmin sağlar hem de pek çok algıyı ilgi ile izler. Çocuğun dokunma duyusu gelişir; görüntüleri, sesleri ve kokuları algılar, dolayısıyla

⁴⁸ Kulaksızoğlu, s.30

⁴⁹ Sibel Arkonaç, **Psikoloji**, 1. Basım, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 1993, s. 381

orallığı daha pasif kalır. Özetle Erikson cinsellikle beraber başka pek çok dürtünün de etkili olduğunu savunmaktadır.⁵⁰

Erikson insan hayatını 8 evreye ayırarak inceler. Ona göre, bireyin kişiliği, yalnızca çocukluk dönemindeki birkaç yılda değil, hayatının sonuna kadar aşama aşama gelişerek oluşur. Birey bu sekiz evreden her birinde yeni bir çatışma yaşar. Her çatışmada iki zıt uçlu duygu ile mücadele eder. Bu mücadele sonucunda iki duygudan biri galip gelir. Çatışmadan galip gelen duygu daha sonraki evrenin temelini oluşturur. Yani galip gelen her duygu, bir önceki evrenin sonucuyken bir sonraki evrenin sebebinin oluşturur.

Erikson’a Göre Gelişim Evreleri:

Erikson’un gelişim evrelerini anlatan tablolar, yaşanan çatışma ile buna denk gelen yaşların verilmesi şeklindeydi. Biz buna, her iki duruma karşılık gelen dönemleri de ekleyerek yeni bir tablo oluşturduk.⁵¹

<u>Yaşanılan Duygu</u>	<u>Yaşlar</u>	<u>Dönem</u>
Güvene Karşı Güvensizlik	(0-1yaş)	Bebeklik
Özerkliğe Karşı Utanç ve Kuşku	(1–3 yaş)	Küçük Çocukluk
Girişkenliğe Karşı Suçluluk	(3–5 yaş)	İlk Çocukluk
Çalışkanlığa Karşı Aşağılık Duygusu	(5–11 yaş)	Orta Çocukluk
Kimliğe Karşı Rol Karışıklığı	(11–21 yaş)	Ergenlik
Yakınlığa Karşı Yalıtılmışlık	(21–40 yaş)	Genç Yetişkinlik
Üretkenliğe Karşı Durgunluk	(40–65 yaş)	Orta Yetişkinlik
Bütünlüğe Karşı Umutsuzluk	(65ve üzeri yaş)	İleri Yetişkinlik

Erikson’un ergenlik döneminde yaşanacağını öne sürdüğü çatışma *Kimliğe Karşı Rol Karışıklığı*’dır. Erikson’a göre, bazı aletleri kullanabilme, belli beceriler elde edebilme ve ergenliğin başlamasıyla çocukluk çağı sona erer, gençlik başlar. Bu

⁵⁰ Kulaksızoğlu, s.30

⁵¹ Gander ve Gardiner, s. 452

dönemde çok çeşitli çalkantılar ve değişimler yaşanır. Genç, çocuklukta yaşadığı değişimlerin daha hızlı ve farklı şekilde devam ettiğini görür. Bu çalkantı ve farklılaşma hem bedenen hem de ruhen olmaktadır. Birey, fizyolojik değişiklikleri dorukta yaşamanın yanı sıra (bedensel büyüme ve genital olgunlaşma), çocuklukta yaşadığı, toplum karşısında durabilme tereddüdünü de fazlasıyla hisseder. Dolayısıyla genç, bir yandan kendisi hakkındaki kanaatleri ve kendisinin başkaları nazarındaki değeri hakkında, diğer yandan da önceki dönemde edindiği rol ve becerilerin şu an içinde bulunduğu toplumdaki mesleklerle uygunluğu gibi konularda tereddütler yaşar. Ergen, çocuk değildir ki çocuklarla benzer noktalar bulsun; yetişkin değildir ki onlarla ortak şeyler yaşasın.

Bu dönemde benlik duygusu da önemlidir. “ Benlik, çocukluk özdeşimlerini libidonun dönüşümleri, doğuştan getirilen yetenekler ve toplumsal roller içinde sunulan imkânlarla bütünleştirir. Benlik kimliği, benliğin bu bütünleştirme yeteneğinin birikmiş deneyimleridir. Bu yüzden, benlik kimliği duygusu, iç aynılık ve sürekliliğin kişinin başkaları için anlamının aynılığı ve sürekliliği ile denk düşmesi konusundaki birikmiş güvendir.”⁵²

Bu evrenin tehlikesi *rol kargaşası*’dır. Genç bu dönemde bir mesleğe sahip değildir; zira günümüzde bir mesleğe sahip olma yaşı oldukça ilerlemiştir. Eskiden meslek edinme yaklaşık 15–20 yaşları arasındaydı. Bu, ister baba mesleğini devam ettirme (tüccar, çiftçi, herhangi bir sanat dalında uzmanlaşma vb. şekilde), isterse usta-çırak ilişkisi şeklinde olsun sonuç aynıydı. İnsanlar çok genç yaşlarda meslek sahibi olurlardı ve toplumdaki rolleri de belirlenirdi. Fakat günümüzde bu oldukça gecikmiş durumdadır. Bu yüzden de genç, 15–25 hatta 30 yaşları arasında rol kargaşası yaşar. Bir meslek sahibi olamama ve rolün belirlenememesi genci gözde rollerdeki kişilerle özdeşleştirmeye, onları taklit etmeye yöneltmiştir. Genç bu noktada da ölçüyü tutturamayıp aşırı özdeşim kurma içine girer.

Gençler bu dönemde aşırı ön yargılı ve katı olabilirler, farklı olan her şeyi dışlayabilirler. Renk, ırk, düşünce hatta giyim tarzı farklı olanı bile saf dışı tutabilirler.

⁵² Erikson, s.27

“Bu hoşgörüsüzlüğün kimlik kargaşası duygusuna karşı bir savunma olduğunu anlamak (bu, ona göz yummak ya da katılmak demek değildir) önemlidir. Gençler bu kargaşadan kurtulmak için ortak bir düşünce ya da tavır etrafında birleşerek kendileri olmaya çalışırlar. Zor durumlarda birbirlerini destekleyerek yardımcı olurlar; aynı zamanda da katı yöntemlerle birbirlerinin bağılıklarını denerler. Bu tür deneme eğilimi geri kalmış, topluluk bilincini yitirmiş, dünyadaki sanayileşme, özgürleşme ve iletişimden uzak kalmış toplumlardaki gençlerin katı ve totaliter görüşlere hayranlık duyup yönelmesine yol açmıştır.⁵³

Bu çağda –başından sonuna kadar tekrar ele alırsak- önem kazanan duygu *sadakat*’ tir. Genç bu dönemde hem önem verdiği kişi ya da kişilere karşı sadık olmayı (söz ya da tavırlarla) hem de kendisine sadık olunmasını ister. Gencin bu dönemde önder olarak gördüğü bir yetişkine ya da peşinden gidebileceği ideolojiye bağılılığını kanıtlama ihtiyacı bu açıdan önem taşır.⁵⁴

Bu süreç boyunca gelişen sadakat hem çocukluk evrelerinden kazanılan duygulara dayanır hem de onları pekiştirir. Yaşamın ilk döneminde güvenilir yakın ilişkilerden umut duygusunu türeten çocuk, gençlik çağında da güven duyulan toplumsal ilişkiler kurma yoluyla kimlik duygusu edinmeye çalışır. Dolayısıyla bu uğraş sonucunda olgunlaşan sadakat, yalnızca ilişkilerdeki karşılıklı güven duygusunu pekiştirmekle kalmaz, kişinin gelecekte umutlu olmasını da sağlar.⁵⁵

İkinci dönemde kazanılan özerklik ve irade duygusu da gençlikte kurulan güvenilir ilişkilerin temelini oluşturur. Genç, izinden gideceği ve bağlanacağı düşünce ya da önderi kendi iradesiyle seçerse sorumluluklarını yerine getirmek ona yük gelmez aksine bunu zevkle yapar. Sadakatinde de devamlı olur. Sadakat duygusu, aynı zamanda, oyun döneminden çıkan girişim duygusu ve değer verilen amaçlar peşinde koşma yetisini de pekiştirir. Zira bir düşünceye ya da insana sadık kalmak demek, bu bağılılığın getirdiği bazı yükümlülüklerin olması ve bunları yerine getirmeye çabalamak demektir.

⁵³ Erikson, s.27

⁵⁴ İ. Ferhan Dereboy, **Kimlik Bocalaması**, Malatya: 1993, s. 95

⁵⁵ Dereboy, s.95

Okul döneminde kazanılan duygu, işyapıcılık duygusu ve yaptığı işte kendini yeterli bulma yetisidir. Gencin, içinde bulunduğu topluluğun üyelerince benimsenen amaçların peşinden koşması, yaptıklarının hem kendi gözünde hem de çevresindekilerin gözünde değerli ve anlamlı olmasını sağlar. Yani bağlandığı liderin yolundan gitmek, ya da bir topluluğun güvenilir üyesi olmak, gencin hem işyapıcılık duygusunu pekiştirir hem de yaptığı işin ustası olabileceğine ilişkin inancını besler.

Sonuç olarak, nasıl gençlik çağında edinilen kimlik duygusu önceki evrelerde kazanılan kimlik öğelerinin sonucuysa, bu çağda gelişen sadık olma yetisi de, çocukluk dönemlerinde kazanılan güçleri hem pekiştirir hem de onlar tarafından beslenir. Gençlik çağı çocukluktaki zayıflıkların onarıldığı son dönemdir. Çocuklukta iyileşmemiş, üstü kapatılmış yaralar bu dönemde depresir. Bu süreç çoğunlukla olumlu sonuç verir. Fakat şartlar kötü olursa yaralar iyice kötüleşir ki Erikson buna *kimlik bunalımı* (identity crisis) der.⁵⁶ “Erikson, *kimlik bunalımı (krizi)* terimini bu etkin kendini tanımlama sürecini anlatmak için ortaya atmış olsa da, bunun sağlıklı psikolojik gelişimin bütünleyici bir parçası olduğuna inanmaktaydı.” Aynı şekilde gelişim psikologlarının çoğu ergenliğin bir *rol deneme* dönemi olması gerektiğini savunurlar. Bu dönemde ergen, çevresindeki kişileri, alternatif davranışları, ilgi alanlarını, ideolojileri inceler. Ve bunları denemek, değiştirmek ya da hepsinden vazgeçmek ister. Ergenin bu dönemde tutarlı olabilmesi için ebeveynlerinin, öğretmen ve akranlarının tutarlı değerler yansıtmaları önemlidir. Bu sayede ergenin kimlik arayışı kolaylaşmış olur.⁵⁷

Kimlik krizinin 20’li yaşların başlarında ve ortalarında çözülmesi gerekir. Böylece kişi başka görevlere geçebilir. Süreç başarılı olduğunda, kişinin bir kimlik kazandığı söylenir; bu da genellikle kişinin tutarlı bir cinsel kimliğe, mesleki yönelime ve ideolojik dünya görüşüne ulaştığı anlamına gelir; bunlar sonraki gelişme sırasında değişmeye açık olabilir ve olmalıdır. Kimlik krizi çözülene kadar, birey yaşamın belli

⁵⁶ Dereboy, s.97

⁵⁷ Rita L. Atkinson ve Diğerleri, **Psikolojiye Giriş** , Yavuz Atulgan (çev.), Ankara: Arkadaş Yay., 2002, s.110

başlı alanlarında tutarlı bir benlik duygusunu ve kendi varlığını değerlendirmesi için gerekli olan içsel ölçütler edinemez. İşte Erikson buna *kimlik karmaşası* demiştir.⁵⁸

1.1.3 ERGENLİKTE GELİŞİM

1.1.3.1 Bedensel Gelişim

Çocuklukta erkek çocuklardan daha kısa olan kızlar ergenlikte erkeklere göre daha hızlı bir gelişme gösterirler. Kızların büyüme başlangıcı 10–12 yaşlarına rastlar. Bu süre boyunca kızların çoğu yılda 5–10 cm büyürler. Maksimum seviyeye 16–17 yaşlarında ulaşırlar. Erkekler ise, kızlara oranla yaklaşık iki yıl daha geç başladıkları gelişim seyrine 10–16 (ortalama 14 yaş) yaşları arasında başlarlar. Bu büyüme her yıl 7,5–12 cm olur. Maksimum seviyeye ise 18–20 yaşlarında varırlar.⁵⁹ Ancak bu yaşların bireyden bireye farklılık göstereceği unutulmamalıdır.⁶⁰

Büyüme esnasında çoğu zaman, eller ve ayaklar daha önce gelişir. Bu da geçici bir dönem sakarlığa sebep olur. Ağırlık boyla beraber artar. Ergenliğin ilk döneminde yaklaşık 14 yaşına kadar, kızlar genellikle erkeklere oranla daha fazla kilo alırlar. Fakat sonra erkekler onlara yetişir hatta geçerler.⁶¹ “Boyun uzunluğu veya kısalığına soya çekim, doğum öncesi ve sonrası sağlık ve beslenme, kişinin ait olduğu ırk, çevredeki büyüme ve çalışma şartları, ergenlik çağında geçirilen hastalıklar, iklim gibi faktörler de etki yapar.”⁶²

⁵⁸ Atkinson ve Diğerleri, s.110

⁵⁹ J. M. Taner, “Physical Growth”. **Carmichael’s Manuel of Child Psychology**, 3. Yay., C.1, ed. P. H. Mussen, New York: John Wiley,1970 Aktaran: Gander ve Gardiner, s. 410

⁶⁰ Gander ve Gardiner, s. 410

⁶¹ D. R. Marlow, **Textbook of Pediatric Nursing**, 5. Yay. Philadelphia: W. B. Saunders, 1977 Aktaran: Gander ve Gardiner, s. 411

⁶² Varış, s.30

Ergenlikte yüzdeki değişimler de orantılı değildir. Burun, çene, dişler, yüz uzunluğu orantısız şekilde gelişir. Dişlerin uzaması, burnun uzayıp genişlemesi, gözlerin arasının açılması hep bu dönemde gerçekleşir.

Ergenlikte genel olarak kızlarda 8–12, erkeklerde 9–13 yaşları arasında beden gelişimi dikkat çekecek orandadır. Bu sebeple ilköğretimin sonlarında, çocuklarda boy ve kilo bakımından farklılıklar olmaktadır.⁶³

1.1.3.2 Cinsel Gelişim

“Çocuğu, cinsel üretimi gerçekleştirebilecek biyolojik olarak olgun bir yetişkine dönüştüren cinsel olgunlaşma dönemi, yani *erinlik* (puberte) 3 ya da 4 yıllık bir dönemdir. Bu dönem çok hızlı bir fiziksel gelişmeyle başlar (**ani ergenlik gelişimi**) ve bu sürece cinsel organların (ki bu birincil cinsiyet özelliklerine girer) ve **ikincil cinsiyet özelliklerinin** evreler halinde gelişimi eşlik eder.”⁶⁴

Birincil cinsiyet özellikleri her iki cins için de geçerli olan üreme organlarındaki değişikliklerdir. Erkeklerde üreme organı büyümesi ve erkek üreme hücresi (sperm) oluşması şeklinde meydana gelir ki, bunun ortalama yaşı 13–14 arasındır. Kızlarda bu, **menarş** (menarche) denilen ilk âdetin görülmesi ile başlar. Âdetin görülme yaşı bireyden bireye farklılık gösterebilir. Bazı kızlar 11 yaşında görürken bazılarında 17’ye kadar gecikebilir. Ancak bunun ortalama yaşı 12 yıl 9 aydır. Erkekler, büyüme başlangıcını ve hızını kızlardan ortalama olarak iki daha geç yaşarlar.⁶⁵

İkincil cinsiyet özellikleri, kızlarda göğüslerin gelişmesi, kızlarda ve erkeklerde genital bölgede tüylenme, cinsel rüyaların görülmesi (erkeklerde daha fazla olmaktadır), yüzde sivilcelenme; erkeklerde sesin kalınlaşması ve yüzde bıyık ve

⁶³ Varış, s.31

⁶⁴ Atkinson ve Diğerleri, s.108

⁶⁵ Atkinson ve Diğerleri, s.110

sakalın çıkması, ter bezlerinin çalışmasında artma, gırtlakta kıkırdaklaşma ile kendini gösterir.

Ergenlik döneminde **cinsiyet rolü** kavramı da ön plana çıkmaktadır. “**Cinsiyet rolü**, kadının ve erkeğin nasıl düşüneceğini ve hissedeceğini belirleyen ve kısmen çevre tarafından verilen bir roldür. Çoğu kültürde erkekler ve kadınların farklılıkları, neleri yapıp neleri yapamayacakları oldukça açık seçik olarak belirlenmiştir.”⁶⁶ “Çocuklar doğru ve yanlış davranışa, giysiye, mesleklere, erkek ve kadın diline ilişkin kavramları kısmen televizyonda ve filmlerde gördükleri, kitaplarda okudukları modellerden olduğu kadar, evlerinde, okullarında ve yaşıt gruplarında gördükleri modellerden de öğrenirler.”⁶⁷

Okul öncesi dönemde ailenin tutum ve davranışları çocuğun cinsiyet rolünü belirlemede en fazla etkiye sahiptir. Mesela aileler tarafından kız çocukları genellikle pembe tonlarında giydirilir ve bebeklerle oynatılırlar. Erkek çocukları ise, mavi tonlarında giydirilir ve araba, silah gibi oyuncaklarla oynatılır. Bu tarz davranış kalıpları, çocukların kendi cinsiyetlerinin rollerini benimsemelerine ve onun gereği gibi davranmalarına yardımcı olur. “Bu süreçte ebeveyn rolü son derece önemlidir. Kız ve erkek çocuklara arkadaş seçimi, dışarıda geçirilecek zaman ve giyim kuşam gibi konularda farklı davranılmaktadır. Aileler belirli ödülleri ve yasaklamalar kullanarak kızlarına daha kadınca, oğullarına da daha erkekçe davranmalarını öğretmektedirler.” Anne-babaların çocuklarının cinsiyetlerine has davranışları ödüllendirmeleri, çocukların bu davranışları pekiştirmelerine ve cinsiyet ayrımlarını sağlıklı yapmalarına sebep olur. Aileden bu hassasiyeti kazanarak yetişen çocuklar bunları akranlarına, okul, mahalle gibi ortamlarda öğretirler. “Ergenlikteki arkadaş grubunun onaylaması ve onaylamaması, gösterilecek cinsel tavır ve tutum üzerinde önemli bir güçtür. Akranlar kendi cinsiyetlerine uygun davranışlar gösterenlerin bu davranışlarını onaylar veya göstermeyenleri onaylamayarak onların uygun cinsel davranışlar göstermelerine katkıda bulunur.”⁶⁸

⁶⁶ Kulaksızoğlu, s.49

⁶⁷ Gander ve Gardiner, s. 377

⁶⁸ Kulaksızoğlu, s.49

Ergenlerin cinsel gelişimi dorukta yaşadıkları bu dönemde, konu hakkında bilgi sahibi olmaları onların lehinedir. Zira gençler, yaşayacakları hakkında önceden gerekli ve yeterli bilgiyi edinirlerse, bu dönemi daha kolay ve normal atlatabilirler. Bu da cinsel eğitimle mümkündür. Cinsel eğitim, gencin büyüme, olgunlaşma ve cinsel kimliğini kazanması esnasında karşılaştığı sorunları giderme çabasıdır. Bu eğitimle gençlerin yaşayacakları gerginlik kısmen azaltılmış olur.

Ebeveyn-çocuk ilişkisinin iyi kurulmuş olması ergenin bu dönemde yaşayacağı sorunları oldukça hafifletir. Çünkü çocukluktan beri ailesiyle her şeyini rahatça paylaşabilen bir genç, en sıkıntılı döneminde de yine onlara başvurur. Aralarındaki sevgiye dayalı sıcak ilişki, ergenin bu döneminde sorunlarını en aza indirger. Aslında cinsel eğitim çocuklukta, 3-4 yaşlarında başlar. Çocuklar bu yaşlarda dünyaya nasıl geldikleri, cinsiyetleri hakkında sorular sorarlar. Ebeveynlerin bu sorulara çocuğun anlayacağı dilde, makul, doğru, cevaplar vermeleri gerekir. Ayrıca anne-babaların birbirlerine olan davranışlarını çocuklar örnek alırlar ve böylece farklı cinsiyet rolleri hakkında bilgi sahibi olurlar.

Bu dönemde kızlara annelerin, erkeklere ise babaların yardımcı ve destek olmaları, onları, yaşayacakları değişiklikler konusunda önceden bilgilendirmeleri oldukça önemlidir. Okullarda da cinsel eğitim konusunda bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Ancak burada dikkat edilme gereken dersin, “öğrencilerde duygusal tepki doğuracak ‘Cinsel Eğitim’ gibi bir başlıkta verilmesi yerine, ‘İnsanın Gelişim Özellikleri’ veya ‘Biyolojik Gelişme’ gibi bir başlıkla sunulması”dır.⁶⁹

⁶⁹ Kulaksızoğlu, s.55

1.1.3.3 Duygusal Gelişim

Ergenlik, bireyin en büyük bilişsel ve duygusal gelişim yaşadığı, her şeyi sorgulayıp kendine has bir dünya kurduğu bir dönemdir. Genç bu dönemde en fazla güven duygusuna ihtiyaç duyar. Bunu da arkadaşlık ilişkisiyle gidermeye çalışır.⁷⁰

Bu değişimin duygularda da olması kaçınılmazdır. Ergen duygularında, değişen yaş, çevre ve uyaranlarla beraber farklılıklar oluşmaktadır. Çocukluk dönemi ile ergenlik arasındaki en büyük fark ergenin *gizliliği*dir. Çocuklar sevinç, hüznün, öfke gibi duygularını çok açık ifade edebilirken, ergenler bu duygularını gizlemeyi tercih ederler.⁷¹

Bu döneme has bir başka özellik de ergenin, karşılaştığı sorunları, beğenmediği şeyleri, realist bir şekilde yaklaşarak bertaraf etmesidir. Bertaraf edemediği durumlarda ise durumu kendine göre değiştirmesidir. Her ne kadar, ergene psikolojik bir yardımla yaklaşıldığında sorunların duygusal yönünü içine atıp bastırdığı fark edilse de, durum değişmez. Ergen, olayların duygusal etkilerini kendinden bile gizlemektedir. Bir nevi, yetişkin rolü benimseme çabası içindedir.⁷²

Ergenin değişimlerine uyum sağlama çabasının yanı sıra, mantık dâhilinde hareket etmesi yetişkinleri sevindirir. Eğitim programlarının bu çağın özelliklerini dikkate alarak hazırlanması, müfredatın zenginleştirilip, grup tartışmalarına yer verilmesi gencin bu uyum çabasını kolaylaştıracaktır.⁷³

Ergenliğin ilk yıllarında görülen biyolojik ve cinsel gelişimin hızlı olması, ergenin duygularında, tutum ve davranışlarında farklılıklar olmasının en önemli sebebidir. Ergenlik dönemindeki duyguları genel olarak şöyle sıralayabiliriz: Duyguların yoğunlaşması, duygularda istikrarsızlık, âşık olma, mahcubiyet ve çekingenlik, aşırı hayal kurma, tedirgin ve huzursuz olma, yalnız kalmayı isteme,

⁷⁰ Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, 12. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, s.360

⁷¹ Kulaksızoğlu, s.66

⁷² Varış, s.39

⁷³ Varış, s.40

çalışmaya karşı isteksiz olma ve çabuk heyecanlanma. Tüm bunlar ergenden ergene ve her ergenin yetiştirme tarzına bağlı olarak değişiklik gösterebilir.⁷⁴

Bu dönemin belirgin özelliği duyguların birbirine karışması, dengesizlik ve taşkınlıktır. Problemlerin artması ve çeşitlenmesi, heyecanların doruğa çıkması gözlenir. Genç, yetişkinler tarafından anlaşılmadığını düşünerek onlardan yardım talebinde de bulunmaz ve içine kapanır. Sorunlarını kendi kendine çözemeyince etrafındakilere karşı olumsuz tavırlar takınır. Bu yüzden Türkçede bu dönemdeki gence “delikanlı” denilmiştir.

Bu durumdan sıyrılmak isteyen genç, ya içine kapanır ve yalnızlığı seçer ya da sorunlarını rahatça paylaşabileceği, yakınlık ve sadakat duyacağı bir arkadaş grubu edinir. Böylece çevresine yabancılaşır. Bu durum da gencin isyan eğilimini artırır. Çünkü bu dönem ailenin, dini ve ahlaki değerlerin etkisini yitirdiği, onun yerini akran ve arkadaşların aldığı bir dönemdir.⁷⁵

Ergenin duygularındaki yoğunluk öyle bir hal alır ki, en küçük bir hayal kırıklığı bile ergenin arkadaşlık ilişkilerine, anne-babaya karşı tutumuna, faaliyetlerindeki verimine etki eder. Ergenin bu kadar hassas olmasının altında, bir taraftan çocukluktan getirdiği problemlerle uğraşması, diğer taraftan da yeni gelişmelere uyum güçlüğü çekmesi yatmaktadır. Bu yüzden ergenin davranışlarını yorumlarken, hem kendindeki beden ve duygu değişimlerini hem de çocukluk yaşantısını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.⁷⁶

Ergenin duygusal yoğunluğuna hormon ve beden değişimlerinin etki ettiği varsayılmakla birlikte, asıl etkinin sosyal faktörlerden olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu faktörleri şöyle özetleyebiliriz: “Devamlı değişen ve çatışan değerler, dış etkiler, gelenekler ve yetişkin değerleri, statü ve görevlerde çatışma, anne-baba ile anlaşmazlık,

⁷⁴ Kulaksızoğlu, s.68

⁷⁵ Peker, s.171

⁷⁶ Varış, s.40,41

toplumun ergenden bekledikleri, karşı cinsle intibak, okul hayatı ve başarısızlık”⁷⁷ gibi pek çok sebep ergenlerdeki duygu yoğunluğu ve karmaşasına etki etmektedir.

Gençlerin bu dönemdeki kaygılarını sıralamak gerekirse ilk karşımıza çıkacak, gelecek endişesi taşımalarıdır. Kulaksızoğlu tarafından İstanbul’da 150 lise son sınıf öğrencisine, onların sorunlarına yönelik yapılan bir araştırmada, gençlerin öncelikli problemlerinin, gelecekte hangi mesleği seçecekleri ve girecekleri yüksek okullar konusu olduğu ortaya çıkmıştır. Sonra sırasıyla, serbest zamanlarını değerlendirme imkânlarının olmaması, okuldaki çalışmalara uymakta güçlük çekilmesi, arkadaşlarıyla olan anlaşmazlıklar sorunların yoğunlaştığı alanlar olarak tespit edilmiştir.⁷⁸

Gençlerin meslekler ve meslek seçimi konusunda rehberlik servisleri tarafından yeterince bilgilendirilmesi, farklı becerileri olan öğrencilerin kısa vadeli kurslar sayesinde meslek edinebileceklerinin, üniversite okumadan da hayatta başarılı olunabileceğinin vurgulanması gençlerin sıkıntılarını hafifletecektir. Ailelere ise, ergen çocuklarının ilgi ve yetenekleri doğrultusunda meslek seçmeleri konusunda serbest bırakmaları tavsiye edilmelidir. Boş zamanlarını değerlendirme konusunda gençlerin ihtiyacına cevap verecek kurumların sayısı artırılmalıdır. Çünkü genç belli bir alanda bilgi ve beceri sahibi olduğunda kendine güvenen ve grup içinde kabul edilen bir birey olması kolaylaşacaktır. Gençlerin okul çalışmalarına uyum ile ilgili sorunları genellikle okul ve ders başarısızlığı konusundadır. Öğretme ve öğrenme sürecinin fiziksel, sosyal ve psikolojik bakımdan uygun ortamlarda oluştuğu düşünülürse⁷⁹ okullardaki eğitim ortamlarının iyileştirilmesinin konuyla ilgili sorunları azaltacağı söylenebilir.

Gençlerin sorunlarından bir diğeri de kişisel ve psikolojik ilişkilerdir. Ergenlik döneminin kişilik gelişiminin en yoğun olduğu dönem olduğu gerçeğinde hareketle bu

⁷⁷ Geniş bilgi için bkz., Varış, s. 42-53

⁷⁸ Adnan Kulaksızoğlu, “Ergen-Aile Çatışmaları ile Annenin Tutumları Arasındaki İlişki ve Ergenin Problemleri”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 1985) Aktaran: Kulaksızoğlu, s.76

⁷⁹ Cevat Alkan, **Eğitim Ortamları**, Ankara: AÜEF Yay., 1979 Aktaran: Kulaksızoğlu, s.77

problemlerin olması çok doğaldır. Kızların erkeklere oranla, duygusal-kişisel sorunlara daha fazla ağırlık verdiği görülmektedir.⁸⁰

“Gelişme çağında olan ergenlerin içinde bulundukları fiziksel, duygusal, cinsel özellikler ve karşı karşıya kalabilecekleri değişimler hakkında bilgilendirilmeleri onların sorunlarını azaltır.”⁸¹

Son olarak gençlerin duygusal gelişimle ilgili ihtiyaç ve kaygılarını özetlemek gerekirse, işe gencin bu dönemde beklediği, görmek istediği aile modelinden başlayabiliriz. Karamsarlık, huzursuzluk, iç sıkıntısı, rol karmaşası, değerler çatışması gibi pek çok sorunla başa çıkmaya çalışan ergen, kendine güvenecek ve güven verecek, bu duygusal durumların, sıkıntıların yaşının getirdiği geçici ve doğal şeyler olduğunu anlatacak bir ebeveyn ihtiyacı duymaktadır. Anlaşılmamak en büyük endişesidir. Her türlü sorununu anlatabileceği kendisini yargılamadan, küçümsemeden dinleyen bir ebeveynin varlığı onu rahatlatacaktır. Başkalarıyla kıyaslanmak ve sık sık eleştirilmek gencin kendini açma fırsatını bulamamasına sebep olacaktır.⁸²

Netice itibariyle ailelerin, ergen çocukları ile ilgili bilgi sahibi olmaları, kendilerine rahatça açılmayan ergen çocuklarının, sıkıntılarını anlatabilecek birilerini bulmaya yöneleceklerini ve bu kişilerin de her zaman doğru kişiler olmayacağını unutmamaları gerekmektedir. Ergen çocuğun en önemli ihtiyacı, sorunlarının üstesinden gelebilmesi için gerekli olan en önemli unsur, anne-babadan alacakları şartsız sevgi ve ilgidir. Bu konuda doyurulmuş bir ergen bu dönemi çok kolay atlatacaktır.

⁸⁰ Kulaksızoğlu, s.78

⁸¹ Adnan Kulaksızoğlu, “A Program For Adolescents About Their Physical, Physiological, Sexual, Emotional And Social Changes And Development” (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Boğaziçi Üniversitesi SBE, 1982) Aktaran: Kulaksızoğlu, s.78

⁸² Kulaksızoğlu, s.79

1.1.3.4 Dini Gelişim

Din, tanımı en zor yapılan kavramlardandır. Bu zorluk, hem geçmişteki hem de günümüzdeki inanç şekillerinin tümünü kapsayacak ve hepsinde ortak olan esasları ifade edecek bir tanımın yapılması gereğinden kaynaklanmaktadır. Buna rağmen pek çok tanım yapılmıştır.⁸³

Din, Arapça kökenli bir kelimedir. “Usul, adet, tutulan yol ve huy” anlamlarına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de din kelimesi muhtelif ayetlerde (Kafirun 1-6; Zümer 11; Yunus 104 vd.) geçmektedir: “taat, itaat, teslimiyet, ibadet” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁴

İslam bilginlerinin genel görüşüne göre ise “din, akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilahi bir kanundur.”⁸⁵

Vergote dini, “tabiatüstü bir varlık veya varlıklar ile ilişkili olan birtakım işaretlerin, davranışların, duyguların ve dilin bütünü” olarak tanımlamaktadır.⁸⁶

Dinin tanımı, her bilim dalının kendi perspektifinden bakması ve kendi amaçlarına göre ele almasından dolayı farklılık arz etmektedir. Din Psikolojisinde, din ile ilgili tanımlar genelde ferdî ve toplumsal yön dikkate alınarak yapılmaktadır. Araştırmamızın Din Psikolojisi alanında olması, bizim din tanımındaki seçimimizi etkilemiştir.

Din Psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen William James’a göre din, tabiatüstü (süpernatüralist) bir anlama sahiptir. Buna göre din, “fertlerin tek başlarına

⁸³ Hüseyin Algül ve Diğerleri, **İlmihal**, Ankara: TDV Yay., 2004, Cilt.1, s.3

⁸⁴ Ünver Günay , **Din Sosyolojisi**, İstanbul: İnsan Yay., 2001, s.192

⁸⁵ Algül ve Diğerleri, s.4

⁸⁶ Antoine Vergote, **Din İnanç ve İnançsızlık**, Veysel Uysal (çev.), İstanbul: İFAV Yayınları, 1999, s.15

hayatlarında kutsal olarak kabul ettikleri şeylerle ilgili anlayışları çerçevesinde duyguları, fiilleri ve tecrübeleri”dir.⁸⁷ Bu tanımda dinin ferdî yönü vurgulanmıştır.

“Glock ve Stark’a göre ise ‘din, ya da toplumların kutsal olduğuna inandıkları şey, nihaî anlam (ultimate meaning) ile ilgili problemler üzerine yoğunlaşan semboller, inançlar, değerler ve uygulamaların kurumlaşmış bir sistemi’dir.”⁸⁸

Ergenlik dönemi yalnızca fiziksel ve duygusal değişimle sınırlı değildir. Bu dönem bireyde soyut düşüncenin de doruk noktaya ulaştığı bir dönemdir. Hayatın anlamının, manevi duyguların, dinî eğilim ve sorgulamanın en üst düzeyde yaşandığı bir dönemdir.

Bireyde dinî yaşantının temeli, insan fıtratında var olan din, inanma duygusudur. Bu ilk olarak çocukluk yıllarında başlar. Fakat o dönemde din yalnızca bir duygu olarak başlar ve zamanla, ailenin, eğitimin, çevrenin etkisiyle şuur ve irade seviyesine yükselerek tüm kişiliği sarar.⁸⁹

Din duygusu her ne kadar çocuklukta başlasa da, gerçek dinî uyanma ve ona bağlı heyecanlar ergenliğe yakın yıllarda kendini gösterir. Amerikalı psikolog Clark’a göre din duygusu, 12–14 yaşları arasında, ilk olarak ise onikinci yaşa doğru ortaya çıkmaktadır. Vergote ise, dinî duygunun 7–14 yaşlarında uyandığını söylemektedir. Bu uyanmanın ilk belirtisi, yaratılış, kâinat, dünyanın ve insanın menşei gibi konular üzerinde düşünmenin başlamasıdır. Bu sorgulama ya kendiliğinden, gelişimin doğal bir seyri olarak, ya da çocuğun içinden gelme, şuurlu bir merak şeklinde olur. Çocuğun bu konudaki yaklaşımını, uyanmanın erken ya da geç oluşunu, kişiliği ve çevre şartları

⁸⁷ William James, **The Varieties of Religious Experience**, London, 1960, s.50 Aktaran: Ali Ulvi Mehmedoğlu, **Kişilik ve Din**, İstanbul: DEM Yay., 2004, s.22

⁸⁸ C. Y. Glock ve R. Stark, **Religion and Society in Tension**, Chicago, 1965, s.4 Aktaran: Mehmedoğlu, **Kişilik**, s.23

⁸⁹ Hayati Hökelekli, “Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE,1980), s. 65

etkilemektedir. Örneğin, dindar bir çevrede yetişen çocukta bu uyanma daha erken başlamaktadır.⁹⁰

Gençlerin toplumla bütünleşmesinde, kimlik problemlerini çözüp kişiliklerini biçimlendirmelerinde, aile, çevre, eğitim-öğretim, din, gelenek gibi sosyal yapı ve değerlerin, kültürel unsurların önemli rolü vardır. Sosyalleşmede dinin payı diğerlerine oranla daha büyüktür.⁹¹

Bu yüzden gençlerin din hakkındaki çıkmazları, sorgulamaları, anlam arayışları dikkate alınıp, çözüme kavuşturulmalıdır. Aksi halde, yanlış inanç ve tutumlar gençlerin hem anlam arayışlarını sonuçsuz bırakmakta, hem duygu dünyalarını zedelemekte, hem de sapkın eğilimlere yönelmelerine sebep olmaktadır.

Bülüğa erme çağının dinde sorumluluğun başlangıcı olması, bu dönemin önemini daha da arttırmaktadır. Dinî açıdan ergen, sorumluluk alabilecek, dinin hükümlerini yerine getirebilecek bir yetişkindir.⁹² Gencin bu dönemde, dinî sorumluluklarını yerine getirebilmesi için en temel bilgi ve anlayışlara sahip olması gerekmektedir.⁹³ Bu durum, ergenlik döneminin gelişim özelliklerinin iyi bilinmesi ve ergene din eğitimi-öğretimi verecek kişiler açısından oldukça önemlidir.⁹⁴

Bu dönem bazı psikologlarca “yeniden doğuş” olarak adlandırılır. Ergenlik döneminin gelişim özellikleri çocukluktakine oranla daha hassas ve yoğundur. Ergen bu dönemde bağımsız bir kişilik sahibi olma, kendine uygun rolü seçme ve benimseme, toplumdaki yerini belirleme çabası içindedir. Ayrıca, cinsiyet güdüsünün doğurduğu çatışmalar da en yoğun olarak bu dönemde yaşanır. “Bir dünya görüşü geliştirme, kendine yön verecek değerleri araştırma, hayatın anlamı ve kendisinin yeri ve rolü

⁹⁰ Hökelekli, **Ergenlik Çağı**, s. 65

⁹¹ Mehmet Bayyığıt, “Gençlerin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi – II Sempozyum Bildirileri**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003, s.222

⁹² Hökelekli, **Din Psikolojisi**, 4. Baskı, Ankara: TDV Yay., 2001, s. 266

⁹³ Turgay Gündüz, **İslam Gençlik ve Din Eğitimi**, İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2003, s.207

⁹⁴ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 266

konusunda tatmin edici cevaplar bulma gibi arayış ve yönelişler gençlik döneminin kendine has davranış özelliklerdendir.”⁹⁵

Gencin dinî değişim ve gelişim seyrini görebilmek onun bu dönemdeki özelliklerini incelemekle mümkündür. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

i.) Soyut Düşünme Yeteneği Gelişmiştir

Çocukluk döneminde Allah’ı insan benzeri (antropomorfik) bir varlık olarak gören birey, ergenlik döneminde –soyut düşünme kabiliyetinin gelişmesiyle- tek, eşî benzeri olmayan, görülemeyen, değişmeyen, canlı ve ölümsüz olan bir Allah inancına geçiş yapmaktadır.⁹⁶

Çocukluktaki dinî hayat, duygusal bir düşünce özelliği taşır. O, olayların görünür yüzüyle ilgilenir ve onu kabullenir. Bu, çocuğun somut düşünme özelliğinden kaynaklanır. Ergenliğe yakın yıllarda ise zihin ve düşünce hayatı gerek derinlik gerekse genişlik açısından daha kapasiteli bir seviyeye gelir. 12–13 yaşlarında soyut düşünebilme meleksini kazanmaya başlayan çocuk için doğal bir sonuçtur bu. Bu dönemde birey, okulun ve kültürün etkisiyle, problem tahlilleri ve genellemeler yapmaya başlar. Düşünce yapısı artık, “varsayımlı-tümdengelimli” bir nitelik kazanmıştır. Ergen bir faraziyeyle dayanarak akıl yürütebilmektedir. Ergenin zihni duyular üstü alanda işlem yapabilir. Bu da gencin, tarih boyu insanları meşgul eden meseleler, dinî, metafizik vb. konularla ilgili düşünme ve yorum yapma merakı içindedir.⁹⁷

İşte bu seviyede ergenin dinî uyanışı başlamış demektir. Ergen bu döneme kadar içeriğini bilmeden ve üzerinde düşünmeden kabullendiği, aile ve çevresinden görüp taklit ettiği inancın artık neliğini ve kendisi için ne anlam ifade ettiğini sorgulamaya başlamıştır. Ergen karasızlık, şaşkınlık, bocalama, sorgulama, itiraz gibi

⁹⁵ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 267

⁹⁶ Peker, s.171

⁹⁷ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 268

pek çok duyguyu aynı anda yaşamaktadır. Bu kararsızlık ve şaşkınlık ortamında sığınabileceği güçlü bir varlığa sığınma ihtiyacı içindedir ve içgüdüsel olarak Allah'a yönelir. Tüm dinî inanç ve değerler genç için anlam kazanmaya başlamıştır. Dine ve hayata dair her konu üzerinde düşünmeye başlamıştır.⁹⁸

Gencin dinî yönelişi, dini algılayışı, Allah tasavvuru gibi hususlardaki fikir ve eğilimlerini belirlemede, çevre, anne-baba, yaşadığı muhitin etkisi söz konusudur. Ayrıca, yaşanan doğal afetler, ölüm, şiddetli hastalık gibi sebepler de dini düşüncelerin uyanışında rol oynamaktadır. Bunların yanı sıra, öğretmen, okunan kitaplar, dini mekânların mistik havası da bu uyanışa katkıda bulunur.⁹⁹

ii.) Dinî Konularda Kararsızlık ve Şüphe Hâkimdir

Bu dönem ergenin her konu üzerinde kafa yorduğu bir dönemdir. Din de, soyut bir konu ve insan hayatını derinden etkilediğinden ergen için ilgi çekici bir konu olmaktadır. Dinî emir ve yasaklar konusunda tavır belirleme ihtiyacı gencin zihnini meşgul eder. Genç, dinin bazı kısımlarına şiddetle bağlılık gösterirken, çocukluktan beri duyduğu ve genelde kabul ettiği kısımları hakkında ise artık sorgulama ve şüphe duymaya başlamıştır.

Şüphe ergenlik döneminin karakteristik özelliğidir. Ergeni buna hazırlayan temel sebep ise, zekâsının ve muhakeme yeteneğinin gelişmesidir. Ayrıca okulda öğrenilen pozitif bilimlerin, farklı inanışlara sahip arkadaşların etkisi de göz ardı edilmemelidir. Genç tüm bu farklı fikir ve inançların içinde kendi inancının güvenilirliğini sorgulayacaktır.¹⁰⁰

Bahadır tarafından gerçekleştirilen ve farklı eğitim veren liselerdeki öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada, yaş, cinsiyet, dinî bilgi seviyesi değişkenleri açısından

⁹⁸ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 269

⁹⁹ Peker, s.172

¹⁰⁰ Peker, s.172

önemli farklılaşmalar görülme de, dinî şüphelerin, dinî duygu, düşünce, tutum ve davranışlarda belirleyici etkilerde bulunduğu ortaya çıkmıştır.¹⁰¹

Yine aynı araştırma sonuçlarına bakıldığında, konu ile ilgili önceki araştırmalara paralel olarak, ergenlerde Allah’a inanma ve sığınma ihtiyacının çok güçlü olduğu görülmüştür. Bu da, ergenlerin sağlam bir dinî inanca ulaşmayı arzu ettiklerini göstermektedir.

Bahadır, ergenlerdeki dini şüphe oranının % 55,7 olduğunu belirterek, bunun daha çok 12–15 yaş aralığında görüldüğünü ifade etmektedir. 19-20’li yaşlara gelindiğinde ise, dinî şüphelerde belirgin bir azalma olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı araştırmada ayrıca, beklenenin aksine cinsiyetin bu konuda etkili olduğu, kız öğrencilerin dinî şüphe oranının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu da kızların erkeklere göre buluğ çağına daha erken girmeleri ile açıklanmaktadır.¹⁰²

Bahadır’ın araştırmasından ergenlerde dini şüphe ile ilgili birkaç not:

- Dini şüphenin uyanmasında en önemli faktör zihinsel gelişimdir. Buna ilave olarak, dini bilgi yetersizliği, ders kitapları ile öğretmen ve bilim adamlarının dini bilgilerle çatışan açıklamaları vb.
- Kitle-iletişim araçlarında cinsellik duygusunu uyaran yayınlar, ergenlerde dini hayatı olumsuz yönde etkileyen suçluluk, günahkârlık duygusuna ve dini şüpheciliğe sebep olmaktadır.
- Aile büyüklerinin dindar oluşları, dini şüphenin uyanmasını tek başına engelleyememektedir.

¹⁰¹ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlikte Dini Şüphe ve Tereddütler”, Hayati Hökelekli (Ed.), **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi** içinde (255-307), Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002, s.301

¹⁰² Bahadır, s.301

- Ölüm, ahiret günü; hayır-şer, kaza-kader; Allah'ın varlığı ve sıfatları; fakirlik-zenginlik; melek, cin, şeytan, ruh, günah, sevap, vb. en başta gelen dini şüphe konularıdır.

- Okul dışından etkin bir dini eğitim alan öğrencilerin dini şüphe oranı çok düşükken; okul dışından herhangi bir dini eğitim görmemiş öğrencilerde bu oran oldukça yüksektir (%78,1).¹⁰³

Konu ile ilgili yapılan araştırmalarda ¹⁰⁴ elde edilen sonuçlara göre: “Ergenlik ya da gençlik dönemi, dinî uyanış ve bilinçlenme; geleneksel değerlere karşı tenkit, tepki, şüphe ve güvensizlik tutumlarının gelişmesi, yeni dinî arayış ve tercihlere yönelme, geçici ya da uzun süreli dine ilgisizlik ya da dinî bir grup veya cemaat içerisinde kendini bütünüyle dine verme... gibi davranış eğilimlerinin varlığını hissettirdiği bir süreç olarak yaşanmaktadır.”¹⁰⁵

Ergenlerin şüpheleri öncelikle, günde beş kez namaz kılmak, uzun günlerde oruç tutmak, anlamadığı dilden Kur'an okumak gibi ibadet şekilleri üzerinde yoğunlaşır. Sonraları ise, Allah ve insanın mahiyeti, günah, ölüm, kader gibi dinin daha derin konuları hakkında şüpheler artar. Araştırmalara göre, kızlar daha az şüphelidirler.¹⁰⁶

Aslında bu dönemde yaşanan şüphe, ergenin sağlıklı bir gelişim gösterdiğinin kanıtıdır. Zira ergenlik, her yönden değişim ve gelişimin yaşandığı bir dönemdir ve gencin bu dönemde hayatını anlamlandıran, kendisini, ailesini ve çevresindekileri yakından ilgilendiren değerler üzerinde fikir yürütmesi, gelişen soyut düşünme yeteneğinin bir gereğidir. Ancak bu, her ergende olması zorunlu bir durum değildir. Eğer genç, ailesinden sağlıklı, baskıcı tarzda olmayan bir dinî eğitim almışsa, okul ve

¹⁰³ Bahadır, s.301,302

¹⁰⁴ Geniş bilgi için bkz., Hayati Hökelekli, “Gençlik ve Din”, Hayati Hökelekli (Ed.), **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi** içinde (11-31), Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002

¹⁰⁵ Hökelekli, **Gençlik ve Din**, s.13

¹⁰⁶ Belma Özbaydar, **Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul, 1970, s.15 Aktaran: Peker, s.173

arkadaşlarından öğrendikleri de aldığı bu bilgilerle çelişkili değilse, bu dönem o genç için daha rahat geçecek bir dönem olacaktır.¹⁰⁷

Netice itibariyle, ergenlikte dini şüpheler gençlerin büyük bir kısmının dini konularda daha bilinçli olmasını sağlamaktadır. Her ne kadar bu şüphe dönemi ergende yoğun duygusal gerginliklere sebep olsa da, aynı zamanda bu, ruhi açılmalara ve şuur genişlemesine imkân vermektedir.¹⁰⁸

iii.) Vicdan Gelişimi Hızlıdır

Vicdan, ahlak ile yakından ilişkili bir kavramdır, bu yüzden vicdan konusu ahlak gelişimi içinde ele alınacaktır.

Ergenliğin sonlarına doğru, duygularda sakinleme, çevredekilere karşı hoşgörölü olma kendini gösterir. Dinî konularda da şüpheciliğin yerini kararlılığa doğru adım atılmakla birlikte, problemler tam olarak çözülmemiştir. Genç, çocukluktaki inançları ile yeni bilgilerini bağdaştırmaz. Dolayısıyla, ya dini tamamen reddeder ya da bazı noktalarını red bazılarını kabul eder. Bu red veya kabulde, aile, okul, öğretmenler, okunan kitaplar gibi pek çok etken vardır. Fakat ailenin etkisi diğerlerine göre azdır.¹⁰⁹

Çocuklar ve gençler ailede, dinî değerlerin yanı sıra sevgi, saygı, fedakârlık, yardımlaşma, paylaşma gibi değerleri de kazanmaktadır. Dolayısıyla aile bu dini değerlerin istekli koruyucusudur, bunların yaşatılmasını istemektedir. Bu sebeple, gençlerin aileden edindikleri davranışların başında dürüstlük, saygı, geleneklere ve dine bağlılık gelmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Peker, s.173

¹⁰⁸ Bahadır, s.303

¹⁰⁹ Peker, s.174,175

¹¹⁰ Türk Gençliği 98, **Suskun Kitle Büyüteç Altında**, Ankara: Konrad Adanauer Vakfı, 1999, s.81 Aktaran: Hökelekli, **Gençlik ve Din**, s.18

Bu durum, ergenin dinî hayatının kaynağının aile, anne-baba tutumu olduğu, genç için ailenin birinci model olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.¹¹¹

1.1.3.5 Ahlakî Gelişim

Ahlak deyince akla ilk gelen şey insan davranışlarıdır. İnsan haricindeki canlıların hareketlerine ahlaki davranış diyemeyiz. Çünkü ahlaki davranış, iyi-kötü şeklinde değerlendirmelerde bulunabileceğimiz davranıştır. Bu değerlendirme de ancak, zekâ sahibi varlıklar yani sadece insan için düşünülebilir. Bu sebeple ahlak zekâ ile bir arada bulunur. Delilerin davranışlarına iyi-kötü, yani ahlaklı ya da ahlaksız gibi yargıda bulunamayız. Bu da gösteriyor ki ahlakın söz edildiği yerde insan, yani zekâ - olgunlaşmış zihin vardır. Buna ilave olarak ahlakın bir de sosyal yönü vardır, eğer insanlar bir arada bulunmasalardı ahlaktan söz etmek mümkün olmazdı. Zira ahlak, insan ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünüdür.¹¹²

Ahlakla ilintili olan bir diğer kavram ise kişiliktir. “Kişilik (şahsiyet), her insanın kendine özgü davranış eğilimlerinin dinamik bir bütünüdür.” Peki, insan bu kişiliği doğuştan mı getirir, sonradan mı kazanır? Kişiliğin oluşmasında nelerin etkisi vardır? Tüm bu soruların cevabını bulabilirsek, ahlaki şahsiyetimizin kaynağını ve ideal ahlak sahibi olmanın şartlarını, imkânını da ortaya koyabiliriz.¹¹³

Güngör, şahsiyet üzerinde ne anne-babanın, ne soya çekim, ne de sadece sosyal çevrenin etkili olduğunu söylemektedir. Ona göre, şahsiyet üzerinde soya çekimin doğrudan etkisi yoksa da dolaylı olarak etkisi vardır. Güzel-çirkin, kadın-erkek olmak, bünyenin sağlam ya da hastalıklı olması şahsiyet üzerinde dolaylı etkiye sahiptir. Bu özellikler insanın sosyal yaşantısını, toplumun o insana bakışını etkilediğinden ırsiyetin

¹¹¹ Keneth E. Hyde, **Religion in Childhood and Adolescence A. Comprabensive Review of the Research**, Religious Education Pres, Birmingham 1990, s.224–237 Aktaran: Hökelekli, **Gençlik ve Din** s.18

¹¹² Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, 3. Basım, İstanbul: Ötüken Yay., 1998, s. 11,12

¹¹³ Güngör, **Ahlak Psikolojisi**, s.13

şahsiyet üzerindeki etkisinin kuvvetinden söz edebiliriz. Burada daha ziyade, aileden geçen şahsiyet özellikleri konu edilmektedir. Fakat insan şahsiyetinde aileden gelen özellikler öğrenme sonucu mudur, yoksa doğuştan mıdır, bu konuda kesin kanıtlar yoktur.¹¹⁴

Şahsiyet oluşumunda en önemli etkinin çevre olduğunu vurgulayan Güngör, çevreden kastın da, aile çevresi ve toplum olduğunu ifade eder. İnsan ahlaki davranışı bilerek doğmaz, bunu aileden, sosyal çevreden öğrenir. İnsan sosyal bir varlık ve ahlak da sosyal kurallar bütünü olduğuna göre, sosyal ilişkilerin olduğu her yer ve durum ahlakî davranışın öğrenildiği yer olmaktadır. İnsana ahlakî şahsiyeti veren yer yakın çevresidir. Bu da aile büyükleri, okul, öğretmenler ve arkadaşlardır. Netice itibariyle, ahlakın öğrenilmesi sosyal çevreden olmaktadır.¹¹⁵

Kişiliğin davranış eğilimlerinin dinamik bir bütünü olduğuna ve bu davranışlara iyi- kötü gibi değerlendirmelerde bulunabildiğimize göre bu tür davranışlara, ahlaki davranış adını verebiliriz. Bu da bize ahlak ile kişiliğin ne kadar bağlantılı olduğunu gösterir. Yani insanda nasıl bir şahsiyet varsa, ne tür davranış eğilimi varsa ahlaki davranışları da bu yönde olacaktır.¹¹⁶

Ahlak her ne kadar dışarıdan öğrenilse de insan, ahlakı olduğu gibi alıp kopyalamaz, kendine göre değiştirir. İnsan zekâsı ve zihni her yaşta aynı olmayacağı için ahlakı benimseme ve uygulaması da yaşına göre farklılık göstermektedir. Bazı yaş devreleri, belli şeyleri öğrenmek için kritik dönemlerdir. Kritik dönem denince akla ilk gelen ergenlik, delikanlılık dönemidir. Bu çağdaki (13–20 yaş) kişiler artık toplum içinde neler yapacaklarını, hayatlarını neye göre düzenleyeceklerini planlamaya başlarlar. Bu dönem mantıksal çıkarımların yapıldığı bir dönemdir. Psikolojide bu döneme “Reform çağı”, “Teori kurma çağı”, “ Metafizik düşünce çağı” adları verilmektedir. Bu çağdaki kişi, yanlış gördüğü her şeyi düzeltme idealistliğine sahiptir. Ahlak ise en temel konusudur. Birey bu dönemde büyüklerin yaptığı en ufak bir yanlış

¹¹⁴ Güngör, **Ahlak Psikolojisi**, s.14

¹¹⁵ Güngör, **Ahlak Psikolojisi**, s.16,17

¹¹⁶ Güngör, **Ahlak Psikolojisi**, s.17

bile sorgular ve müdahale etmek ister.¹¹⁷ Özellikle dindar birinden böyle bir yanlış görürse onun ruhunda dine karşı şüpheler oluşur. Bu sebeple, ergenlik dönemi gencin, ahlaklı davranışı onur meselesi yaptığı, doğru bildiği yoldan şaşmadan hareket ettiği bir dönemdir.¹¹⁸ Bu noktada büyüklerin dikkatli davranışları, olgun ve ölçülü tavırları gencin bu dönemi daha kolay ve gelişimine yararlı bir şekilde atlatmasını sağlayacaktır.¹¹⁹

Çocukta ahlak gelişimi, vicdanın uyanması ile başlamaktadır. Bunun alameti ise; utanma ve suçluluk duygularıdır. Çocuklukta bunu kazanan birey, ahlak gelişimini sağlayan içsel ölçütleri de kazanmış demektir.¹²⁰

Bireyde ahlaki davranışın ortaya çıkabilmesi için, bireyin kendi kendini idare edebilir duruma gelmesi gerekir. Bu ise, kişinin her şeyden önce vicdan hürlüğüne sahip olması demektir. Bu durum ferdin davranışlarını, kendine ait ahlak kuralları, prensipler çerçevesinde yönlendirmesidir. Böyle durumdaki kişi, cezadan korktuğu ya da mükâfat beklentisi içinde olduğu için değil, vicdanen doğru bulduğu için ahlaklı davranır.¹²¹

Çocuklukta ödül beklentisi veya ceza korkusuna binaen yapılan iyi davranışlar; sevenlerin sevgisini sürekli kılmaya çalışmak, yetişkinlere saygı duymak, merhametten dolayı ilgi göstermek, kendisine yapılmasından hoşlanmadığı için başkasına olumsuz davranmamak gibi sebeplerle değiştiği zaman, ahlaklı davranış başlamış demektir. Ergenlik çağından (14–15 yaş) önce ahlaklı davranışın - gelişmiş şekliyle - kendini göstermesi söz konusu değildir. Bu ancak, belli bir zekâ seviyesine, yaşa, olgunluğa erişildiğinde mümkündür. Bu hal, içten gelen bir disiplinle gerçekleşir.¹²²

¹¹⁷ Güngör, **Ahlak Psikolojisi**, s.48–52

¹¹⁸ Peker, s.174

¹¹⁹ Güngör, **Ahlak Psikolojisi**, s.48–52

¹²⁰ Gündüz, s.215

¹²¹ Hökelekli, **Ergenlik Çağı**, s.21

¹²² Refia Şemin, **Gençlerimizin Psiko-Pedagojik Problemleri**, 2.Basım, İstanbul: İ.Ü.Edebiyat Fak.Yay., 1973, s.17-18; W.H. Clark, “Ergenlik ve Gençlik Çağında Din”, M. Dağ (çev.),

İç disiplini düzenleyen etken ise; vicdandır. Vicdan hem kişinin, hem de başkalarının davranışlarını iyi-kötü şeklinde değerlendirmeye tâbi tutan bir nevi yargı mekanizmasıdır. Gelişimini çocuklukta başlatıp ergenlikte doruk noktaya vardırان vicdan, ilk ergenlik döneminde en hassas şekliyle kendini gösterir.¹²³

Çocukluktağı şekliyle kişiye yeterli olan vicdan, artık ergenin ihtiyaç ve iç çatışmalarına cevap verememektedir. Aileden uzaklaşıldığı, dışarıdaki dünyaya, çevre ve arkadaşlara daha fazla önem verildiğı; onlar arasında yer edinmenin ve onların değerlerinin benimsenmesinin ön plana çıktığı bu dönemde ergen, vicdanına isyan eder. Bununla da kalmaz vicdanını oluşturanlara, ailesine de karşı gelir. Zira ona göre vicdan, çocukluk dönemindeki boyun eğişlerin, her şeye olan uyumun ifadesidir. Genç artık özgürlük yolcusudur ve bu yoldaki engellere cephe almıştır. Ancak, bir yandan bu karşı çıkış sürerken öte yandan da, çocuklukta kendini huzura kavuşturan vicdana karşı gelmenin sıkıntısı yaşanmaktadır.¹²⁴

Ergenin, vicdanına karşı yaşadığı bu ikilemin sebebi şudur: Genç, çocukken, kendinde var olan dürtülerinin, kendi güven ve selametinin, tehdit altında olmadığına inanmaktadır. Oysa şimdi, yeni enerji ile kuvvetlenen dürtüler önceki yöntemlerle kontrol altına alınamamaktadır. Yöntemlerin koruyuculuğundan vazgeçerse tamamen savunmasız kalacak ve yaşadığı bütün çelişkileri tek başına üstlenecektir. Bu sıkıntıdan kurtulmak isteyen genç artık, vicdanına karşı daha katıdır. Kendine karşı müsamahasızdır ve anlamsız kurallar koyar.¹²⁵

Ergenin vicdanına karşı olan bu karmaşık tutumu, ailesine karşı da aynıdır. Bazen; büyüklerinin otoritesine karşı gelir, onları küçümser, bazen de onların kontrollerini arar, kurallarına uyar. Ailenin bir hareketi onaylaması gence, davranışının doğruluğı konusunda güven verir. Fakat nedenlerinin açıklanmadığı yasaklar ile karşılaşması ve bu yasakları uygulama esnasında kendi rolünü benimseyememesi

Eğitim Hareketleri Dergisi, D.,c.XXII, sa.258-259, Ankara 1976-77, s.5 Aktaran: Hökelekli, **Ergenlik Çağı**, s.21

¹²³ Peker, s.174

¹²⁴ Hökelekli, **Ergenlik Çağı**, s.22

¹²⁵ Hökelekli, **Ergenlik Çağı**, s.22

halinde genç, istemsiz uyguladığı davranışının “iyi” olduğu teminatını alsa bile endişe ve bunalımından çıkamaz.¹²⁶

Psikolojide, ahlaklı davranışın kaynağını açıklayan dört temel teori vardır: Psikoanalitik Teori, Öğrenme Teorileri, Evrimsel Psikoloji ve Bilişsel-Gelişim Teorileri.¹²⁷

Psikoanalitik teori’nin kurucusu Freud’dur. O, ahlakı, cinsellik ve saldırganlık dürtülerinin üst benlik (süper ego) tarafından kontrol edilmesi olarak yorumlamıştır. Üst benlik ise, çocukluk döneminde ebeveynin ahlaki değerlerinin ve yasaklamalarının içselleştirilmesiyle oluşmaktadır.¹²⁸ Bu içselleştirme çocuğun hem cinsi olan ebeveyninin imajını içselleştirmesi ve ona uygun davranarak özdeşleşmesi şeklinde olmaktadır. “Bu yolla içselleştirilmiş ebeveyn, çocuğun üst benliğinin özü olarak değerleri ve ahlaki yargılamalarıyla hizmet eder. ”¹²⁹

Sosyal Öğrenme Teorisi: Bu teoride birey, önceden bilmediği bir şeyi nasıl yapacağını, bir başkasının davranışını gözlemleyerek öğrenir.¹³⁰ Bu anlayışa göre ahlak da, öğrenilmiş alışkanlıklar, tutumlar ve değerler toplamıdır. Bu yaklaşım ahlakın da, tıpkı diğer davranışlar gibi, aileden, toplumdan, sosyal çevreden, ödül, ceza vasıtasıyla pekiştirilerek öğrenildiğini savunur.¹³¹ Bu teoride, ahlakî davranışın kazanılması “modellerle öğrenme” şeklinde olmaktadır.¹³²

¹²⁶ Halide Yavuz, **Ergenlik Çağında Gelişmeyi Etkileyen Güçler**, İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yay., 1974, s.61-65 Aktaran: Hökelekli, **Ergenlik Çağı**, s.23

¹²⁷ Sevim Cesur, “Toplumumuzda Ahlakın Kavramsallaştırılması”, Yurdagül Mehmedoğlu, Ali Ulvi Mehmedoğlu (Ed.), **Küreselleşme Ahlak ve Değerler** içinde (321–349), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006, s.321

¹²⁸ U.Gielen,(1994) “Kolberg’s Moral Development Theory”, in **The Kolberg’s Legacy for the Helping Professions** (p.18-38), Lisa Kuhmerker (Ed.), Doxa Boks, Alabama Aktaran: Cesur, s.322

¹²⁹ H. Bee, (1995), “Cognitive development II: Structure and process”, in **Developing Child** (7 th ed.), (p.190–227), Harper Collins College Publishers, New York Aktaran: Cesur, s.322

¹³⁰ Arkonaç, s.329

¹³¹ Cesur, s.322

¹³² Erol Güngör, **Değerler Psikolojisi**, 3. Basım. İstanbul: Ötüken Yay., 2000, s. 60

Evrin anlayışını temel alan **Sosyobiyojik Yaklaşım**'a göre, ahlakî muhakemenin görevi genlerin sonraki nesile aktarımını sağlamaktır. Anne-baba çocuklarına, kendilerinden onlara geçen genetik malzemeyi korumak için ahlakî davranışta bulunurlar. Özetle, ahlakî davranışın, evrimsel olarak nesilden nesile geçen diğer davranışlardan farkı yoktur.¹³³

Psikolojide en fazla kabul gören teori **Bilişsel-Gelişim Teorileri**'dir. Bu teorinin mimarı psikolog Jean Piaget'dir. Piaget, pek çok çocuk üzerinde yaptığı araştırmalarda ahlakın, çocukların zihin yapılarının gelişim seyrine uygun olarak şekillendiğini tespit etmiştir.

Piaget'nin teorisi batı ülkelerinde yapılan benzer çalışmalarda da aynı sonuçları vermiştir. Fakat Kızılderililer gibi ilkel topluluklarda onun teorisinin tam tersi sonuçlar elde edilmiştir. Bu da teorinin, daha ziyade batı toplumlarında genellenebileceğinin delili olması açısından yeterlidir.¹³⁴

Piaget, zihnî gelişimin aşamalar halinde ilerlediğini ve ahlakî duygu ve düşüncenin de buna paralel gittiğini ortaya çıkarmıştır. Ona göre, her aşama bir öncekinin sonucunu, bir sonrakinin de temelini oluşturmaktadır. Her aşama, biyolojik gelişim ve hayat tecrübesiyle oluşmaktadır. Ancak bu durum, kültür, ırk vb. farklılıklarda değişmeyip aynı seyirle devam etmektedir. Her çocuk, süre farklılıkları yaşasalar da, aynı sıra ile aşamaları geçmektedir.¹³⁵

Piaget'nin zihinsel gelişim kuramı dört temel evrede gerçekleşmektedir. Bunlar belli yaş dönemlerinde belli zihinsel kazanımları anlatmaktadır.

Bu evreler ve özellikleri şunlardır:

1. DUYU-HAREKET DÖNEMİ (0–2 yaş)

- Bebek zihinsel anlamda düşünme ya da anlama yapamaz.

¹³³ K. Durkin, **Developmental social psychology**, Blackwell publishing Inc, Massachusetts

Aktaran: Cesur, s.322

¹³⁴ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s. 51

¹³⁵ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s. 45

- Duyu organları ya da hareketleri ile bilir ve düşünür.

2. İŞLEM ÖNCESİ DÖNEM (2–7 yaş)

- Düşünce mantık dışıdır; anlık ve görünür şartlara bağlıdır.
- Bu dönemde yalnızca görünüşe, şekle göre anlarlar.

3. SOMUT İŞLEMLER DÖNEMİ (7–12 y.)

- Bilgi, somut olarak verilirse, sistemli, mantıklı olarak işlenir.
- Somut bilgi üzerinde her işlem yapılır.

4. SOYUT İŞLEMLER DÖNEMİ (12+)

- Soyut kavramlar anlaşılmaktadır.
- Soyut işlemlere ulaşılmıştır.
- Ergen, varsayımlar kurabilir; somut, soyut her türlü sorunu çözebilir.

Kolberg, Piaget'nin zihinsel gelişim (bununla beraber gelişen ahlak gelişim) kuramını zenginleştirerek yeniden ele almıştır. Piaget 12 yaşındaki çocuklar üzerinde araştırmalar yapmıştır. Kolberg ise bunu 16 yaşındaki çocuklara kadar genişletmiştir. Kolberg, bu zihinsel gelişimin seyrine paralel olarak bireylerde ortaya çıkan ahlaki gelişimin üzerinde durmuştur.¹³⁶

Kolberg'e göre her birey ahlaki anlamda üç temel düzeyden geçer: *Gelenek Öncesi Düzey*, *Geleneksel Düzey*, *Gelenek Ötesi Düzey*. Bunlar da kendi içlerinde altı aşamaya ayrılır. Kişiler, sağlıklı bir gelişim seyri geçirirlerse, her düzey ve aşamadan, istenilen şekilde ilerlerler.

Kolberg'in merhaleler (aşamalar) teorisi ve özellikleri şunlardır:

I. Gelenek Öncesi Dönem (0–9 yaş)

¹³⁶ Gander ve Gardiner, s. 435

1. Evre: Otoriteye Bağımlılık Hâkimdir.

- Doğrunun ölçütü ödül; yanlışın ölçütü cezadır.
- Faydacılık anlayışı vardır.

2. Evre: Bireycilik ve Çıkar Ön Plandadır.

- Bencillik hâkimdir.
- Doğru davranış, bireyin ihtiyacını gideren davranıştır.

II. Geleneksel Dönem (9–15 yaş)

3. Evre: Kişiler Arası Uyum Önemlidir.

- Grubun çıkarları, beklentileri dikkate alınır.
- Davranış niyete göre değer kazanır.

4. Evre: Sosyal Sistem ve Vicdan Önemlidir.

- Toplumdan gelen görev ve davranış önemlidir.
- Doğru davranış, toplumun refahına uygun olandır.

III. Gelenek Ötesi Dönem (15–20 yaş)

5. Evre: Sosyal Antlaşma Ve Bireysel Haklar Önemlidir.

- Çoğunluğun hakları ön plandadır.
- Gerekirse, çoğunluk için kanun değiştirilir.

6. Evre: Evrensel Ahlak İlkeleri Ön Plandadır.

- İnsan, araç değil amaçtır.

- Evrensel haklar önemlidir.
- Din adamı, filozof ve bilge kişiler ulaşabilir.

Kolberg'e göre kişiler her zaman geleneksel dönem ya da gelenek ötesi döneme gelemmezler. Hatta çevremizde gördüğümüz bireylerin çoğu, yaşları ilerlemiş de olsa, ilk (geleneksel) düzeyde kalmışlardır. Aile ve eğitimin olumlu etkisi ile orta aşamaya gelen bireyler şanslıdır. Ona göre en son aşamaya yani Gelenek Ötesi Düzeye ise sadece din adamları, filozoflar ve bilge kişiler ulaşabilir.

1.2 DEĞERLER

1.2.1. Değer Kavramı

Türkçe ‘değmek’ kökünden türeyen değer kelimesi, ‘bir şeye karşılık olma’ anlamına gelir. Batı dillerinde Hint-Avrupa dil grubunda ‘güç’ anlamına gelen ‘wal’ kökünden türemiştir. İlk olarak ‘güçlü’ anlamına gelen ‘La valere’ sözcüğünden türemiş daha sonra değer anlamına gelen ‘La valor’ kelimesine dönüşmüştür.¹³⁷

Osmanlıca’da ‘kıymet, bahâ, cevher’ kelimelerine karşılık gelen değer kavramı, İngilizce’de ‘value’ kelimesi ile ifade edilir.¹³⁸

Genellikle ‘benimsenen, özenilen, üstün tutulan şey’¹³⁹ anlamına gelen değer, ‘bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü’¹⁴⁰ olarak da tanımlanmaktadır.

Değer kavramı, ahlaki anlamda *iyi*’yi; sosyolojik anlamda, *nesne ve olayların toplumca önem taşıyan niteliği*’ni; psikolojik anlamda *nesne ve olguların bireysel ve öznel önem taşıyan niteliği*’ni; mantık dilinde *doğru*’yu; estetik dilinde *güzel*’i ifade eder.¹⁴¹

Birey için, tercih edilen, doğru bulunan, uygun ve önemli görülen her türlü düşünce ve inancı içeren¹⁴² değer kavramı, insan ve insanlık tarihi üzerinde zihin yoran her bilim dalının ve düşünürün üzerinde ısrarla durduğu bir kavramdır.

¹³⁷ Orhan Hançerlioğlu, “Değer”, **Felsefe Ansiklopedisi**, 1. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976, s.275

¹³⁸ Hançerlioğlu, s.275

¹³⁹ Cemal Yıldırım, **Çağdaş Felsefe Sözlüğü**, “Değer”, 1. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000, s.49

¹⁴⁰ **Türkçe Sözlük**, “Değer”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988, Cilt. 1, s.345

¹⁴¹ Hançerlioğlu, s.275

¹⁴² S.H. Schwartz, “Universal in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries”, in M.P. Zanna (Ed.), **Advances in Experimental Social Psychology** (vol. 25, pp. 1–65), London: Academic Press Aktaran: Mehmedoğlu, s.252

1.2.1.1 Felsefede Değer

Felsefede değer kavramı, bilgi ve varlık gibi en çok ele alınan üç temel kavramdan, biridir. İnsan ve değer problemi sofistler ve Sokrat'tan itibaren ortaya çıkmıştır. Sokrat'ın görüşlerini kendi fikirlerine karıştırarak yazan Platon değer felsefesine en çok önem veren düşünürdür. Onun Diyalogları değer probleminin incelenmesine ayrılmıştır.¹⁴³

Aristo da her eserinde değer probleminin kısımlarına yer vermiştir. Modern düşüncede ise değer problemini ilk defa özel olarak ele alan Kant'tır. Kant değer teorisini ruh yetilerinin sınıflandırması ile temellendirir. Ona göre insan aklının üç yetisi vardır: 1. Tasavvur yetisi, buna dayanmak için saf akıl vardır. 2. Arzu yetisi, buna karşılık pratik akıl veya ahlak vardır. 3. His yetisi, bunun için de hüküm gücü yani değer hükmü vardır.¹⁴⁴ Buradan anlaşıldığı üzere Kant, değerın duyguyla algılandığını vurgulamaktır.

Nietzsche'ye göre değerlerin temelinde insanın iradesi, istemesi vardır. İnsan dünyaya, olaylara, nesnelere belli değerler açısından bakar ve yorumlar. Güçlü olmak isteyen insan topluluklarının kabul ettikleri ahlak kuralları arasında belli bir değer hiyerarşisi mevcuttur.¹⁴⁵

Sartre'a göre ise değer, seçilen ve istenen şeydir. Değerleri insan kendisi yaratır. Dolayısıyla hayata anlam veren de insanın tercihleridir. Ve insan bu tercihlerinden kendisi sorumludur.¹⁴⁶

¹⁴³ Hilmi Ziya Ülken, **Bilgi ve Değer**, Ankara: Kürsü Yayınları, tsz., s.202

¹⁴⁴ Ülken, s.204; İsmail Kılıoğlu, "Değer Teorisi", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul: Risale Yayınları, 1990, s.255

¹⁴⁵ Kılıoğlu, s.256

¹⁴⁶ Kılıoğlu, s.256

Sezgisel ahlak teorisinin önde gelen ismi Moore, değerin sezgi yoluyla kavranabileceğini, bu kavrama yetisinin insanda kuvve halinde bulunduğunu savunur. Dolayısıyla akli doğrulamaya da ihtiyaç olmadığını ileri sürer.¹⁴⁷

Ülken'e göre değer veya kıymet denince, bizim kendisine muhtaç olduğumuz, kendisini aradığımız, bizi tamamlayan bir şey anlaşılır. Ona göre 'suya muhtacım' deyince kendisine muhtaç olduğumuz için değerli olan bir şeyi anlatmış oluruz.¹⁴⁸

Platon'un idealar felsefesini benimseyen Alman filozof Hartmann'a göre ise değerler, ezeli-ebedi, değişmez, mutlak, insandan bağımsız bir niteliğe sahiptirler. Hartmann'la aynı görüşe sahip olan Scheler de değerlerin, insanın istek ve davranışlarından bağımsız bir değerler alanı olduğunu savunmaktadır.¹⁴⁹

Scheler, insanı hayvandan ayıran özelliğin duygu olduğunu savunur. Ona göre, insanın ahlaki ve sosyal yaşamı onun duygusal yanından hareketle kavranabilir. İnsandan başka hiçbir canlıda sevmek, nefret etme, seçme gibi duygulanımlar yoktur. İnsan ancak bunlarla bir değer duygusuna sahip olabilir. Değer duygusunun nesnesi ise, insanla alâkalı olan değerlerdir. Nasıl kavrayıcı edimler nesnelere yönelikse, duygusal edimler de değerlere yöneliktir.¹⁵⁰

1.2.1.2 Sosyal Psikolojide Değer

Sosyal psikoloji, en genel tanımıyla, insan davranışının toplumsal kaynaklarını inceleyen bilim dalıdır. Başka bir ifadeyle sosyal psikoloji, bireyin duygu, düşünce ve

¹⁴⁷ Recep Kılıç, **Dini Anlamak Üzerine**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004, s. 342-343

¹⁴⁸ Ülken, s.218

¹⁴⁹ İonna Kuçuradi, **İnsan ve Değerleri**, 2. Basım, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1998, s.13; Doğan Özlem, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine" **Bilgi ve Değer, Sempozyum Bildirileri**, Şehabettin Yalçın (Ed.), Muğla: Vadi Yayınları, 2002, s.302;

¹⁵⁰ Özlem, s.294

inançlarının başkalarının varlığından nasıl etkilendiğini inceler. Birey-birey, birey-grup, grup-grup arasındaki ilişkileri; bu ilişkilerin, devlet, din, aile gibi toplumsal kurumlarla nasıl yönlendirildiği; toplumsal kimlik, normlar, tutumlar, roller, vb. nasıl tanımlandığı gibi konular sosyal psikolojinin kapsamına girmektedir.¹⁵¹

Sosyal psikoloji araştırmaları, kişiliklerin nasıl biçimlendiği, değerlerin ve kültürel normların bireysel düşünce ve eylemlere nasıl dönüştüğü hakkında bilgiler vermektedir.¹⁵² Özetlemek gerekirse “sosyal psikoloji toplumsal davranışın sistemli bir şekilde incelenmesidir.”¹⁵³

Sosyal psikolojinin kısa tanımlarından sonra bu alandaki değer çalışmalarına ve tanımlarına göz atalım.

Değer kavramı felsefe tarihi boyunca tartışılan bir kavram olsa da, değerler üzerine yapılan araştırmalar XX. yy.dan bu yana gerçekleştirilmektedir. Sosyal bilimciler yıllarca değerlerin öznel yargılar, kişisel tercihler olduğunu ve nesnel bir şekilde ele alınamayacağını savunmuşlardır. Bu düşünce pozitivistin etkisi ile oluşmuştur. Çünkü pozitivist anlayışa göre, bilim nesnel olguları inceler. İçinde öznelliği barındıran değerler ve değer yargıları bilimin konusu olamaz. Dolayısıyla bilimde değer yargıların başvurmak, öznelliğe, keyfiliğe yol açar. Pozitivizme göre, doğa bilimlerinin yöntemleri (gözlem, deney vb. kişisel yargılardan uzak yöntemler) ile sosyal bilimlere de uygulanabilir. Ancak araştırmacının bakış açısından, öznelliğe yol açacağından dolayı, uzak tutulmuş bir inceleme gerçek bir bilim olabilir.¹⁵⁴

Bu pozitivist anlayış, sosyal bilimcilerin değerlerden uzun süre uzak kalmalarına sebep olmuştur. Bu anlayışa karşı çıkan tarihselci düşünürlere göre ise, “insan, tarih, toplum, kültür dünyası esasen bir tekiler dünyası”dır yani her fert, toplum,

¹⁵¹ Selçuk Budak, **Psikoloji Sözlüğü**, “Sosyal Psikoloji”, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000, s.691

¹⁵² Sabahattin Zaim, “Sosyal Psikoloji”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul: Risale Yayınları, 1991, s.472

¹⁵³ Allport (1935) Aktaran: J.L. Freedman, D.O. Sears ve J.M. Carlsmith, **Sosyal Psikoloji**, Ali Dönmez (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 1993, s. 15

¹⁵⁴ Özlem, s.305

kültür kendi içinde değerlendirilmeye tâbi tutulmalıdır. Kültürel dünya genel yasalarla değil, anlamaya, yorumlamaya açık bakış açıları ile kavranabilir.¹⁵⁵

Değerler konusunda ilk ampirik çalışmayı Sharp (1928’de) yapmıştır. O bu çalışmada değerleri toplumsal olgular olarak algılamıştır. Ona göre değerler heyecan ve tutumlarla ilgilidir. Bu çizgiyi takip eden başka bir çalışma da Dewey’den gelmiştir. Dewey, 1930–1960 yılları arasında yaptığı çalışmalarda değerlerin pratiklerin bir ürünü olduğunu kabul etmektedir.¹⁵⁶

Değerler nesnel bir varlığa sahip değillerdir, fakat nesnel bir varlık olan insan sayesinde, onunla ilişkisi çerçevesinde anlaşılabilirler. Değer, bağlantılı olduğu eylemin sonucunda ortaya çıkar. Dolayısıyla değerleri anlamak, değeri oluşturan ve bu yapıyı değerlendiren insanın etkinliğini anlamaktan geçer. İnsandaki bu etkinlikleri Aristo, Bilgi, Ahlak ve Sanat olarak ifade eder. Sonuç olarak değer, değerlendirme yapandan, insandan bağımsız olarak ele alınamaz. Değerin oluşması bu üç etkinlikle alakalıdır. Bunları birbirine indirgeyemeyiz. Değer, bunların ya niyet ya da sonuç aşamasında eylemle birlikte ortaya çıkar.¹⁵⁷

İnsanın toplumsal anlamdaki varlığı, fert olabilmesi, var olanlarla ilişki kurabilmesi ile mümkündür. Zira toplumsallaşamayan fert kişi olamaz. Bunun mümkün kılan dünya ise kültür dünyasıdır. Fert içinde doğduğu bu dünya, kültür ve bunların var ettiği değerler sayesinde benlik kazanır. Dolayısıyla insanın hayvandan farkı, sadece biyolojik açıdan farklı, akleden bir varlık olması değil, aynı zamanda değerlere bağlanması, onları dikkate alarak davranışta bulunması hatta değerler var etmesi ile kendini gösterir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Doğan Özlem, “Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine ”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı.76,s.7–39 Aktaran: Özensel, s.219

¹⁵⁶ Aydın, s.126

¹⁵⁷ Hakan Poyraz, “Değerlerin Kuruluşu Ve Yapısı”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**, İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004

¹⁵⁸ Necmettin Tozlu ve Cem Topsakal, “Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Değerler Eğitimi”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**, İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004

Znaniğcki, değer kavramını, sosyal bilimler alanına kazandıran kişidir. Znaniğcki, bu kavramı, ‘güçlü olmak’, ‘kuvvetli olmak’ anlamlarına gelen ‘valere’ kelimesinden türetmiştir.¹⁵⁹

Güngör’e göre değer, ‘bir şeyin arzu edilebilir ya da edilemez olduğuna dair inanç’tır. “Değer, bir inanç olması bakımından, dünyamızın belli bir kısmı ile idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi demektir.” Ancak değer, inancın özel bir şeklidir ve bu yönüyle ondan daha yukarıda bir zihin organizasyonudur.¹⁶⁰

Kluckhohn değerlerin normatif standartlar olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, her grubun sahip olduğu hayat tarzı bir değer sistemi ile şekillenmektedir.¹⁶¹

Bu alanda önemli çalışmaları olan Rokeach, Schwartz ve Bilsky, Allport, Vernon ve Lindzey gibi düşünürler de vardır. Bu çalışmalar son dönemde, değerler üzerine yapılmış en sistemli ve etkisini hala devam ettiren çalışmalardır. Bunlara değer kuramları bölümünde yer verileceği için şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz.

Son olarak, değerlerle ilgili açıklayıcı bilgileri sıralamanın, değer kavramının zihinlerdeki kalıcılığını kolaylaştıracığını düşündük.

- “Değer” ile “değerler” ayrı şeylerdir. Değer bir şeyin özelliği, değeridir. Değerler ise, var olan şeyler, imkânlardır. “İnsanın değeri” derken kastedilen, insanın bir cins olarak diğer varlıklar arasındaki yeri, değeridir. “İnsanın değerleri”nden kastedilen ise, cins olarak insanın başarıları, bilgi, bilim, kültür, sanat, felsefe ve moralleri gibi şeylerdir. Bunlar insanın varlık imkânlarının gerçekleşmesidir, varlık şartlarının ürünü olan fenomenlerdir.¹⁶²

¹⁵⁹ Nuri Bilgin, **Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar**, İstanbul: Sistem Yayınları, 1995, s.83

¹⁶⁰ Erol Güngör, **Değerler Psikolojisi**, 3. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000, s.27–28

¹⁶¹ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Gençlik, Değerler ve Din”, Yurdağül Mehmedoğlu ve Ali Ulvi Mehmedoğlu (Ed.), **Küreselleşme Ahlak ve Değerler** içinde (251–321), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006, s.253

¹⁶² Kuçuradi, s.40

- Değer kavramı, bilimin ve bilginin konusu olan “olan”ı değil “olması gereken”i ifade eder. Bu yüzden değer kavramı teoriden ziyade pratikle ilgili bir özellik taşır. Değerlerin yaratıcısı, koruyucusu insandır.¹⁶³ Dolayısıyla, ne özne (insan) olmadan değer, ne de değer olmadan insanın varlığından söz edilebilir.¹⁶⁴

- Değerler, insanların, etik ya da uygun davranışlar hakkında neyin doğru, uygun, neyin yanlış olduğu konusunda taşıdıkları fikirleri gösterirler.¹⁶⁵

- Değerler insana kesin olarak neyi yapması gerektiğini söylemezler, ancak doğru şeyler hakkında kılavuzluk ederler.¹⁶⁶

- “Değer daima, bir şeyin “ne”liğini ifade etmeye yarayan hükümler olarak değil; ama birey veya bir grubun mevcut şartlar altında arzu etmeye, kıymet vermeye, aramaya ve fethetmeye değer bulduğu şeyler hakkında amir duygular ve hükümler dolayımında ifade edilir.”¹⁶⁷

- Değere sahip olmak; bir manaya sahip olmak, tarih sahnesinde var olmak varlığını devam ettirmek anlamına gelir.¹⁶⁸

¹⁶³ Süleyman Hayri Bolay, “Aşkın Değerler Buhranı”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**, İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004

¹⁶⁴ Gobry, I., **La Personne**, Paris: Presses Universitaires de France, 1961, Aktaran: Veli Urhan, “Toplumsal Değişme Sürecinde Kişilik ve Ahlaksal Değerler”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**, İstanbul: DEM, 26-28 Kasım 2004

¹⁶⁵ Gordon Marshal, **Sosyoloji Sözlüğü**, Osman Akınhay (çev.), “Değerler”, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s.133

¹⁶⁶ Talip Karakaya, “Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Etik Değerlere Kritik Bir Yaklaşım –Sorunlar ve Çözümler–”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**, İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004

¹⁶⁷ Grünberg, Ludwig (2000). **The Mystery of Values: Studies in Axiology**, ed. by C. Grünberg & L. Grünberg. Amsterdam-Atlanta: Editions Rodopi Aktaran: Şevket Yavuz, “Değerlerin Şeceresi, Doğası, Sınırı Ve Devamlılığı: Değerlerin Dinî Ve Sosyal Karakteri Ve Sürekliliği”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**, İstanbul: DEM, 26-28 Kasım 2004

¹⁶⁸ Yavuz, a.g.tb.

- Değerler, içinde şekillendikleri medeniyetin tarihî durumunu ihtiva eden objektif tarihsel ünitelere karşılık gelirler.¹⁶⁹

- “Değerler, sosyal açıdan, kişilerin özel hayatlarındaki eğilimlerinden sosyal hayatta oluşturdıkları imajlara kadar somutlaşan zihniyetlerini, süreklilik içinde ve mevcut değişkenlere de bağlı olarak, zaman ve mekân çerçevesinde günlük hayatı yansıtan bir ayna durumundadır.”¹⁷⁰

- “Değerler, insanların davranışlarını yönlendirmede ve belirlemede, kendileri de dâhil olmak üzere insanları ve olayları değerlendirmede kullandıkları ölçütler; ideal ve arzu edilen davranış ve yaşam biçimlerini ifade eden, belirli somut koşulları ve nesneleri aşan üst düzey kavramlar veya doğru kararlara varılmasında bireylere yardımcı olan genel ilkeler gibi çeşitli şekillerde ele alınmakta; tutumların, ideolojilerin, ahlaki yargıların ve çeşitli davranışların önemli belirleyicileri olarak düşünülmektedir”¹⁷¹

1.2.2 Değer Kuramları

Değeri ve değerleri, her bilim dalı, araştırmacı ve disiplin, kendi alanına göre farklı şekillerde ele almış ve tanımlamaya çalışmıştır. Biz çalışmamızı geliştirmesi ve zenginleştirmesi açısından çeşitli düşünürlerin Kuram ve yorumlarını aktarmayı uygun gördük.

Son yıllarda yoğun olarak gerçekleştirilen toplumsal değer araştırmaları, sosyal bilimlerin önemli bir inceleme alanı haline gelmiştir. 1960’lı yıllardan beri artış gösteren bu araştırmaların başında gelen isimler şunlardır: Rokeach, Schwartz, Bilsky,

¹⁶⁹ Yavuz, a.g.tb.

¹⁷⁰ Veysel Uysal, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Değerler: Dinî Hayat, Değer Tercihleri ve Kadına Bakış Eğilimleri” **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**, İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004

¹⁷¹ E.Olcay İmamoğlu ve Zahide Karakitapoğlu Aygün, “1970’lerden 1990’lara Değerler: Üniversite Düzeyinde Gözlenen Zaman, Kuşak ve Cinsiyet Farklılıkları”, **Türk Psikoloji Dergisi**, Cilt.14, Sayı.44 (Aralık 1999),s.2

Inglehart, Flanagan, Allport ve Vernon, Williams, Kluckhohn, ve Braithwaite ve Law.¹⁷²

Bu düşünürlerden, psikoloji alanında değerlerle ilgili çalışmaları ile en fazla etkili olan, Allport, Rokeach ve Schwartz üzerinde duracağız.

Allport, Vernon ve Lindzey, değerlerin bir inanç olduğunu ve kişinin bu inançtan hareketle davranışta bulunduğunu ifade etmektedirler.¹⁷³

Allport'a göre değerler, benlikle ilişkili olarak algılanan manalardır. Bir şeyi değerli görmek onu tercih etmek, ona psikolojik olarak bağlanmak, ona ulaşmak ve onu korumak için emek sarf etmek anlamına gelir. Buna göre değerli olan şey maddi ya da manevi bir özelliğe sahiptir. Fakat onu asıl önemli kılan psikolojik olarak ona belli bir değer atfedilmiş olmasıdır.¹⁷⁴

Rokeach de değerlerin bir inanç olduğunu vurgular. Rokeach'a göre değer, bireysel ve toplumsal açıdan bir davranış veya var oluş amacının diğerlerine tercih edilmesine dair kuvvetli bir inançtır.¹⁷⁵ Bu inançların belirgin özelliği ise, kendisine ters düşen davranış biçimlerinden ya da diğer inançlardan üstün tutulmasıdır.

¹⁷² Ertan Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", **DED**, Cilt.1, Sayı.3, (Temmuz 2003), s.222

¹⁷³ Allport G.W., (1950), Vernon, P.E. ve Lindzey, G. (1960), *A Study of Values*, 3 ed., Boston: Houghton-Mifflin Aktaran: Mehmedoğlu., **Gençlik, Değerler**, s.252

¹⁷⁴ Allport G.W., (1968), **The Person in Psychology**. Boston: Beacon Press Aktaran: Asım Yapıcı ve Zeki Salih Zengin, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", **DED**, Cilt.1, Sayı.4 (Ekim-2003) s.178

¹⁷⁵ İmamoğlu ve Aygün, s.2; Mehmedoğlu, s.252; Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.27,29; Mesut Sağnak, "Orta Öğretim Okullarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Okulun Örgütsel Değerlerine İlişkin Algıları İle Kişisel Değerleri Arasındaki Uyum Düzeyleri", " **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**, İstanbul: DEM, 26-28 Kasım 2004

Rokeach değerlerin sosyal, kültürel ve bireysel değişmelerden etkilendiğini ve zamanla değişikliğe uğradığını savunmakla birlikte bu değişimin hızlı olmadığını ifade etmektedir.¹⁷⁶

Williams, Rokeach ve Kluckhohn'un değer kavramının merkezi olduğunu kabul eden yaklaşımlarını benimseyen Schwartz, değerleri, arzu edilen, ilgi ve ihtiyaç duyulan, insan hayatına yön veren, önem derecelerine göre değişebilen durum ötesi hedefler¹⁷⁷ şeklinde tanımlamaktadır.

Schwartz'a göre değerler insanların, kendilerini, diğer insanları, olayları, eylemleri değerlendirmek, tercihlerini belirlemek ve meşrulaştırmak için kullandıkları soyut ölçülerdir.¹⁷⁸

Schwartz çalışmalarında değerler hakkındaki şu soruların cevaplarını bulmakla işe başlar: 1. Bireylerin toplumsal yapıdaki ortak özellikleri (yaş, cinsiyet vb.) onların değer önceliklerini nasıl etkiler? 2. Bireylerin inandığı değer öncelikleri onların davranış ve tercihlerini nasıl etkiler? 3. En önemli soru bu son sorudur: Değer önceliklerinde var olan uluslar arası ve kültürler arası farklar nelerdir?¹⁷⁹

Schwartz ve Bilsky, değerlerin motivasyonel amaç çeşitlerinin yansıması olarak kabul etmektedirler. Schwartz ve Bilsky çeşitli kuramcılarının üzerinde uzlaştıkları özelliklerden yola çıkarak değerleri şöyle tasvir ederler: 1) Değerler *inançlardır*. Ancak tümüyle nesnel, duygulardan arındırılmış fikir niteliği taşımazlar; etkinlik kazandıklarında duygularla iç içe geçerler. 2) Değerler, bireyin amaçlarıyla (eşitlik gibi) ve bu amaçlara ulaşmada etkili olan davranış biçimleriyle ilişkilidirler. 3) Değerler, özgül eylem ve durumların üzerindedirler. 4) Değerler davranışların, insanların ve olayların seçilmesini ya da değişimini yönlendiren standartlar olarak işlev görürler. 5)

¹⁷⁶ Yapıcı ve Zengin, s.179

¹⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Mehmedoğlu, **Gençlik, Değerler**, s.252

¹⁷⁸ Schwartz, S. "Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries." **In Advances in experimental social psychology**, (M.P. Zanna, Ed.;vol 25,pp.1-65), 1992, San Diego:Academic Press Aktaran: Özensel, *Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer*, s. 222

¹⁷⁹ Özensel, **Sosyolojik Bir Olgu**, s. 223

Değerler, taşıdıkları öneme göre kendi aralarında sıralanırlar. Sıralanmış bir değerler kümesi, değer önceliklerini belirleyen bir sistem oluştururlar. Kùltürler ve bireyler sergiledikleri değer öncelikleri sistemleriyle betimlenebilirler.¹⁸⁰

Değerler hakkındaki görüşlerden sonra, genel anlamda yapılan değer tasniflerine kısaca değinelim.

Psikoloji’de değer testini ilk defa Spranger uygulamıştır. Spranger, deneklerin her birini kendilerinde hâkim olan değere göre şahsiyet tiplerine ayırmış ve herkesin altı temel değer tipinden birine gireceğini söylemiştir. Spranger’den sonra ondan esinlenerek “*Study of Values*” adlı bir çalışma yapan Allport, Vernon ve Lindzey’in ardından değerler bu altı değer başlığı altında toplanmıştır. Bu değerler şunlardır: Dini değerler, Politik değerler, Sosyal değerler, Estetik değerler, Ekonomik değerler ve Teorik değerler. Güngör bu değerlere Ahlaki değerleri de eklemiştir.¹⁸¹

Rokeach ise bu altı değeri **Amaç değerler** olarak kabul etmiştir. Rokeach değerleri, insanın varlığına anlam veren **Amaç değerler** (eşitlik, aile güvenliği, kendine saygı, sosyal itibar, mutlu bir hayat, özgürlük ve güzellikler içinde bir dünya); ve bu amaç değerler ulaşmak için gerekli olan **Araç değerler** (nezaket, sorumluluk, kendini kontrol edebilme ve cesaret) olmak üzere ikiye ayırmıştır.¹⁸²

Schwartz ve Bilsky, Rokeach’ın belirlediği amaç ve araç değerlere yeni değer ifadeleri ekleyerek, 30 amaç ve 26 araç değer ifadeli bir değer ölçeği ortaya koymuşlardır.¹⁸³ “56 tek değer üzerine temellenen bu model, motivasyonel olarak farklı

¹⁸⁰ Schwartz, S.H.,& Bilsky, W. (1987). “Towards a psychological structure of human values”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 53, 550-562 Aktaran: M.Ersin Kuşdil ve Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı”, **Türk Psikoloji Dergisi**, Cilt.15, Sayı.45 (2000), s.60; Mehmedoğlu., **Gençlik, Değerler**, s.253

¹⁸¹ Spranger, E., Types of Men, New York, Stechert, 1928 Aktaran: Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.84

¹⁸² Yapıcı ve Zengin, s.183–184

¹⁸³ Enver Sarı, “Öğretmen Adaylarının Değer Tercihi: Giresun Eğitim Fakùltesi Örneği”, **DED**, Cilt.3, Sayı.10, (Temmuz–2005) s.77

10 değer tipini içerir.” Bunlar: Güç, Başarı, Hazcılık, Uyarılım, Özyönelim, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Gelenek, Uyma ve Güvenlik’tir.¹⁸⁴

1.2.3 Değerlerle İlgili Kavramlar

Değer kelimesi kullanılırken ona yakın olan bazı kavramlar da kullanılır. İnanç, tutum, ideal, motivasyon, hedef, ihtiyaç gibi kavramlar bunlar arasında sayılabilirler.

Biz burada, değer kavramı ile yakından alakalı olan ‘tutum’ ve ‘inanç’ kavramı ile değer kavramı arasındaki ilişki üzerinde duracağız.

1.2.3.1 Tutum Kavramı

İngilizce karşılığı “Attitude” olan kavramı ifade etmek için Türkçe’de ‘tutum’, ‘tavır’ ve ‘vaziyet alış’ kelimeleri kullanılmaktadır. Bunlardan tutum kavramı en çok kabul gören ve sosyal psikologların tercih ettiği bir kavramdır.¹⁸⁵

Tutum kavramı Türkçede, “bir konu veya mesele karşısında tutulan yol, tavır” anlamlarına gelmektedir. Tutum ayrıca, “Hal, durum, hareket tarzı, muamele” gibi kelimelerle de açıklanmaktadır.¹⁸⁶

Tutum kavramı, sosyal psikolojinin davranışı açıklamada son yıllarda kullandığı önemli bir kavramdır. Kavrama bu kadar önem verilmesinin sebebi, davranışları yönlendirmesindeki etkisinden gelmektedir. Tutumlar hakkında bilgi sahibi olma, bir

¹⁸⁴ Mehmedoğlu., **Gençlik, Değerler**, s.253

¹⁸⁵ Ahmet Şirin, “Gençlerin Değerler Sıralaması Üzerine Bir Araştırma”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 1986), s. 110

¹⁸⁶ Mehmet Doğan (hızl.), **Büyük Türkçe Sözlük**, “Tutum”, 1. Basım, Ankara: Birlik Yayınları, 1982, s. 997

davranışın ortaya çıkmasından önce bilinebilme imkânı verir. Ayrıca tutum süreçlerinin bilinmesi de bireylerin davranışlarını kontrol edebilme kolaylığı sağlar.¹⁸⁷

Allport tutum kavramını, “yaşantı ve deneyimler sonucu oluşan, ilgili olduğu bütün nesne ve durumlara karşı bireyin davranışları üzerinde yönlendirici ya da dinamik bir etkiye sahip ruhsal ve sinirsel bir hazırlık durumu” olarak açıklar.¹⁸⁸

Bunu aksi bir tanımda ise tutum, “bireyin içinde yaşadığı toplumda, önemli olduğu düşünülen örtülü ve güdüleyici bir tepki” şeklinde yorumlanmıştır. Daha genel bir tanıma göre, herhangi bir nesneye ya da kişiye karşı tutum, “bilişsel ve duygusal öğeleri bulunan ve davranışsal bir eğilim içeren oldukça kalıcı bir sistem” olarak ifade edilmektedir.¹⁸⁹

Tutumlar, nesnelere, insanlara, soyut düşüncelere, sosyal politikalara, durumlara karşı, lehte ya da aleyhte, beğenip beğenmeme türünde eğilimler ortaya koyan değerlendirmeler ve tepkilerdir. Mesela, “Ben elma severim”, “Demokratlara oy veririm” gibi anlatımlarda bulunuruz. Bunlar tutumlarımızı gösterir. Tutumlar duyguları ifade etseler de genelde bilişsel yargılarımız, inançlarımızdır.¹⁹⁰

Çağdaş araştırmacılar tutumları inançlarla ilişkilendirerek açıklarlar. Onlara göre tutumlarımız inançlarımızın eseridir. Örneğin, yeni açılmış bir mağazanın müşteriye iyi muamele ettiğini öğrendiysek ona daha olumlu gözle bakarız. Yine çağdaş tutum araştırmalarında kabul edilen fenomenlerden birisi de, tutumların davranışları etkilediği fikrinin aksine, davranışların tutumlar üzerinde nedensel bir etkiye sahip olduğudur.¹⁹¹

Güngör’e göre tutum, insanın dünyasının belli bir kısmına ait idrak, duygu ve bilgilerimizin toplamıdır; bilgi, duygu, hareket olmak üzere üç temel öğeden oluşur.¹⁹²

¹⁸⁷ A. Can Baysal, “Tutumlar”, **Sosyal Psikoloji**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989, s.166–167

¹⁸⁸ Allport (1935) Aktaran: Freedman, Sears ve Carlsmith, s. 319

¹⁸⁹ Freedman, Sears ve Carlsmith, s.319

¹⁹⁰ Atkinson ve Diğerleri, s.625

¹⁹¹ Ömer Dinçer, “Tutumlar”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul: Risale Yayınları, 1991, s.174–175

¹⁹² Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.28–29

Tutum, ilgili uyaran, kişi ya da olaya karşı gösterilen karakteristik ve tutarlı bir davranış tarzı belirlemektir. Muzaffer şerif tutum kavramını böyle tanımlar ve bu kavramın özelliklerini tek tek anlatır.¹⁹³ Biz bu özellikleri kısaca ele alacağız: Tutumlar,

- Doğuştan gelmezler. Belli tecrübeler sonucu öğrenilirler.
- Az çok kalıcıdır. Öğrenilirler ve değişebilirler.
- Daima bir özne-nesne ilişkisini içerirler. Karşılıklı bir ilişki olmadan kendi kendilerine oluşmazlar.
- Güdüsel-duygusal özelliklere sahiptirler.

1.2.3.2 Değer -Tutum İlişkisi

Değerlerle en fazla ilişkili olan kavram tutum kavramıdır. Tutum genel itibariyle, davranışsal eğilimler içeren inanç ve kanaatler bütünüdür. Fakat sıradan kanaatlerden daha sürekliedir. Değerlerin sosyal hayatta gerçekteşmesi karmaşık bir süreçtir, sürecin bu karmaşık verisine tutum adı verilmektedir.¹⁹⁴ Tutum kavramı hakkında araştırmalar yapan M. şerif'e göre, tutumun arkasında bir değerler birleşimi vardır.¹⁹⁵

şerif'e göre bir tutum, bir değerin fert tarafından benimsenmesi sonucu oluşan kalıcılığı ifade eder. Kişi, değeri benimsedikten sonra, nesne ve durumlara karşı tavır alışı şekillenir. İşte bu durum, değerin tutumun içeriğini belirlediğini ortaya koyar.¹⁹⁶

¹⁹³ Muzaffer şerif ve Carolyn W. şerif, **Sosyal Psikolojiye Giriş**, Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz (çev.), İstanbul: Sosyal Yayınları, Cilt.2, 1996, s.495–496

¹⁹⁴ Mustafa Aydın, “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”, **DED**, Cilt.1, Sayı.3, (Temmuz–2003), s.142

¹⁹⁵ Muzaffer şerif, **Toplumsal Kuralların Psikolojisi**, İ. Sandıkçioğlu (çev.), İstanbul: Alan Yayıncılık Aktaran: Aydın, s. 125

¹⁹⁶ şirin, s.10

Bazı psikologlar değerlerle tutumları birbirinin tamamlayıcısı olarak görürler. Onlara göre değerler, toplum tarafından benimsenip kabul görmüş tutumlar; tutumlar da sosyal değerlerin bireyde oluşan tezahürleridir. Zinaniecki'ye göre tutum, sosyal değerler karşısında pozitif ya da negatif bir vaziyet alma eğilimidir. Dolayısıyla değer ve tutum karşılıklı bir etkileşim halindedir.¹⁹⁷

Değerler fertlerin ürünüdür; fakat bir kez meydana geldikten sonra fertlerin malı olmaktan çıkarlar.¹⁹⁸ Ayrıca değerler, fertlerin isteğiyle üretilmediği gibi onların kaprisleriyle de atılmazlar; fertlerde kalıtım, büyüme gibi etkenlerle oluşmazlar. Sosyal değerler tek tek değil birbirleriyle ilişki halinde olduklarında etki ederler. Bu etki için kültürel bir çevre gerekir. Tutumları ise kişi çevreden alır ya da en azından bu tutumlar kişiye kabul ettirilir. Tutumları ve bunların fert üzerindeki etkisini anlamak, yerleşik değerleri incelemekle mümkündür.¹⁹⁹

Güngör'e göre, tutumların da değerlere benzer özelliklere sahiptir. Her ikisinin de başlıca üç unsuru vardır: Bilgi, duygu, hareket. İnsan bir değere sahip olunca, artık ona dair olumlu bir kanaate taşıyor ve onun haricindeki durumları dikkate almıyor. Ayrıca insan o değerden hareketle davranışlarda bulunuyor.²⁰⁰

Rokeach, değerlerle tutumların ayrı kavramlar olduğunu savunur. Bunu ispat için bu iki kavram arasındaki yedi farka dikkat çeker. Ona göre, bu farkların en önemlisi tutumun bir inançlar organizasyonu olmasına karşın, değer tek bir inanca karşılık gelmesidir. Güngör Rokeach'ın 'değer tek bir inanca tekabül eder' fikrini hatalı bulmaktadır. Güngör'e göre, değer tek bir inançtan ibaret olmadığının en açık delili, değerlerin tutumlar için de bir rehber rolü oynamasıdır.²⁰¹

¹⁹⁷ Güvenç Bozkurt, "Değerler Tutumlar ve Davranışlar", **Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem**, Ruşen Keleş (Ed.), Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, no:152, Sevinç Matbaası, 1976, s.23-31 Aktaran: Şirin, s.10

¹⁹⁸ Muzaffer Şerif, **Sosyal Kuralların Psikolojisi**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985, Aktaran: Şirin, s.10

¹⁹⁹ Şirin, s.10

²⁰⁰ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s. 29

²⁰¹ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s. 29

Şimdi Rokeach'ın değer ile tutum arasında var olduğunu iddia ettiği yedi farkı görelim:

1. Değerler yalnızca bir inançtır; tutumlar ise daha fazla sayıdaki inanç etrafındaki durum ya da objeye karşı hazır oluşturm.
2. Değer, nesne ve durumların üstünde iken, tutum onlara odaklanmıştır.
3. Değer davranış için bir standarttır, tutum standart değildir.
4. Kişinin değerleri, öğrenerek edindiği inançları kadardır; tutumları ise, sayılamayacak kadar çoktur.
5. Değerler şahsiyet oluşumunda etkin bir rol üstlenerek, tutum ve davranışları belirlerler. Dolayısıyla değerlerin etken, tutumların edilgen bir yapıya sahip olduğunu gösterir.
6. Değer tutumdan daha dinamiktir.
7. Değerler bireyin, uyma, kendini savunma, bilgi gibi fonksiyonlarıyla doğrudan ilgili iken, tutumların bunlarla daha dolaylı bir ilişkisi vardır.²⁰²

1.2.3.3 Değer - İnanç İlişkisi

İnanç, kelime anlamı itibariyle, “bir fikre olan bağlılık, kesin kabul; kesin kabulle bağlanılan şey” demektir.²⁰³

Vergote'ya göre, “inanmak, dünyayı aşkınlılaştıran Zat'a (Tanrı'ya) karşı rızayı, güveni içerir.”²⁰⁴

²⁰² Milton Rokeach, **The Nature of Human Values**, NewYork, 1973 Aktaran: Şirin, s.13

²⁰³ Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, “İnanç”, s. 466

²⁰⁴ Vergote, s. 176

Psikolojide değerin önemi, objektif bir esasa dayanıp dayanmamasından değil, insan davranışlarına olan etkisinden gelmektedir. Bu yüzden psikolog için değer, bir inançtır. Yani değer, bir şeyin, iyi, güzel, doğru vb. olduğuna dair kanaatimizdir. Özellikle insanlarda, istek, niyet, davranış gibi durumları değerlendirirken dikkate aldığımız ölçütlerdir. Güngör değere dair tüm bu fikirleri aktardıktan sonra, değerin, bir inanç olması bakımından, idrak, duygu ve bilgilerimizin karışımı olduğunu vurgular. Ona göre değer, tek bir inanca değil, bir grup inanca tekabül eder.²⁰⁵

Rokeach ise, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, değerin bir tek inanca işaret ettiğini savunmuştur.

Üç tip inanç olduğunu ifade eden Şirin, bunları, aralarındaki farkları dikkate alarak şöyle sınıflandırır:

1. **Tasvirî İnançlar:** Doğruluğu yanlışlığı tespit edilebilen inançlardır.
2. **Takdîrî İnançlar:** İyiliği ya da kötülüğü hakkında hüküm verilen inançlardır.
3. **Örfe, Geleneğe Dayalı İnançlar:** Davranışların arzu edilip edilmediği hakkında hüküm verilen inançlardır.

Şirin, bunları aktardıktan sonra değerlerin de bir çeşit inanç olduğunu ifade ederek, yukarıda verilen üçüncü maddeye karşılık geldiğine işaret etmektedir. Ona göre, değerlerin de inançlar gibi zihinsel, duygusal ve davranışsal boyutları vardır. Değer hem inanç hem hükümdür. Örneğin, ‘siyahlar ile beyazların farkı yoktur’ ifadesi bir inanç; ‘siyahlara ayırım yapmak yanlıştır’ ifadesi ise bir değerdir.²⁰⁶

²⁰⁵ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s. 28

²⁰⁶ Şirin, s. 9

1.2.4 Değerler ve Eğitim

Değerin, tavır ve davranışlarımızı; diğer insanların hal ve hareketlerini anlamlandırmamıza yarayan soyut kıstaslar olduğunu görmüştük.

Eğitim, insanın var olmasıyla beraber var olan bir kavram, etkinlik olduğu için bütün düşünce tarihi boyunca tanımı yapılmaya çalışılmıştır.

Sözlük tanımlarına baktığımızda eğitim, ‘belli bir konuda, bir bilgi ve bilim dalında yetiştirme ve geliştirme, eğitme işi’ anlamlarına gelmektedir. Daha geniş bir ifadeyle, çocukların ve gençlerin, toplumsal yaşantıda yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışı kazanmalarına, kişiliklerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.²⁰⁷

Eski tariflerden işe başlarsak, Eflatun’a göre eğitim, insanı maddi manevi her anlamda güzelleştirmek, mükemmelleştirmek iken; Kant’a göre, insan tabiatında gizlenmiş olan kabiliyetleri ortaya çıkarmaktır. J.J. Rousseau ise eğitimi, ‘çocukları yetiştirip insan yapma sanatı’ diye tanımlamaktadır.²⁰⁸

İbn-i Sina eğitimi, ‘her hangi bir şeyi alışkanlık kazanıncaya kadar devamlı yapmak’ şeklinde tanımlarken; Fârâbî, ‘ahlakî erdemleri ve amelî sanatları kazanma’ olarak tanımlamaktadır.²⁰⁹

En genel tanımıyla eğitim, çocukların ve gençlerin yetiştirilmesi; aklî meleke ve niteliklerin okul gibi kurumlarda sistemli bir öğretim yardımıyla geliştirilmesi demektir. Eğitim üzerine pek çok farklı tanım yapılmaktadır. Bunun sebebi ise, eğitimin yöntemi ve içeriği hakkındaki görüşlerin farklı farklı olmasıdır.²¹⁰

²⁰⁷ **Türkçe Sözlük**, “Eğitim”, Cilt. 1, s.345; Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, “Eğitim” s. 268;

²⁰⁸ Yaşar Fersahoğlu, **İslam Eğitime Giriş**, İstanbul: Marifet Yayınları, 2003, s.

²⁰⁹ Halis Ayhan, **Din Eğitimi ve Öğretimi**, 3. Basım, İstanbul: İFAV Yayınları, 1997, s.47

²¹⁰ Nurettin Yıldız, “Eğitim”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul: Risale Yayınları, 1990, s.346

Durkheim eğitimi, “genç kuşakların yöntemli bir tarzda toplumsallaştırılması” olarak tanımlamaktadır.²¹¹

Özakpınar’a göre eğitim, ferdin idrak, kavrayış, zihniyet ve maharetlerinde meydana gelen gelişim ve değişime verilen addır. Çünkü gerçek bir öğrenmede insanın zihniyeti, meselelere bakışı, onları değerlendirme tarzı, problem çözme kapasitesi değişmektedir.²¹²

Fersahoğlu, pek çok düşünürün eğitim tanımını yaptıktan sonra bunlardan elde ettiği sonuçları şöyle özetlemiştir: “Eğitim, yetişkin bir neslin veya şahsın, yetişkin olmayan bir nesil veya şahsa, belirli teknik ve metotlarla, belirli değer ölçülerine göre vermek istediği formasyon çalışmalarıdır.”²¹³

Eğitimin konusu ve muhatabı, -anlama, yorumlama ve bunları davranışa dönüştürme becerisi yalnızca insana has bir nitelik olduğundan- insandır. Bizler aldığımız eğitimle, kendimiz, diğer insanlar, toplum, dünya ve daha pek çok şey hakkında bilgi sahibi oluruz. Bu bilgileri davranışa dönüştürürüz ve yaşayışımızı sürdürürüz. Her türlü bilgi bize aktarılırken belli bir ölçüt dikkate alınır. Her hangi bir prensibe, ilkeye dayanmayan bilgi ve uygulamaların geçerliliğinden ve kalıcılığından söz edemeyiz. İşte tavır ve davranışları anlamlandırmaya yarayan soyut ölçüler dediğimiz değerler, bu eğitim sürecinde yer alırlar. “Bir milletin yaşayış ve düşüncesine ait bütün değerlerini, tarih içinde nesillerden nesillerle geliştirerek aktarmak için yaptığı pek çok faaliyete”²¹⁴ verilen ad olan eğitim, değerlerden bağımsız olarak ele alınamaz.

²¹¹ Yıldız, s. 346

²¹² Yılmaz Özakpınar, “Milli Eğitimin Gayesi ve Öğretmenlik Şahsiyeti”, **Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı. 2 (1988) Aktaran: Servet Özdemir ve Halil İbrahim Yalan, **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**, 2. Basım, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1999, s.1–2

²¹³ Fersahoğlu, s.12

²¹⁴ Ayhan, s. 47

Sosyolojik açıdan bakıldığında eğitimin en önemli görevi, toplumun değerlerini ve kurallarını yeni nesile öğretmektir. Bununla, doğru alışkanlık ve davranışların geliştirilmesi sağlanır.²¹⁵

Eğitimin değerlerden bağımsız ele alınamayacağını ifade etmiştik. Çünkü eğitim, değerler doğrultusunda gelişmektedir. Eğitim bir faaliyettir, değerler ise bu faaliyetin oluşmasında temel taşıdır. Bir binanın oluşumunda tek tek taşların fonksiyonu ne ise, değerlerin eğitimdeki fonksiyonu da odur. ‘Okuldan, ferдин her türlü seçme faaliyetine kadar her alanda değerler vardır. Değerler seçme ve karar verme eyleminin temelini oluşturur. Öğretim kurumlarında, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde hep değerler vardır.’²¹⁶

Değerler ilmi, eğitime değerleri tartışıp, kaynak ve şekillerini araştırdıktan sonra hazır olarak sunar. ‘Doğrudan ya da dolaylı, değer problemleri, eğitimcinin verdiği her kararla yakinen alakalıdır. Değerlerin eğitimle buluştuğu temel nokta, her ikisinin gayelerinin ortak olmasıdır. Çünkü kişinin, eğitimin gayelerini tespit etmesi aynı zamanda kendisinin eğitim değerlerini tespit etmesi anlamına gelir.’²¹⁷

Değerler de, bilgi ve beceriler gibi öğrenilebilir. Okul ortamı bireye bilgi ve beceri kazandırmanın yanında, bazı değerleri de verir. Okulun görevi, öğrencide değer-takdir duygusunu geliştirmektir. Kısaca okul sadece teoriyi, bilgi ve beceriyi kazandırmakla kalmamalı, aynı zamanda duyguya da hitap etmelidir. Öğrenciye okul tarafından kazandırılan teorik yön değerlerle desteklenmelidir.²¹⁸

²¹⁵ Bayraktar Bayraklı, **İslamda Eğitim**, 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980, s.28

²¹⁶ George F. Kneller, **Introduction to the philosophy of education**, California, 1971 Aktaran: Bayraklı, s.33

²¹⁷ S. Jhon Brubacher, **Modern Philosophies of Education**, California, 1971 Aktaran: Bayraklı, s.33

²¹⁸ Şirin, s.19

Öğrenciler eğitim hayatı boyunca değerleri öğrenme, organize etme ve önem derecelerine göre sıraya koyma ile bir değerler sistemi geliştirirler.²¹⁹

Ülkemizde son yıllarda toplumdaki değerlerde görülen çok hızlı değişim, psikolojik açıdan gençlerin değerlerinin de aynı oranda değişmesi, gençlerin değerlerinde zayıflamalara, yıpranmalara ve çelişkilere sebep olmuştur. Okul ve ailenin geleneksel değerleri gençlere aktarma ve benimsetmede zayıf kalması, gençlerin topluma yabancılaşmasına yol açmaktadır.²²⁰

Bu durum, gençleri düştükleri bu çıkmazdan kurtarmak için okul ve ailelere ne kadar önemli görevler düştüğünü bir kez daha gözler önüne sermektedir.

²¹⁹ Selahattin Ertürk, **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara: Yelken Tepe Yayınları, 1982
Aktaran: Şirin, s.19

²²⁰ Aysel Ekşi, **Gençlerimiz ve Sorunları**, İstanbul: İ.Ü. Yayınları, 1982 Aktaran: Şirin, s.20

2. BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın örneklemini İstanbul ili, Zeytinburnu ilçesindeki **beş ayrı** [Meslek Lisesi, Zeytinburnu İmam Hatip Lisesi, 100. Yıl Ticaret Lisesi, Zühtü Kurtulmuş Lisesi (düz lise), İhsan Mermerci Lisesi (süper lise)] lisede okuyan, 14 ve üzeri yaş grubunda bulunan öğrenciler oluşturmaktadır. Bu liselerin 1. , 2. ve 3. sınıflarında okuyan öğrenciler basit tesadüfî (random) örneklem yoluyla belirlenmiştir.

İhsan Mermerci Lisesinin yeni olması ve 3. sınıfın henüz açılmamış olması, anketin 1. ve 2. sınıf öğrencilerine uygulanmasına sebep olmuştur.

Örnekleme 72'si (% 22,7) Meslek Lisesi'nden, 51'i (%16,1) Zeytinburnu İmam Hatip Lisesi'nden, 56'sı (%17,7) 100 Yıl Ticaret Lisesi'nden, 85'i (%26,8) Zühtü Kurtulmuş Lisesi'nden ve 53'ü (%16,7) İhsan Mermerci Lisesi'nden olmak üzere toplam 317 öğrenci katılmıştır.

2.2. ARAŞTIRMAYA KONU OLAN İLÇENİN NİTELİKLERİ

Araştırmamıza konu olan İstanbul'un Zeytinburnu ilçesi, genel nüfus yapısı itibariyle karışık bir özelliğe sahiptir. İlçenin nüfus yapısının önemli bir bölümünü Orta Asya kökenli Türkler oluşturmaktadır. “Zeytinburnu'nda ağırlıklı olarak Kazak Türkleri bulunur. Bunun yanında Uygur, Özbek, Türkmen ve diğer boylar da bulunmaktadır, ilk göçte gelenlerin sayısı 1850 kadardı, 1960 yılındaki sayımda ise Zeytinburnu ilçesinin nüfusu yaklaşık 89.000 idi.”²²¹ İlçede elli yıl önce göç eden Türkistan Türkleri de bulunmaktadır, bunlar içine kapanık bir özellik taşırlar. Orta Asya'daki adetlerini burada da sürdürürler, Nevruz kutlamak gibi.²²²

“Günümüzde 247.000 olan Zeytinburnu nüfusunun 15.000'i Türkistan kökenlidir. Tüm Türkiye'de ise 40.000 kadar Türkistan kökenli nüfus bulunmaktadır.”²²³

²²¹ http://www.zeytinburnu.bel.tr/bel_zeytinburnu/zeytinburnu/index.cfm (03.08.2006)

²²² A.g.site

²²³ A.g.site

İlçe hakkında yapılan bir araştırmanın aşağıda özetlenen sonuçları konuyla ilgili daha detaylı bilgi vermektedir.

“Zeytinburnu ilçesinin nüfusunun tümünü buraya göçle gelenler oluşturmuştur. 1962’de Prof. Hart tarafından yürütülen Zeytinburnu araştırmasında, bu ilçe halkının %51,8’inin yurtdışı doğumlulardan, % 48,2’sinin ise yurtiçi doğumlulardan oluşmakta olduğu belirtilmektedir. Yurtdışı doğumlular ya doğrudan doğruya yabancı bir ülkeden İstanbul’a gelip yerleşmişler, ya da büyük bir kısmının kendileri yahut aileleri yabancı bir ülkeden Türkiye’ye gelmişler; İstanbul’dan başka bir yere devlet tarafından yerleştirilmişler sonradan, çeşitli nedenlerle, iskân yerlerini terk ederek İstanbul’a göç etmişlerdir. Yurtdışından göç edenler arasında Yugoslavya ve Bulgaristan’dan gelenler en yüksek orandadır. Yunanistan ve Romanya bu iki ülkeyi takip eder.

Yine aynı çalışmada, yurtiçinden gelenler arasında en yüksek oranı (% 48,7) Karadeniz bölgesinden gelenler oluşturmaktadır. Karadenizlilerden sonraki en yüksek yüzde Doğu Anadolu ve Trakya bölgesinden gelenlerdedir. İç Anadolu bölgesinden gelenlerin oranı ise % 11,1’dir.

Zeytinburnu’nun Anadolu’nun hemen her yerinden göç eden kır nüfusunu barındıran bir ilçe olduğu söylenebilir. Zeytinburnu İlçesi son 10 yılda özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden yoğun göç almıştır. Diğer yandan özellikle Batı Trakya, Afganistan ve Bulgaristan’dan, zorunlu göçe tabi tutulanlar da ilçe nüfusuna eklenmişlerdir.

Zeytinburnu İlçesinde nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı değerlendirildiğinde en belirgin özelliğin 15 yaşından küçük nüfus oranının dikkat çekici bir biçimde büyük olmasıdır. Bu durum İstanbul ilinin 2000 yılı piramidinde görülen doğurganlık hızının azalma eğilimlerinin tam tersine bir durumdur. İlçede özellikle son on yılda yüksek bir doğurganlık oranının var olduğunu söyleyebiliriz.”²²⁴

²²⁴ A.g.site

Tüm bunlar bize, araştırmaya katılan öğrencilerin değer yönelimlerinin, yerleşik İstanbullu gençlerin değer yönelimleriyle tam anlamıyla örtüşemeyebileceğini göstermektedir. Sonuçlar bu husus göz önünde tutularak değerlendirilecektir.

2.3. ARAŞTIRMAYA KATILAN ÖĞRENCİLERİN NİTELİKLERİ

Bu araştırma, ortaöğretim öğrencilerinin değer yönelimlerini incelemek amacıyla, 2004 yılı Kasım-Aralık aylarında, İstanbul ili Zeytinburnu ilçesinde belirlenen beş ayrı müfredat programına sahip liselerdeki 1. 2. ve 3. sınıflardan 317 öğrenci üzerinde uygulanmıştır.

Örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin cinsiyet, yaş, doğum yeri, ailenin sosyo-ekonomik durumu, anne ve babanın öğrenim düzeyi, ailedeki birey sayısı, okunan okul ve sınıf ile Allah inancına ilişkin kanaatler gibi demografik özelliklerine göre dağılımları sayı ve yüzdeleriyle birlikte tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1: Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Kız	179	56,5
Erkek	138	43,5
Toplam	317	100,0

Yukarıda ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılım tablosu verilmiştir. Buna göre ankete katılan öğrencilerde kızların erkeklerden fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, İmam Hatip Lisesindeki öğrencilerin çoğunun kız olması ile açıklanabilir.

Tablo 2: Öğrencilerin Yaşlara Göre Dağılımı

Yaşlar	Sayı	%
a) 14-16	201	63,4
b) 17 ve üstü	105	33,1
Toplam	317	100,0

Ankete katılan öğrencilerin yaş ortalaması (ranjı) yaklaşık olarak 16'dır. Öğrencilerin yaşlarını, 14–16 ve 17 ve üstü olmak üzere iki gruba ayırdık. Buna göre 14–16 yaş grubundaki öğrencilerin sayısı, 17 ve üstü grubundaki öğrencilerin sayısından fazladır. Bunun sebebi ise, İhsan Mermerci lisesinde henüz üçüncü sınıfın olmaması ve anketin bir ve ikinci sınıf öğrencilerine uygulanmasıdır. Dolayısıyla 14–16 yaş grubundaki öğrencilerin sayısı diğerlerinden fazla çıkmıştır.

Tablo 3: Öğrencilerin Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

Doğum Yeri	Sayı	%
Köy-Kasaba	59	18,6
Şehir-Büyükşehir	253	79,8
Yurtdışı	4	1,3
Cevapsız	1	,3
Toplam	317	100,0

Katılımcıların doğum yerleri üç ana başlıkta toplanmaktadır. Bunlar Köy-Kasaba, Şehir-Büyükşehir ve Yurtdışıdır. Öğrencilerin büyük çoğunluğu Şehir-Büyükşehir doğumludur. Sonra sırasıyla, Köy-Kasaba ve Yurtdışı doğumlular yer almaktadır. Yalnızca bir öğrenci soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 4: Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumlarına Göre Dağılımı

Ailenin Gelir Durumu	Sayı	%
İyi	98	30,9
Orta	178	56,2
Düşük	29	9,1
Cevapsız	12	3,8
Toplam	317	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilere, ailelerinin gelir durumları iyi, orta, düşük şeklindeki üç ayrı seçenekle soruldu. Öğrencilerin büyük kısmı orta derecede gelir seviyesine sahiptir. Bunda, Zeytinburnu ilçesinde yapılan, yurt içine ve yurt dışına ihraç edilen deri ve tekstil ürünleri imalatının etkisi olduğu düşünülebilir. Diğer öğrencilerin ailelerinin gelir seviyesi ise, iyi ve düşük şeklinde birbirini takip etmektedir. Öğrencilerden 12'si bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 5: Öğrencilerin Annelerinin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı

Annenin Öğrenim Durumu	Sayı	%
İlkokul	196	61,8
Ortaokul	44	13,9
Lise	27	8,5
Üniversite	3	,9
Diğer	44	13,9
Cevapsız	3	,9
Toplam	317	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerden büyük kısmının annelerinin ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Ortaokul ve diğer seçeneğinde annelerin sayısının eşit olduğu saptanmıştır. Bunları lise mezunu anneler takip etmektedir. En az sayıyı ise üniversite mezunlarının oluşturduğu tespit edilmiştir.

Sonuçlara bakıldığında, öğrencilerin annelerinin yaklaşık %75’lik kesiminin ilkokul mezunu veya hiç okumamış olduğu görülmektedir. Bu da öğrenci anneleri arasında kültürel açıdan fazla bir fark olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 6: Öğrencilerin Babalarının Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı

Babanın Öğrenim Durumu	Sayı	%
İlkokul	161	50,8
Orta	69	21,8
Lise	53	16,7
Üniv.	21	6,6
Diğer	11	3,5
Cevapsız	2	,6
Toplam	317	100,0

Sonuçlara bakıldığında öğrenci babalarının çoğunluğunun, annelerinde olduğu gibi, ilkokul mezunu olduğu görülmüştür. Fakat durum biraz farklıdır. Çünkü annelerin yaklaşık %75’i ilkokul mezunu ya da ilkokul mezunu bile değilken, babaların yaklaşık %50’si ilkokul mezunu veya hiç okumamıştır. Aynı şekilde, ortaokul, lise ve üniversite mezunu oranlarında da babaların durumu daha iyi seviyededir.

Tablo 7: Öğrencilerin Ailedeki Birey Sayılarına Göre Dağılımı

Birey sayısı	Sayı	%
a) 1-3	37	11,7
b) 4-6	216	68,1
c) 7 ve üstü	50	15,8
Cevapsız	14	4,4
Toplam	317	100,0

Yukarıda öğrencilerin aile bireylerinin sayısı verilmektedir. Bu soru üç kategoride sorulmuştur. Buna göre, en az grup birey sayısı 1–3 arası olanlardır. En fazla

grubu ise birey sayısı 4–6 olan aileler oluşturmaktadır. İkisinin ortasında, birey sayısı 7 ve üstü olanlar bulunmaktadır. Öğrencilerden 14 tanesi bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 8: Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Okullara Göre Dağılımı

Okul	Sayı	%
Meslek Lisesi	72	22,7
Zeytinburnu İHL	51	16,1
100.Yıl Ticaret Lisesi	56	17,7
Zühtü Kurtulmuş Lisesi	85	26,8
İhsan Mermerci Lisesi	53	16,7
Toplam	317	100,0

Ankete katılan öğrencilerin çoğunu Zühtü Kurtulmuş Lisesi öğrencileri oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla Meslek Lisesi, Ticaret Lisesi, İhsan Mermerci Lisesi, İHL takip etmektedir. En az öğrencinin İmam Hatip Lisesinden çıkması, imam hatiplerden mezun olan öğrencilerin üniversiteye giriş şartlarının son yıllarda gittikçe zorlaşması, iş alanlarının daralması ve dolayısıyla buralara kaydolan öğrenci sayısının oldukça düşük olması ile açıklanabilir.

Tablo 9: Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Sınıflara Göre Dağılımı

Sınıf	Sayı	%
1	167	52,7
2	43	13,6
3	107	33,8
Toplam	317	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin sınıflarına göre dağılımının verildiği yukarıdaki tabloya göre öğrencilerin 167’si birinci sınıf öğrencisidir. Üçüncü sınıf öğrencileri ikinci sırayı oluştururken, son sırayı ikinci sınıf öğrencileri almaktadır. İkinci sınıf öğrencilerinin 43 kişi gibi az sayıda olmalarının sebebi, anketin yapıldığı sırada, İhsan Mermerci Lisesinde henüz üçüncü sınıfın açılmamış olması ve bunun yerine ikinci sınıfın kullanılmasıdır.

Tablo 10: Öğrencilerin Allah İnancına İlişkin Kanaatlerine Göre Dağılımı

Allah İnancı	Sayı	%
Kesin İnanç	293	92,4
Problemlı İnanç	24	7,6
Toplam	317	100,0

Anket sonuçlarına bakıldığında, öğrencilerin Allah inancına ilişkin kanaatlerinin % 92,4'ünün “Allah’a inanıyorum” şeklinde kesin bir inanç; % 7,6’sının ise, “Allah’a inanıyorum fakat kâinata müdahale etmediğini düşünüyorum”; “Allah’ın varlığına inanmıyorum, her şey tabiat kanunlarına göredir”; “Allah’ın varlığına inanıyorum ama çözmekte güçlük çektiğim hususlar var”; “Allah’ın varlığı yokluğu konusu ile ilgilenmiyorum” gibi daha problemlı bir inanç şeklinde olduğu görülmüştür. Bundan dolayı anket sonuçlarını **Kesin inanç ve Problemlı İnanç** olmak üzere iki başlıkta toplamayı uygun bulduk.

2.4. ÖLÇME ARAÇLARI

Araştırmaya katılan öğrencilere, önce cinsiyet, yaş, doğum yeri, ailenin gelir durumu, anne ve babanın öğrenim durumu, ailedeki birey sayısı, öğrenim gördükleri okullar, sınıflar ve son olarak Allah inancına ilişkin kanaatlerini tespit edecek sorular sorulmuştur. Ardından da değerlere ilişkin yönelimlerini içeren 59 soruluk anket uygulanmıştır.

2.4.1. Değerler Ölçeği

Araştırmada değer yönelimlerini tespit için Schwartz Değer Ölçeği (Schwartz's Value Survey, 1992) kullanılmıştır. Bu ölçek daha önce başka araştırmalarda da kullanılmıştır.²²⁵ Araştırmaya katılan öğrencilerin değer yönelimleri, 10 boyut oluşturan 59 orijinal tek değerle ölçülmüştür.

Öğrenciler, anketle ilgili açıklamaları okuduktan sonra her bir değeri kendi hayatlarını yönlendirme derecelerine göre işaretlemişlerdir. Bu tercihler, (-1) = 'ilkelerime ters düşer' basamağından başlayıp, (0) = 'önemli değil'den, (7) = 'en üst düzeyde önemli' basamağı arasında değişen bir ölçek üzerinde değerlendirilmiştir.

²²⁵ Kağıtçıbaşı ve Kuşdil, 2000; Mehmedoğlu, 2006

Tablo 11: Araştırmada Kullanılan Değer Tipleri, Tanım Amaç ve İçerdikleri Değerler (Schwartz, 1992)

DEĞER TİPLERİ	AÇIKLAMA	DEĞERLER
GÜÇ	Sosyal konum ve prestij, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim veya kontrol gücü	Sosyal güç sahibi olmak, Otorite sahibi olmak, Zengin olmak, Toplumdaki görüntüsünü koruyabilmek, İnsanlar tarafından benimsenmek.
BAŞARI	Sosyal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi	Başarılı olmak, Yetkin olmak, Hırslı olmak, Sözü geçen biri olmak, Zeki olmak.
HAZCILIK	Zevk ve duyuların kişisel ödüllendirmesi	Zevk, Hayattan tat almak, Cinsellik.
UYARILIM	Heyecan, hayata meydan okuma ve yenilik arayışı	Cesur olmak, Değişken bir hayat yaşamak, Heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak, İsteklerine düşkün olmak.
ÖZYÖNELİM	Bağımsız düşünce ve eylem tercihi, keşif ve inceleme	Yaratıcı olmak, Merak duyabilmek, Özgür olmak, Kendi amaçlarını seçebilmek, Bağımsız olmak, Kendine saygısı olmak,
EVRENSELÇİLİK	Anlayışlı, takdir edici ve hoşgörülü olma, insanların ve tabiatın iyiliğini gözetme	Açık fikirli olmak, Erdemli olmak, Toplumsal adalet, Eşitlik, Barış içinde bir dünya istemek, Güzelliklerle dolu bir dünya, Doğayla bütünlük içinde olmak, Çevreyi korumak, İç uyum.
İYİLİKSEVERLİK	Kişisel temas içinde bulunulan kimselerin iyiliğini gözetme, geliştirme ve koruma	Yardımsever olmak, Dürüst olmak, Bağışlayıcı olmak, Sadık olmak, Sorumluluk sahibi olmak, Gerçek arkadaşlık, Olgun sevgi, Manevi bir hayat, Anlamli bir hayat.
GELENEK	Dinin ya da geleneksel kültürün bir takım âdet ve fikirlerini kabul etme, bağlanma ve saygı gösterme	Alçakgönüllü olmak, Dindar olmak, Hayatın bana verdiklerini kabullenmek, Geleneklere saygılı olmak, İlmli olmak, Dünyevi işlerden el-ayak çekmek.
UYMA	Toplumsal norm ve beklentileri ihlal etme, başkalarını rahatsız etme ya da kırma-yaralama gibi fiillere elverişli dürtü ve eğilimlerin sınırlanması.	Kibar olmak, İtaatkâr olmak, Ana-babaya ve yaşlılara değer vermek, Kendini denetleyebilmek.
GÜVENLİK	Toplumun, ilişkilerin ve bireyin kendisinin güvenliği, huzur ve istikrarı	Ulusal güvenlik, Toplumsal düzenin sürmesini istemek, Temiz olmak, Aile güvenliği, İyiliğe karşılık vermek, Bağlılık duygusu, Sağlıklı olmak, Mahremiyet.

2.4.1. Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analizi

Hazırlanan anket formu çoğaltılarak, 2004–2005 Eğitim-Öğretim Yılı'nın Kasım-Aralık ayları arasında öğrencilere bizzat veya rehber öğretmen ya da sınıf öğretmeni vasıtası ile uygulanmış ve aynı şekilde toplanmıştır.

Uygulamalar ders saatlerinde ve öğrenciler toplu halde iken yapılmıştır. Öğrencilere kimlik bilgilerinin gizli tutulacağı teminatı verilmiştir.

Ankette yer alan Schwartz Değerler Ölçeği kültürler arası araştırmalarda geçerli sonuç alınamayan maddeler de dâhil edilerek aynen kullanılmıştır. Önce veriler incelenmiş ve araştırma sonuçlarını olumsuz etkileyecek nitelikte eksik cevaplanmış olan anketler değerlendirme dışı tutulmuştur. Bunun ardından veriler bilgisayar ortamına aktararak analiz işlemleri SPSS paket programıyla yapılmıştır.

Ölçekleri oluşturan maddelerin iç tutarlılığını belirlemek için iç tutarlılık analizi (Cronbach Alpha) kullanılmıştır. Farklı iki grup arasındaki ilişkinin anlamlılık derecesini belirlemek için bağımsız grup t-test (Independent Samples t-test), daha fazla grupların karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) kullanılmıştır.

3. BÖLÜM
BULGULAR ve YORUMLAR

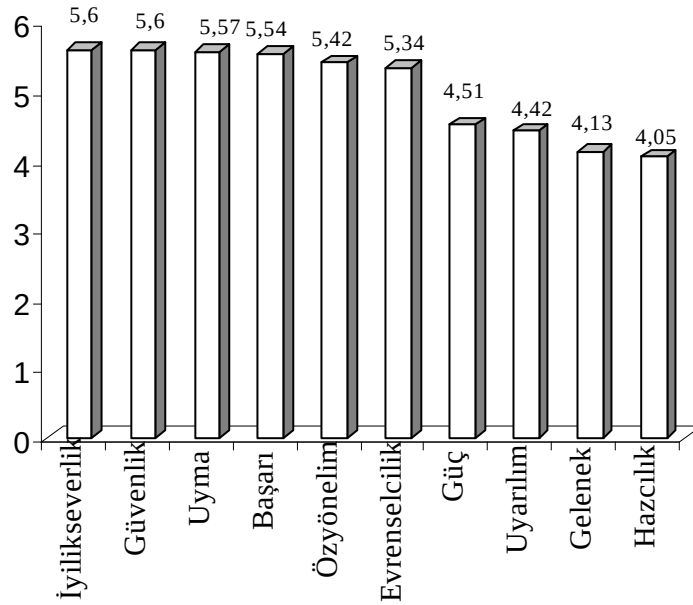
3.1. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın bu bölümündeki bulgular, araştırmanın genel çerçevesi ve hipotezler doğrultusunda yorumlanmaya çalışılacaktır. Öncelikle temel değerlerin genel profiline ait sonuçlara yer verilecektir. Daha sonra, demografik özellikler ve Allah inancına ilişkin tutumlarla değer yönelimlerine ilişkin bulgulara yer verilecektir.

3.1.1. Değer Yönelimine İlişkin Bulgular

Ankete katılan öğrencilerin değer tercihleri ile ilgili genel profil aşağıdaki grafikte yer almaktadır. Buna göre, öğrencilerin en fazla önem verdikleri değer tipi İyilikseverlik değer tipidir. Bunu sırasıyla Güvenlik, Uyma, Başarı, Özyönelim, Evrenselcilik, Güç, Uyarılım, Gelenek ve Hazcılık değer tipleri izlemektedir. Bunlardan ilk altı değer tipi (İyilikseverlik, Güvenlik, Uyma, Başarı, Özyönelim, Evrenselcilik) kendi arasında, sonraki dört değer tipi ise (Güç, Uyarılım, Gelenek ve Hazcılık) kendi arasında birbirine yakın ortalamalara sahiptir.

Grafik 1: Değerlerin Benimsenme Sırası

Mehmedoğlu'nun üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı benzer bir araştırmada, değer tipleri profilinin bizim araştırmamızla paralel sonuçlar verdiği

görülmektedir. Adı geçen araştırmadaki değer yönelimlerine dair genel tabloda ilk sırayı Güvenlik değer tipi alırken, son sırayı Hazcılık değer tipi almaktadır. Bu araştırmanın değer tipi sıralaması şöyledir: Güvenlik, İyilikseverlik, Özyönelim, Evrenselcilik, Uyuma, Gelenek, Başarı, Uyarılım, Güç ve Hazcılık.²²⁶

Kağıtçıbaşı ve Kuşdil tarafından yapılan araştırmada da, bizim ve Mehmedoğlu'nun değer tipi profiline yakın sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Sözü geçen araştırmada öğretmenlerin değer tipleri düzeyindeki sıralamaları şöyledir: Evrenselcilik, Güvenlik, İyilikseverlik, Özyönelim, Başarı, Uyuma, Hazcılık, Güç, Gelenek, Uyarılım.²²⁷

Her üç araştırmada da ilk sıralarda, Güvenlik ve İyilikseverlik değer tipleri, son sıralarda ise, Güç, Uyarılım, Gelenek ve Hazcılık değer tipleri yer almaktadır. Bu araştırmalar, lise, üniversite ve öğretmenler olmak üzere üç farklı kesimde yapılmış olmasına rağmen, değer tipleri sıralamalarında benzer sonuçlara ulaşılmış olması, kültürümüzde bu değerlerin önemsenme derecelerinin birbirine yakın olduğu ile açıklanabilir. Dolayısıyla bu sonuç, farklı kesimlerden olsalar bile deneklerin, bireysel yönlerinden ziyade toplumsal olan, toplumun düzenini ön plana çıkaran değerleri daha ön planda tuttukları şeklinde yorumlanabilir.

3.2. DEĞERLER ve DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE İLİŞKİN BULGULAR

Bu bölümde öğrencilerin cinsiyet, yaş, doğum yerinin özelliği ve ailesinin sosyo-ekonomik düzeyi, anne ve babanın öğrenim düzeyi, ailedeki birey sayısı, okunan okulun türü ve okunan sınıf gibi demografik özelliklerinin **değer yönelimleri** üzerinde anlamlı farklılıklara yol açıp açmadığı, açtıysa sonucun nasıl olduğu incelenmiştir. Bunun için farklı iki grubu karşılaştırmada kullanılan bağımsız grup t-testi (Independent Sample T-test), daha fazla grubu karşılaştırmada kullanılan tek yönlü varyans analizi

²²⁶ Mehmedoğlu, **Gençlik Değerler ve Din**, s. 273

²²⁷ Kağıtçıbaşı ve Kuşdil, s. 71

(One Way-ANOVA) kullanılmıştır. Konu ile ilgili bulgular aşağıda verilen tablolarla açıklanmaya çalışılmıştır.

3.2.1. Cinsiyet ve Değer Yönelimleri

Cinsiyet konusu pek çok araştırmada dikkate alınan bir konu olmuştur. Önce kendi inceleme sonuçlarımıza yer verip, daha sonra bu araştırmalara değineceğiz.

Tablo 12: Cinsiyete Göre Değer Yönelimleri, Ortalama ve Standart Sapmaları ve t-Testi Sonuçları

	Kız (N=179)		Erkek (N=138)		t değeri	P
	Ort.	ss.	Ort.	ss.		
Güç	4.48	1.33	4.54	1.37	-.403	---
Başarı	5.61	1.05	5.46	1.19	1.116	---
Hazcılık	3.70	1.75	4.51	1.84	-4.005	P<.05
Uyarılım	4.39	1.49	4.46	1.45	-.413	---
Özyönelim	5.51	1.01	5.29	1.02	1.905	---
Evrenselcilik	5.45	1.02	5.20	1.10	2.071	P<.05
İyilikseverlik	5.76	.90	5.39	.94	3.553	P<.05
Gelenek	4.12	1.31	4.14	1.20	-.092	---
Uyma	5.79	1.07	5.29	1.20	3.892	P<.05
Güvenlik	5.71	.94	5.47	1.01	2.214	P<.05

Tabloya bakıldığında, kızların erkeklere oranla Başarı, Özyönelim, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik değerlerine; erkek öğrencilerin ise kız öğrencilere oranla, Güç, Hazcılık, Uyarılım ve Gelenek değerlerine daha fazla önem verdikleri görülmektedir.

Her iki cinsin her bir değere verdikleri önem düzeyi arasında anlamlı farklar bulunmuştur. Fark bulunan değerler, Hazcılık ($t(317)=4.005$; $p<.05$); Evrenselcilik ($t(317)=2.071$; $p<.05$) ; İyilikseverlik ($t(317)=3.553$; $p<.05$); Uyma ($t(317)=3.892$; $p<.05$); ve Güvenlik ($t(317)=2.214$; $p<.05$) değerleridir. Bunlardan Hazcılık değeri

erkeklerin; Evrenselcilik, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik değerleri ise kızların daha fazla önem verdiği değerlerdir. Dolayısıyla cinsiyetin, değerlere verilen önem düzeyinde etkili olmadığına yönelik hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Hazcılık değerinin erkekler lehine çıkmasının sebebi, ergenlik döneminde erkeklerin yaşadığı cinsel değişimin kızlardan daha yoğun olması ve kültürel olarak erkeklerin bu konuda daha rahat yetiştirilmeleri şeklinde açıklanabilir. Diğer değerlerin kızlar lehine çıkması ise, yine kültürel etkenlerle, yetişme tarzlarındaki farklılıklarla açıklanabilir.

Araştırmaya katılan kız ve erkek öğrencilerin değer tercihlerini, daha net görebilmek için, önemliden önemsizye doğru sıraladık:

KIZLAR

Uyma
İyilikseverlik
Güvenlik
Başarı
Özyönelim
Evrenselcilik
Güç
Uyarılım
Gelenek
Hazcılık

ERKEKLER

Güvenlik
Başarı
İyilikseverlik
Uyma-Özyönelim
Evrenselcilik
Güç
Hazcılık
Uyarılım
Gelenek

Daha önce Mehmedoğlu'nun, üniversite öğrencilerinin değer yönelimleri üzerine yaptığı bir araştırmada, kız öğrenciler erkeklere oranla Hazcılık, Özyönelim, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Gelenek ve Güvenlik değerlerine; erkek öğrenciler ise kız öğrencilere oranla Güç, Başarı, Uyarılım ve Uyma değerlerine daha fazla önem vermişlerdir. Ancak bu, anlamlı bir farklılık oluşturacak seviyede değildir. Böylece değerlere verilen önem düzeyinin cinsiyete bağlı olarak değişmediği sonucuna varılmıştır.²²⁸

Aydın tarafından yapılan başka bir araştırmada da cinsiyet, modern-geleneksel değer dönüşümünde etkili değildir. Bununla birlikte erkekler, maceracılık ve

²²⁸ Mehmedoğlu, **Gençlik Değerler ve Din**, s.279–280

ferdiyetçilikle ilgili değerlerde daha etkili durumdadırlar. Bu durumun sebebi, erkeklerin sosyal hayatta kızlara oranla daha rahat hareket edebilme imkânlarının olması şeklinde açıklanabilir.²²⁹

Yine Şirin'in üniversite öğrencilerine yönelik yaptığı bir başka araştırmanın sonuçları, kız ve erkekler hakkında sahip olunan genel kanaatin dışında bir netice vermiştir. Buna göre, her iki cinsiyetin de sahip olduğu geleneksel değerler sıralamasının bu araştırmada farklılaştığı tespit edilmiştir. Kızların daha fazla önem verecekleri tahmin edilen itaatkârlık değerini, erkeklerin kızlardan üç puan önde tercih ettikleri gözlenmiştir.²³⁰

Güngör'ün araştırmasında genç kızlarla genç erkeklerin, diğer taraftan da orta yaşlı kadınlarla orta yaşlı erkeklerin değer profilleri karşılaştırılmıştır. Buna göre, genç kızlar ile genç erkeklerin değer sıralaması arasında negatif korelasyon (-.14) çıksa da bu anlamlı bir fark oluşturacak seviyede değildir. Aynı durum orta yaşlı grup için de geçerlidir, onlardaki korelasyon da negatiftir (-.43) fakat, öncekinden daha yüksektir. Bu da gösteriyor ki genç kızlarla genç erkekler arasındaki fark, orta yaşlı grup arasındaki farktan daha azdır. Yani orta yaşlı kadın ve erkekler arasındaki değer farkları gençlerdekine nispetle daha fazladır. Bunun sebebi, genç nesildeki ortak kültür olabilir. Zira bu grup aynı kültürel kaynaktan beslenmekte ve hemen hemen aynı şeyleri paylaşmaktadır. Ayrıca, bugünün kadını hem teori hem de pratikte erkeklere yaklaşmış durumdadır. Genç kızlar ile orta yaşlı kadınlar arasındaki farkın diğer bir sebebi ise, genç kızların henüz ev hanımı rolünü üstlenmemiş olmalarıdır ki bu sebep, erkeklerle aralarındaki farkın az olmasını doğal kılmaktadır.²³¹

Güngör'e göre, kadınlarla erkekler arasındaki tutum ve değer farkları biyolojik olmaktan öte kültürel ve bu farkları toplum oluşturur. Cinsler arasındaki zekâ farkını toplum oluşturmaz ancak, onların farklı bir hayat yaşamaları, birbirlerinden farklı ilgi ve beklentilerinin olması toplumun eseridir. Önceleri Türk kadınında akademik ilgilere rastlamak imkânsızken, şimdi bu ilgi Türk kadınında, geçmişteki kadın imajını

²²⁹ Mustafa Aydın, "Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği", **DED**, İstanbul 2003, Sayı.3, s.142

²³⁰ Ahmet Şirin, **Gençlerin Değer Sıralaması**, s. 110

²³¹ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.116–117

beğenmeyecek kadar ileri seviyededir. Kadınlar ve erkeklerin yaşadıkları hayatın özellikleri de onların birbirlerinden farklı değerler geliştirmelerine sebep olmaktadır.²³²

Yapıcı ve Zengin tarafından “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları”²³³ üzerine yapılan araştırmada,

Kızların değer sıralamasının sosyal, dini, ahlaki, estetik, teorik-bilimsel ve ekonomik;

Erkeklerin ise dini, ahlaki, sosyal, siyasal, estetik, teorik-bilimsel, ekonomik şeklinde olduğu bulunmuştur.

Adı geçen araştırma sonucuna göre, kızlarla erkekler arasında her ne kadar değer tercih sıralamalarında farklılık varsa da bu, anlamlı bir fark oluşturacak derecede değildir. Dolayısıyla cinsiyetin değer tercih sıralamasında etkili bir faktör olmadığı ortaya çıkmıştır.²³⁴

Bacanlı’nın G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada ise, erkek öğrencilerin *geleneklere saygılı olmayı* ve *dindarlığı* ön plana çıkartmada kızlardan anlamlı derecede farklılaştığı tespit edilmiştir.²³⁵

Özensel’in farklı illerde ve farklı eğitim veren liselerin öğrenciler üzerinde yaptığı bir araştırmada, cinsiyet farklarının değer tercihlerinde nasıl bir sonuca ulaşılacağı üzerinde durulmuştur. Buna göre, Bireysellik ve Toplumsal Uyum, Erdemlilik ve Çevrecilik değerlerine duyarlılığın kızlarda erkeklere oranla daha yüksek

²³² Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.81–82

²³³ Yapıcı ve Zengin, s.190

²³⁴ Yapıcı ve Zengin, s.191

²³⁵ Hasan Bacanlı, “*Değer Tercihleri:Psikolojik Kavram Analizleri* ”, Nobel Yayın Dağ., Ankara 2002 Aktaran: Yapıcı ve Zengin., s.191

olduğu ve kızların bu değerlere erkeklere oranla daha fazla önem verdikleri tespit edilmiştir.²³⁶

Elazığ ilinde ve 11 genel lisede, Gömleksiz'in yaptığı araştırmada da, geleneksel toplumsal değerlerin kız öğrenciler tarafından daha fazla benimsendiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca kız öğrencilerin geleneklere daha fazla bağlı kaldıkları görülmüştür. Buna benzer olarak yine kız öğrencilerin daha fazla sorumluluk sahibi oldukları, dürüstlük alt boyutunda bulunan maddeleri erkek öğrencilere göre daha fazla benimsedikleri, kendilerini kontrol altına alabildikleri ve daha fazla saygılı oldukları ortaya çıkmıştır.²³⁷

3.2.2. Yaş ve Değer Yönelimleri

Yaşlara göre değer yönelimlerini belirlemek için yapılan t-testi sonuçları ve ortalamalar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

²³⁶ Ertan Özensel, “Liseli Kız Ve Erkek Öğrencilerin Değer Yargıları Ve Türk Toplumunun Temel Toplumsal Kurumlarına Bakış Açıları”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**, İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004

²³⁷ Nuri Gömleksiz, “Lise Öğrencilerinin Toplumsal Değerlere İlişkin Tutumları: Elazığ İli Örneği”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**, İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004

Tablo 13: Yaşlara Göre Değer Yönelimleri, Ortalama ve Standart Sapmaları ve t-Testi Sonuçları

	14-16 Yaş (N=201)		17 ve Üstü (N=105)		t değeri	P
	Ort.	ss.	Ort.	ss.		
Güç	4.57	1.35	4.44	1.30	.756	---
Başarı	5.58	1.09	5.55	1.10	.211	---
Hazcılık	4.02	1.88	4.15	1.69	-.587	---
Uyarılım	4.53	1.46	4.31	1.46	1.265	---
Özyönelim	5.45	1.00	5.41	1.06	.282	---
Evrenselcilik	5.36	1.04	5.34	1.09	.163	---
İyilikseverlik	5.67	.90	5.53	.96	1.249	---
Gelenek	4.11	1.26	4.16	1.26	-.267	---
Uyma	5.59	1.13	5.54	1.21	.371	---
Güvenlik	5.61	1.02	5.62	.91	-.088	---

Araştırmamıza katılan öğrencilerin yaşları iki grup halinde ele alındı. Bunlardan birinci grup 14–16 yaşları, ikinci grup 17 ve üstü yaşları kapsamaktadır. Analiz sonuçlarında, 14–16 yaş grubundaki öğrencilerin, Güç, Başarı, Uyarılım, Özyönelim, Evrenselcilik, İyilikseverlik ve Uyma değerlerine; 17 ve üstü yaş grubundaki öğrencilerin ise, Hazcılık, Gelenek ve Güvenlik değerlerine, diğer gruba nazaran daha fazla önem verdikleri görülmüştür.

Yapılan t-testi sonuçlarına bakıldığında, öğrencilerin yaşları ile değerlere verdikleri önem düzeyi açısından elde ettikleri ortalamalar arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>.05$).

Dolayısıyla, yaş faktörünün değerlere verilen önem düzeyi bakımından belirgin bir farklılığa yol açmayacağı yönündeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Bu konuda yapılan araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Mesela, Mehmedoğlu'nun üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, “yaş ile değer yönelimleri arasındaki ilişkileri özetleyen korelasyonlar, Güç, Başarı, Uyarılım ve Uyma hariç diğer tüm değerlerle yaş arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya

çıkılmaktadır. Bu değerlerden Evrenselcilik, Gelenek ve Güvenliğe verilen önemle yaş arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, yaş arttıkça, yani son ergenlikten ilk yetişkinliğe geçildikçe, bu değerlere verilen önem düzeyinin azaldığı söylenebilir.”²³⁸

Diğer taraftan, Aydın tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre ise, yaş faktörü değerler üzerinde anlamlı bir farka yol açmamıştır. Ancak, 18–22 yaş kategorisinin genel olarak sosyal düzene dair değerlere daha fazla önem verdiği tespit edilmiştir.²³⁹

3.2.3. Doğum Yerinin Özelliği ve Değer Yönelimleri

Doğum yerinin niteliği bireyin yetişme tarzında etkilidir. Zira kişiler, bulundukları yerin sosyal yapısı, kültürü ile belli bir dünya görüşü kazanırlar. Değer sistemleri, çevrelerinden hareketle şekillenir. Fakat bu, değer tercihlerinde birinci derecede belirleyici unsur değildir.

Anketimizde, öğrencilerin doğum yerlerini tespit için de bir soru sorduk. Doğum yerlerini Köy-Kasaba, Şehir-Büyükşehir şeklinde iki başlıkta topladık.

Hipotezimizi de, doğum yeri ile değer tercihleri arasında belirgin bir fark olmayacağı ancak, Köy-Kasaba doğumluların Gelenek, Uyma, Güvenlik gibi değerlere daha fazla önem verecekleri şeklinde belirledik.

²³⁸ Mehmedoğlu, **Gençlik Değerler ve Din**, s.282

²³⁹ Aydın, s.141,142

Tablo 14: Doğum Yerinin Özelliğine Göre Değer Yönelimleri, Ortalama ve Standart Sapmaları ve t-Testi Sonuçları

	Köy-Kasaba (N=59)		Şehir-Büyükşehir (N=253)		t değeri	P
	Ort.	ss.	Ort.	ss.		
Güç	4.30	1.19	4.55	1.37	-1.277	---
Başarı	5.56	1.17	5.55	1.11	.097	---
Hazcılık	3.86	2.10	4.11	1.76	-.912	---
Uyarılım	4.19	1.55	4.50	1.44	-1.437	---
Özyönelim	5.36	1.23	5.43	.96	-.476	---
Evrenselcilik	5.62	.90	5.28	1.09	2.216	p<.05
İyilikseverlik	5.73	.95	5.57	.93	1.140	---
Gelenek	4.28	1.20	4.10	1.27	.981	---
Uyma	5.59	1.11	5.55	1.18	.206	---
Güvenlik	5.55	1.07	5.62	.96	-.461	---

Öğrencilerin doğum yerlerini, özelliğine göre Köy-Kasaba ve Şehir-Büyükşehir olarak ayırdık. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Köy-Kasaba doğumlular Başarı, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Gelenek ve Uyma değerlerine, Şehir-Büyükşehir doğumlu olanlara oranla daha fazla önem vermektedirler. Şehir-Büyükşehir doğumlular ise Güç, Hazcılık, Uyarılım, Özyönelim, Güvenlik değerlerine, Köy-Kasaba doğumlulara oranla daha fazla önem vermektedir.

Ankete katılan gençlerin büyük çoğunluğu Şehir-Büyükşehir doğumludur. Sonuçlar incelendiğinde gençlerin, doğum yerleri ile değerlere verdikleri önem düzeyinde -Evrensellik değeri hariç- anlamlı bir fark yoktur. Evrensellik değeri ile doğum yeri arasında anlamlı bir fark vardır. Yapılan t-testi analizi sonuçlarına göre, 10 değerden sadece Evrenselcilik değerine verilen önem düzeyleri arasındaki fark anlamlı çıkmıştır ($t(312)=2.216$; $p<.05$). Bu fark, Köy-Kasaba doğumlular lehinedir. Yani Köy-Kasaba doğumlular Evrenselcilik değerine daha fazla önem vermektedirler.

Bu sebeple, doğum yeri faktörünün değer tercihlerinde anlamlı farklılığa yol açmayacağı yönündeki hipotezimiz büyük oranda doğrulanmıştır.

Doğum yerinin özelliği, değer yönelimlerinde anlamlı bir farklılığa yol açmamaktadır. Nitekim daha önce, Mehmedoğlu'nun konu ile ilgili araştırmasında, Şehir-Büyükşehir doğumlular Köy-Kasaba doğumlu olanlara oranla Hazcılık ve Güç değerlerine, Köy-Kasaba doğumlu olanlar ise, Şehir-Büyükşehir doğumlu olanlara oranla İyilikseverlik, Gelenek ve Güvenlik değerlerine daha fazla önem vermişlerdir. Her iki grubun bunların dışındaki değerlere verdikleri önem düzeyi ise birbirine yakındır. Analiz sonuçlarına bakıldığında sadece Gelenek değerine verilen önem düzeyinde anlamlı fark tespit edilmiştir. Gelenek değerine Köy-Kasaba doğumlular daha fazla önem vermişlerdir.

3.2.4. Öğrencilerin Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumları Ve Değer Yönelimleri

Ankette öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyleri İyi, Orta, Düşük şeklinde üçe ayrılmıştır.

Ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyi iyi olan öğrenciler Evrenselcilik, İyilikseverlik ve Uyma değerlerine; orta olan öğrenciler Güç, Başarı, Hazcılık, Uyarılım, Özyönelim ve Güvenlik değerlerine; düşük olanlar ise sadece Gelenek değerine diğerlerinden daha fazla değer vermişlerdir. Buna göre, sosyo-ekonomik açıdan orta ailelere mensup öğrencilerin değerlerin çoğuna verdikleri önem düzeyi ortalaması, üst ve düşük seviyeye mensup öğrencilerin değer ortalamalarından daha yüksektir.

Tablo 15: Ailenin Sosyo-Ekonomik Düzeyine Göre Değer Yönelimleri

Ortalama ve Standart Sapmaları ve t-Testi Sonuçları

	İyi (N=98)		Orta (N=178)		Düşük (N=29)		F	P (sig)	Fark
	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.			
Güç	4.55	1.41	4.61	1.29	3.89	1.33	3.620	.028	Orta-Düşük
Başarı	5.53	1.10	5.60	1.07	5.36	1.40	.624	.537	-
Hazcılık	4.03	1.63	4.10	1.87	3.68	2.06	.680	.507	-
Uyarılım	4.50	1.45	4.55	1.41	3.61	1.71	5.267	.006	İyi-Düşük, Orta-Düşük
Özyönelim	5.39	.95	5.51	1.01	5.01	1.13	3.168	.044	Orta-Düşük
Evrenselcilik	5.37	1.04	5.30	1.10	5.35	.99	.135	.873	-
İyilikseverlik	5.66	.88	5.58	.95	5.54	1.05	.244	.783	-
Gelenek	4.12	1.25	4.09	1.29	4.12	1.08	1.407	.246	-
Uyma	5.69	1.19	5.51	1.17	5.54	1.06	.730	.483	-
Güvenlik	5.61	.98	5.63	.95	5.44	1.05	.490	.613	-

Yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre, öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik seviyeleri ile Güç ($F(2-304)=3,620$; $p<.05$), Uyarılım ($F(2-304)=5,267$; $P<.05$), Özyönelim ($F(2-304)=3,168$; $p<.05$) değerleri arasında anlamlı farklar bulunmuştur. Buradan da anlaşıldığına göre, öğrencilerin Güç, Uyarılım, Özyönelim değerlerine verdikleri önem, ailelerin sosyo-ekonomik seviyelerine göre değişmektedir. Hangi grubun bu değerlere daha fazla önem verdiğini tespit için Scheffe testi yapılmıştır ve Güç değerine, sosyo-ekonomik seviyesi orta olan ailelerin çocuklarının sosyo-ekonomik seviyesi düşük olan ailelerin çocuklarından; Uyarılım değerine, sosyo-ekonomik seviyesi iyi ve orta olanların düşük olanlardan; Özyönelim değerine ise, sosyo-ekonomik seviyesi orta olanların düşük olanlardan daha fazla önem verdikleri ortaya çıkmıştır.

Bu sonuca göre, gelir düzeyinin değer yönelimleri üzerinde etkili olacağı yönündeki hipotezimiz doğrulanmış olmaktadır.

Aydın'ın konu ile ilgili araştırma sonuçlarına göre, ailenin yeterli gelir seviyesine sahip olması, demokrat tavır, sosyal düzen vb. modern değerlere vurguyu arttırmaktadır.²⁴⁰

Mehmedoğlu'nun araştırmasında ise, ailelerinin Sosyo-ekonomik seviyeleri üst, orta, alt şeklinde belirlenen öğrencilerin hepsi, Muhafazakârlık ve Özaşkınlık ana değer gruplarına verdikleri önem düzeyi bakımından birbirlerine yakındırlar. Muhafazakârlık ana değer grubuna, orta ve üs gruplardaki öğrenciler, alt gruptaki öğrencilere oranla daha fazla önem verseler de aradaki fark anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır. Özaşkınlık ana değer grubuna da, orta ve üst gruplardaki öğrenciler alt gruptakilere oranla fazla önem vermişlerdir, fakat bu da anlamlı fark oluşturacak seviyede çıkmamıştır.²⁴¹

3.2.5. Anne ve Babanın Öğrenim Düzeyi ve Değer Yönelimleri

Anne ve babanın eğitim seviyeleri ve meslekleri çocukların içindeki bulundukları sosyo-ekonomik şartlar hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Değerler öğrenme sonucu kazanılmaktadırlar. Bu sebeple, ankete katılan öğrencilerin ebeveynlerinin eğitim durumu ve ekonomik seviyelerinin deneklerin değerler sistemine etki edeceği düşünülmektedir.

²⁴⁰ Aydın, s.142

²⁴¹ Mehmedoğlu, **Gençlik Değerler ve Din**, s.286

3.2.5.1. Annenin Öğrenim Düzeyi ve Değer Yönelimleri

Tablo 16: Annenin Öğrenim Düzeyine Göre Değer Yönelimleri, Ortalama ve Standart Sapmaları ve t-Testi Sonuçları

	İlkokul (N=196)		Ortaokul (N=44)		Lise (N=27)		Üniversite (N=3)		Diğer (N=44)		F	P	Fark
	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.			
Güç	4.46	1.41	4.66	1.37	4.53	1.19	5.78	.20	4.51	1.13	.873	.480	-
Başarı	5.46	1.20	5.75	.94	5.59	1.09	6.00	.91	5.64	.90	.862	.487	-
Hazcılık	3.94	1.82	4.47	1.82	3.90	1.75	6.33	.57	4.02	1.96	.1983	.097	-
Uyarılım	4.42	1.39	4.61	1.67	4.07	1.62	5.67	.38	4.34	1.55	1.126	.344	-
Özyönelim	5.36	1.01	5.46	.99	5.40	1.03	6.44	.50	5.59	1.08	1.265	.284	-
Evrenselcilik	5.29	1.05	5.51	1.12	4.96	1.25	5.93	.12	5.55	.95	1.900	.110	-
İyilikseverlik	5.56	.99	5.73	.76	5.45	1.01	5.37	.78	5.75	.84	.779	.540	-
Gelenek	4.18	1.25	4.17	1.13	3.86	1.19	2.67	.83	4.17	1.43	1.430	.244	-
Uyma	5.54	1.13	5.63	1.27	5.42	1.26	6.42	.52	5.61	1.13	.574	.681	-
Güvenlik	5.58	.98	5.69	.93	5.42	1.22	5.64	.22	5.71	.86	.492	.742	-

Ankete katılan öğrencilerin annelerinin öğrenim durumuna göre değer yönelimleri tablo yukarıda verilmiştir. Buna göre, annelerinin eğitim düzeyi ilkökul olan öğrencilerin Gelenek değerine; eğitim düzeyi üniversite olan öğrencilerin Güç, Başarı, Hazcılık, Uyarılım, Özyönelim, Evrenselcilik ve Uyma değerlerine; anneleri diğer seçeneğine mensup öğrencilerin ise İyilikseverlik ve Güvenlik değerlerine diğerlerinden daha fazla önem vermektedirler.

Yapılan ANOVA testi sonuçlarına bakıldığında öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyi ile her bir değere verdikleri önem düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($p>.05$).

Genel kanaat, annenin öğrenim düzeyinin çocuğun fikir ve ruh dünyasında etkili olduğu yönündedir. Ancak çalışmamızda karşımıza çıkan sonuç bu görüşün aksine, babanın öğrenim düzeyinin çocuğun değer tercih sıralamasında daha etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır (bkz. Tablo18). Dolayısıyla, annelerin öğrenim düzeyi ile öğrencilerin değer tercihlerini etkilediği yönündeki hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Ankete katılan öğrencilerin 314'ü bu soruyu cevaplamıştır. Cevaplara bakıldığında, öğrencilerin 196'sının, yani büyük çoğunluğunun annelerinin ilkökul mezunu olduğu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin çoğunun, annelerinin eğitim durumu bakımından birbirlerine yakın olduğu dikkate alınırsa, annelerin eğitim durumunun çocukların değer algılamalarını etkilememesi normal görünmektedir.

Şirin tarafından yapılan üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırmaya göre, annenin eğitim durumu ile çocukların değer tercih sıralamalarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre, anneleri bir okul bitirmemiş öğrenciler ile ilkökul mezunu olan öğrenciler barış içinde bir dünya değerini, anneleri orta ve yüksek okul mezunu olan öğrenciler özgürlük değerini, anneleri lise mezunu olan öğrenciler ise iç huzuru değerini ilk sırada tercih etmişlerdir. Anneleri yüksek okul mezunu olan öğrenciler heyecanlı bir hayat değerini, anneleri diğer okulları bitirmiş ile okula gitmemiş öğrenciler ise zevk değerini en alt sırada tercih etmişlerdir.²⁴²

3.2.5.2. Babanın Öğrenim Düzeyi ve Değer Yönelimleri

Tablo 17: Babanın Eğitim Düzeyine Göre Değer Yönelimleri, Ortalama ve Standart Sapmaları ve t-Testi Sonuçları

	İlkokul (a) (N=161)		Ortaokul (b) (N=69)		Lise (c) (N=53)		Üniversite (d) (N=21)		Diğer (e) (N=11)		F	P	Fark
	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.			
Güç	4.38	1.40	4.54	1.39	4.76	1.22	4.76	1.02	4.49	1.78	1.053	.380	-
Başarı	5.52	1.12	5.54	1.15	5.47	1.12	6.08	.89	5.24	1.25	1.469	.211	-
Hazcılık	3.90	1.94	4.36	1.59	4.08	1.76	3.80	1.82	4.27	2.00	.909	.459	-
Uyarılım	4.28	1.48	4.63	1.46	4.56	1.30	4.38	1.57	4.32	1.90	.847	.496	-
Özyönelim	5.27	1.06	5.52	1.00	5.50	.84	6.06	.76	5.32	1.30	3.215	.013	d-a
Evrenselcilik	5.26	1.04	5.40	1.04	5.12	1.07	6.01	1.05	5.74	1.15	3.351	.010	d-c
İyilikseverlik	5.60	.93	5.66	.94	5.48	.87	5.87	.79	5.22	1.49	1.157	.330	-
Gelenek	4.07	1.36	4.17	1.18	4.03	1.11	4.69	1.02	4.09	1.26	1.211	.306	-
Uyuma	5.53	1.13	5.62	1.14	5.40	1.21	6.19	.96	5.32	1.50	2.001	.094	-
Güvenlik	5.53	.99	5.62	1.04	5.61	.90	6.08	.61	5.52	1.12	1.514	.198	-

²⁴² Şirin, s. 117

Babaların öğrenim düzeyinin öğrencilerin değer tercihlerindeki etkisinin, genel kabulün aksine, annelerin öğrenim düzeyinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Tablo 18'e bakıldığında babalarının eğitim düzeyi ortaokul olan öğrencilerin Hazcılık ve Uyarılım değerlerine; babalarının eğitim düzeyi üniversite olan öğrencilerin Başarı, Özyönelim, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik değerlerine diğerlerinden daha fazla önem verdikleri gözlenmiştir.

Babaların öğrenim düzeyi ile öğrencilerin değerlere verdikleri önem düzeyi arasında anlamlı farklar bulunmuştur. Yapılan ANOVA testinde öğrencilerin babalarının öğrenim düzeyi ile Özyönelim ($F(4-314)=3,215; p<.05$) ve Evrenselcilik ($F(4-314)=3,351; p<.05$) değerleri arasında anlamlı farklar bulunmuştur. Bu fark öğrenim düzeyinin yükselmesi ile doğru orantılıdır. Babaları üniversite mezunu olan öğrenciler Özyönelim değerine ilkökul mezunu olan öğrencilerden; Evrenselcilik değerine ise lise mezunu olan öğrencilerden daha fazla önem vermişlerdir.

Babanın çocuğun üzerindeki etkisinin anneden daha az olduğu fikri yaygın ise de çalışmamızda babanın anneden daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebinin ise, ergenlik döneminde gencin kendine uygun rolü benimseme çabası ve bu çabada babanın etkisinin artması olarak yorumlanabilir.

Buna göre, babanın öğrenim durumu öğrencilerin değer tercih sıralamalarında etkili bir faktördür. Bu da, babanın öğrenim düzeyinin öğrencilerin değer tercih sıralamalarında etkili olmadığı yönündeki hipotezimizin doğrulanmadığını ortaya koymaktadır.

Şirin'in araştırmasında babanın eğitim düzeyinin değerlere etkisi şöyledir: Babaları okumamış, ortaokul ve lise mezunu öğrenciler özgürlük değerini; ilkökul mezunu olanlar, barış içinde bir dünya değerini; yüksek okul mezunu olanlar ise, iç huzuru değerini ilk sırada tercih etmişlerdir. Zevk değeri ise tüm gruplarda son sırada yer almaktadır.²⁴³

²⁴³ Şirin, s.114

Aydın'ın araştırmasında da babanın eğitimi gençlerin değer sıralamalarında etkili bir faktör olarak çıkmıştır. Babanın eğitimi, gençlerin toplumcu bir eğilim taşımasında ve maddi bir hayat anlayışı üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir.²⁴⁴

3.2.6. Ailedeki Birey Sayısı ve Değer Yönelimleri

Tablo 18: Birey Sayısına Göre Değer Yönelimleri, Ortalama ve Standart Sapmaları ve t-Testi Sonuçları

	1-3 Arası (N=37)		4-6 Arası (N=216)		7 ve Üstü (N=50)		F	P	Fark
	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.			
Güç	4.76	1.40	4.49	1.37	4.45	1.25	.687	.504	-
Başarı	5.39	1.34	5.55	1.05	5.64	1.23	.583	.585	-
Hazcılık	4.47	1.87	4.02	1.82	3.85	1.79	1.324	.268	-
Uyarılım	4.46	1.53	4.47	1.45	4.15	1.59	.931	.395	-
Özyönelim	5.53	1.11	5.40	.99	5.30	1.16	.511	.600	-
Evrenselcilik	5.20	1.31	5.30	1.01	5.66	1.06	2.802	.062	-
İyilikseverlik	5.56	1.14	5.59	.89	5.70	.96	.299	.742	-
Gelenek	3.73	1.30	4.13	1.21	4.36	1.33	2.677	.070	-
Uyma	5.53	1.28	5.54	1.15	5.57	1.04	.644	.526	-
Güvenlik	5.58	1.18	5.58	.94	5.70	1.05	.315	.730	-

Analiz sonuçlarına bakıldığında, ankete katılan öğrencilerden ailedeki birey sayısı 1-3 arası olanların Güç, Hazcılık ve Özyönelim, değerlerine; ailedeki birey sayısı 4-6 arası olan öğrencilerin Uyarılım değerine; ailedeki birey sayısı 7 ve üstü olan öğrencilerin ise Başarı, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik değerlerine diğerlerine oranla daha fazla önem verdikleri görülmektedir.

Yapılan ANOVA testi sonuçlarına bakıldığında öğrencilerin ailelerindeki birey sayısı ile her bir değere verdikleri önem düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($p>.05$). Dolayısıyla öğrencilerin ailelerindeki birey sayısı ile öğrencilerin değer tercihleri arasında olumlu bir ilişki olduğu yönündeki hipotezimiz doğrulanmamıştır.

²⁴⁴ Aydın, s.141; Ayrıca bkz. Şirin, s.113

3.2.7. Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okullar ve Değer Yönelimleri

Öğrencilerin eğitim gördükleri okullara göre değer yönelimlerini tespit ettiğimiz aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 19: Okullara Göre Değer Yönelimleri, Ortalama ve Standart Sapmaları ve t-Testi Sonuçları

	Meslek Lisesi (a) (N=72)		İmam Hatip Lisesi (b) (N=51)		100. Yıl Ticaret Lisesi (c) (N=56)		Zühtü Kurtulmuş Lisesi (d) (N=85)		İhsan Mermerci Lisesi (e) (N=53)				
	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.	F	P	Fark
Güç	4.61	1.20	4.17	1.22	4.26	1.48	4.85	1.26	4.42	1.52	2.868	.023	-
Başarı	5.62	.99	5.63	1.05	5.22	1.25	5.84	.93	5.21	1.32	4.155	.003.	d-c d-e
Hazcılık	4.26	1.63	3.08	2.08	4.34	1.75	4.21	1.72	4.13	1.85	4.575	.001	a-b c-b d-b
Uyarılım	4.27	1.55	4.09	1.47	4.61	1.42	4.84	1.26	4.09	1.58	3.501	.008	-
Özyönelim	5.38	.97	5.31	1.06	5.29	1.10	5.63	.88	5.37	1.12	1.376	.242	-
Evrenselcilik	5.27	1.05	5.56	.97	5.11	1.26	5.60	.94	5.06	1.03	3.568	.007	-
İyilikseverlik	5.59	.79	5.85	.92	5.38	1.15	5.81	.74	5.29	1.04	4.406	.002	b-e d-e
Gelenek	3.92	1.10	4.88	1.07	4.02	1.38	4.29	1.15	3.56	1.33	8.870	.000	b- a,c,e d.-e
Uyma	5.58	1.12	5.73	1.10.	5.38	1.31	5.91	.85	5.05	1.32	5.312	.000	d-e
Güvenlik	5.41	.96	5.89	.87	5.42	1.16	5.88	.75	5.36	1.06	4.970	.001	-

Anaiz sonuçların incelendiğinde, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin İyilikseverlik, Gelenek ve Güvenlik değerlerine; Ticaret Lisesi öğrencilerinin Hazcılık değerine; Zühtü Kurtulmuş Lisesi öğrencilerinin Güç, Başarı, Uyarılım, Özyönelim, Evrenselcilik ve Uyma değerlerine diğer liselerin öğrencilerinden daha fazla önem

verdikleri görülmektedir. Meslek Lisesi ve İhsan Mermerci Lisesi öğrencilerinin, diğer liselerin öğrencilerinden farklı olarak ön plana çıkardıkları herhangi bir değer tespit edilmemiştir.

ANOVA sonuçları bize öğrencilerin öğrenim gördüğü eğitim kurumunun niteliği ile öğrencilerin değer tercihleri arasında anlamlı farklar bulunduğunu göstermektedir. Buna göre öğrencilerin eğitim gördükleri liseler ile Güç ($F(4-316)=2.868$; $p<.05$), Başarı ($F(4-316)=4.155$; $p<.05$), Hazcılık ($F(4-316)=4.575$; $p<.05$), Uyarılım ($F(4-316)=3.501$; $p<.05$), Evrenselcilik ($F(4-316)=3.568$; $p<.05$); İyilikseverlik ($F(4-316)=4.406$; $p<.05$); Gelenek ($F(4-316)=8.870$; $p<.05$); Uyma ($F(4-316)=5.312$; $p<.05$) ve Güvenlik ($F(4-316)=4.533$; $p<.05$) değerleri arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir.

Hangi lise öğrencilerinin bu değerlere daha fazla önem verdiğini ve diğer liselerle karşılaştırmasını görmek için Scheffe testi yapılmıştır. Buna göre, Zühtü Kurtulmuş Lisesi öğrencileri Başarı değerine Ticaret Lisesi ve İhsan Mermerci Lisesi öğrencilerinden daha fazla önem vermişlerdir. İmam Hatip Lisesi öğrencileri İyilikseverlik değerine İhsan Mermerci Lisesi öğrencilerinden ve Zühtü Kurtulmuş Lisesi öğrencilerinden daha fazla önem vermişlerdir. İmam Hatip Lisesi öğrencileri Gelenek değerine Ticaret, Meslek ve İhsan Mermerci Lisesinden; Zühtü Kurtulmuş Lisesi ise İhsan Mermerci Lisesi öğrencilerinden daha fazla önem vermişlerdir. Uyma değerine ise Zühtü Kurtulmuş Lisesi öğrencileri İhsan Mermerci Lisesi öğrencilerinden daha fazla önem vermişlerdir.

Öğrencilerin öğrenim gördüğü lisenin niteliği faktörünün değer tercih sıralamalarında etkili olduğu yönündeki hipotezimiz doğrulanmış olmaktadır.

3.2.8. Öğrencilerin Eğitim Gördüğü Sınıflar ve Değer Yönelimleri

Tablo 20: Sınıflara Göre Değer Yönelimleri, Ortalama ve Standart Sapmaları ve t-Testi Sonuçları

	1. sınıf (N=167)		2. sınıf (N=43)		3. sınıf (N=107)		F	P	Fark
	Ort.	ss.	Ort.	ss.	Ort.	ss.			
Güç	4.57	1.35	4.59	1.33	4.36	1.33	.926	.397	-
Başarı	5.65	1.07	5.66	1.05	5.31	1.18	3.489	.032	1.-3. sınıf
Hazcılık	3.98	1.98	3.78	1.73	4.26	1.61	1.278	.280	-
Uyarılım	4.44	1.52	4.87	1.16	4.21	1.48	3.144	.044	2.-3. sınıf
Özyönelim	5.49	.99	5.58	.96	5.23	1.06	2.797	.063	-
Evrenselcilik	5.39	1.00	5.55	.97	5.16	1.17	2.642	.073	-
İyilikseverlik	5.69	.93	5.73	.81	5.40	.97	3.815	.023	1.-3. sınıf
Gelenek	4.24	1.31	4.04	1.02	3.99	1.26	1.378	.254	-
Uyma	5.65	1.12	5.82	.89	5.33	1.28	3.739	.025	-
Güvenlik	5.57	1.02	5.97	.71	5.49	.96	3.905	.021	2.-3. sınıf

Bu araştırmada sınıf faktörünün değer sıralamalarında etkili olacağı ön görülmüştür.

Tabloya bakıldığında birinci sınıf öğrencilerinin Gelenek değerine; ikinci sınıf öğrencilerinin, Başarı, Uyarılım, Özyönelim, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik değerlerine; üçüncü sınıf öğrencilerinin ise, Hazcılık değerine diğer sınıf öğrencilerine oranla daha fazla önem verdikleri tespit edilmiştir.

Yapılan ANOVA testi sonuçlarında öğrencilerin bulundukları sınıflar ile değer tercihleri arasında anlamlı farklar olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre öğrencilerin sınıfları ile Başarı ($F(2-316)= 3.489$; $p<.05$); Uyarılım ($F(2-316)= 3.144$; $p<.05$); İyilikseverlik ($F(2-316)= 3.815$; $p<.05$); Uyma ($F(2-316)= 3.739$; $p<.05$); Güvenlik ($F(2-316)= 3.905$; $p<.05$) değerleri arasında anlamlı farklar bulunmuştur. İkinci sınıf

öğrencileri Başarı, Uyarılım, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik değerlerine, birinci ve üçüncü sınıf öğrencilerine oranla daha fazla önem vermişlerdir.

Netice itibarıyla, sınıf seviyesi faktörü öğrencilerin değer tercihlerinde etkilidir. Sınıf faktörünün değer tercihlerinde olumlu etki edeceği yönündeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Şirin'in araştırmasında öğrencilerin sınıfları ile değer tercih sıralamaları arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Buna göre öğrencilerin birinci sınıfta öne çıkan değerleri, ailenin korunması, dini olgunluk, eşitlik, milli güvenlik gibi sosyal değerler iken; son sınıfta, iç huzuru, kendine saygı, olgun aşk gibi şahsi değerlerdir. Birinci sınıflar barış içinde bir dünya değerini, son sınıflar ise eşitlik değerini ilk sırada tercih etmişlerdir.²⁴⁵

3.2.9. Allah İnancına İlişkin Kanaatler ve Değer Yönelimleri

Tablo 21: Allah İnancına İlişkin Kanaatlere Göre Değer Yönelimleri
Ortalama ve Standart Sapmaları ve t-Testi Sonuçları

	Kesin İnanç (N=293)		Problemli İnanç (N=24)		t değeri	P
	Ort.	ss.	Ort.	ss.		
Güç	4.49	1.34	4.63	1.33	-.484	---
Başarı	5.52	1.10	5.75	1.34	-.937	---
Hazcılık	4.00	1.82	4.56	1.95	-1.444	---
Uyarılım	4.39	1.44	4.71	1.83	-.996	---
Özyönelim	5.41	1.00	5.40	1.18	.040	---
Evrenselcilik	5.35	1.03	5.17	1.40	.802	---
İyilikseverlik	5.60	.91	5.54	1.25	.292	---
Gelenek	4.18	1.26	3.48	1.14	2.616	p<.05
Uyma	5.58	1.14	5.38	1.36	.785	---
Güvenlik	5.63	.95	5.24	1.18	1.898	---

²⁴⁵ Şirin, s.113

Ankete katılan öğrencilerin Allah inancına ilişkin kanaatlerine göre değer tercihleri yukarıdaki tabloda özetlemiştir. Tabloya bakıldığında, Kesin inanç sahibi öğrenciler, Özyönelim, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Gelenek, Uyma ve Güvenlik değerlerine; Problemleri inanç sahibi öğrenciler ise, Güç, Başarı, Hazcılık ve Uyarılım değerlerine daha fazla önem vermektedirler.

Öğrencilerin Allah inancına ilişkin kanaatlerinin değer tercihlerinde farklılaşmaya yol açıp açmayacağını belirlemek üzere t-testi uygulanmıştır.

Yapılan t-testi sonuçlarına göre, öğrencilerin Allah inancına ilişkin tutumları yalnızca Gelenek ($t(317)=2,616$; $p<.05$) değerinde anlamlı bir fark ortaya koymaktadır. Buna göre, kesin inanç sahibi olan öğrenciler Gelenek değerine, şüpheli inanç sahibi öğrencilerden daha fazla önem vermektedirler. Bu bulgu “öğrencilerin Allah inancı ile ilgili tutumlarının değer tercihlerinde anlamlı bir farklılaşmaya yol açmayacağı” şeklindeki hipotezimizle büyük oranda uyumaktadır.

SONUÇ

Ergenlik dönemi, zihinsel, duygusal ve davranışsal açıdan bireyin, çocukluktaki yapısından çok daha hızlı ve farklı şekilde değişim ve gelişim yaşadığı bir dönemdir. Bu dönemde genç, önceki yaşantısına ait bilgi, tecrübe ve eğilimlerinin üzerine çok çeşitli ve alışılmamış düşünce, heyecan, duygu, karmaşa, iç çatışması yaşamaktadır. Psikolojik ve sosyolojik açıdan yaşanan bu farklılıklar, yeni bakış açılarının, yeni prensiplerin ve yeni davranış kalıplarının habercisi olmaktadır. Bu dönemde, Psiko-sosyal açıdan yenilenen, gelişen birey; hayatı anlama ve anlamlandırmada, kendisinin toplumdaki yerini belirlemede, yeni hedeflere yönelmede, belli değerlere göre hareket etmektedir.

Gencin değerleri algılamasında ve zihninde değerler sistemini oluşturmada en etkili rol, ailelere ve okul çevresine düşmektedir. Aile, bireyin kişilik gelişiminin temellerinin atıldığı, bireysel ve toplumsal değerler hakkında ilk kazanımların yaşandığı yerdir. Genç, dünyaya bakışını, insanlarla ilişkilerini, toplumdaki yerini ve rolünü hep ailesinden aldığı eğitimle belirler.

İlkokuldan itibaren, okul birey üzerinde ailesinden çok daha fazla etkilidir. Bunun sebebi, çocuğun bu dönemde, zihinsel gelişiminin yanında sosyal gelişiminin de hızlı olmasıdır. Okulun etkisi ergenlik döneminde daha da ileri düzeydedir.

Lise, ergenlik dönemi ve değer yönelimleri üzerine araştırma yapma isteğimiz, ergen, okul, aile ve değer anlayışları arasındaki bu yakın ilgiden kaynaklanmaktadır. Bizim merakımız, her türlü değişimin yaşandığı ergenlik döneminde alınan örgün eğitimin değer tercihlerinde her hangi bir etkiye sahip olup olmadığıdır.

Araştırmamızın temel sorusu, öğrencilerin değer tercihlerinde yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik seviye, eğitim görülen lisenin türü, anne-babanın eğitim düzeyi gibi etkenlerin ne derece rol oynadığı yönündedir. Şimdi bu konularla ilgili yaptığımız analiz sonuçlarını tek tek ele alacağız.

1. Değer Yönelimleri: Örneklem genelinde değer yönelimlerine ilişkin sonuçlara bakıldığında, öğrencilerin en fazla önem verdikleri değer tipinin İyilikseverlik olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla Güvenlik, Uyma, Başarı, Özyönelim, ve Evrenselcilik değer tipleri izlemektedir. En az önem verilen değer tiplerinin ise Güç, Uyarılım, Gelenek ve Hazcılık olduğu anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla bu sonuç, öğrencilerin, bireysel değerlerden (Güç, Uyarılım ve Hazcılık) daha çok toplumsal değerleri (İyilikseverlik, Güvenlik, Uyma, Özyönelim, Evrenselcilik) ön planda tutan bir yönelim sergiledikleri şeklinde yorumlanabilir.

Gerek Kağıtçıbaşı ve Kuşdil'in ve gerekse Mehmedoğlu'nun araştırmalarında, değer yönelimleriyle ilgili olarak bu sonuçlara paralel sonuçlara ulaşılmıştır.

2. Cinsiyet: Çalışmamızda, 'Kız ya da erkek olmak öğrencilerin değerlere bakışını; değerlerin, onların hayatlarındaki önem sırasını ne derece etkilemektedir' sorusuna cevap aradık.

Sonuçlarımızda cinsiyet farkının değer tercih sıralamasında etkili olduğu görülmektedir. Verilen 10 değerden, Hazcılık, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik değerlerinde cinsiyet farklılıklarının etkisi olduğu tespit edilmiştir. Erkek öğrenciler yaşamlarında Hazcılık değerine kızlara göre daha fazla yer vermektedirler. Kız öğrencilerin ise, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik değerlerine erkeklere nispeten daha fazla önem verdikleri görülmüştür.

3. Yaş: 14–16 ve 17 ve üstü yaş grubu şeklinde sınıflandırdığımız öğrencilerin değer tercihlerinde bazı farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Buna göre, 14-16 yaş grubundaki öğrencilerin önem verdikleri değerler, Güç, Başarı, Uyarılım, Özyönelim, Evrenselcilik, İyilikseverlik ve Uyma iken; 17 ve üstü grubundaki öğrenciler, Hazcılık, Gelenek ve Güvenlik değerlerine önem vermektedirler.

Her ne kadar, yaş grupları ile değer yönelimleri arasında bir farklılığın var olduğu görülse de, bu fark anlamlılık derecesine ulaşmamıştır. Dolayısıyla, yaş faktörünün değer tercih sıralamasında etkili bir rol üstlenmediği aşikârdır.

4. Doğum Yeri: Öğrencilerin doğum yerlerini, Şehir-Büyükşehir ve Köy-Kasaba şeklinde iki başlıkta topladık. Şehir-Büyükşehir doğumlu olanlar Güç, Hazcılık, Uyarılım, Özyönelim, Güvenlik değerlerine diğer öğrencilere göre daha öncelikli yer vermişlerdir. Köy-Kasaba doğumlu olanlar ise, Başarı, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Gelenek ve Uyma değerlerine, daha fazla önem vermişlerdir. Ancak bu durum yalnızca Evrenselcilik değerinde anlamlı bir fark oluşturmuştur.

Doğum yeri Köy-Kasaba olanlar Evrenselcilik değerine daha fazla önem vermektedirler.

5. Sosyo-Ekonomik Seviye: Ankete katılan öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyleri İyi, Orta ve Düşük şeklinde üçe ayrılmıştır.

Sosyo-ekonomik düzey, değer yönelimlerinde anlamlı bir farklılaşmaya yol açmıştır. Buna göre, Sosyo-ekonomik durumu iyi olan ailelerden gelen öğrencilerin Evrenselcilik, İyilikseverlik ve Uyma değerlerine verdikleri önem düzeyi yüksek çıkmıştır. Sosyo-ekonomik durumu düşük olan öğrenciler sadece Gelenek değerine diğerlerinden daha fazla önem vermişlerdir. Sosyo-ekonomik durumu orta olanlar ise, Güç, Başarı, Hazcılık, Uyarılım, Özyönelim ve Güvenlik değerlerine öncelikli olarak yer vermişlerdir. Buna göre, sosyo-ekonomik açıdan orta ailelere mensup öğrencilerin değerlerin çoğuna verdikleri önem düzeyi ortalaması, üst ve düşük seviyeye mensup öğrencilerin değer ortalamalarından daha yüksektir.

Öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik seviyeleri ile Güç, Uyarılım, Özyönelim değerleri arasında anlamlı farklar bulunmuştur. Buradan anlaşıldığına göre, öğrencilerin Güç, Uyarılım, Özyönelim değerlerine verdikleri önem ailelerin sosyo-ekonomik seviyelerine göre değişmektedir.

Sosyo-ekonomik seviyenin orta olduğu durumda Güç değeri daha fazla önem kazanmıştır. Sosyo-ekonomik seviye düştükçe Güç değerine verilen önem de azalmıştır. Sosyo-ekonomik seviye iyi ve orta derecede iken Uyarılım değerine verilen önemin arttığı görülmüştür. Seviye düştükçe Uyarılım değerine verilen önem de düşmektedir. Sosyo-ekonomik seviyenin orta olduğu durumda ise Özyönelim değerinin daha da önem

kazandığı görülmüştür. Yine seviye düştükçe Özyönelim değerine verilen önem de düşme olmaktadır.

6. Annenin Öğrenim Düzeyi: Ankete katılan öğrencilerin annelerin öğrenim düzeyi ilkokul olan öğrenciler Gelenek; üniversite olanlar Güç, Başarı, Hazcılık, Uyarılım, Özyönelim, Evrenselcilik ve Uyma; anneleri diğer seçeneğine mensup öğrencilerin ise İyilikseverlik ve Güvenlik değerlerine diğerlerinden daha fazla önem vermişlerdir. Ancak bu farklar istatistik bakımından anlamlı değildir. Dolayısıyla, annenin öğrenim düzeyi faktörünün, değer tercihlerinde etkili olmadığı sonucuna varabiliriz..

Fakat burada göz ardı edilmeyecek bir hususa işaret etmek gerekir. Öğrencilerin annelerinin yaklaşık %75'inin ilkokul mezunu olduğu görülmüştür. Bu da, öğrenci annelerinin eğitim düzeyleri arasında fazla bir fark olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, annelerin eğitim düzeyinin, çocukların değer tercihlerinde önemli bir farklılık oluşturmaması, aynı eğitim düzeyine sahip olmalarına bağlanabilir.

7. Babanın Öğrenim Düzeyi: Araştırmamızda, beklentimizin aksine, babanın eğitim düzeyi faktörünün öğrencilerin değer tercihlerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Babalarının eğitim düzeyi ortaokul olan öğrenciler Hazcılık ve Uyarılım değerine önem vermektedirler. Babaları üniversite mezunu olan öğrenciler ise, Başarı, Özyönelim, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik değerlerine önem vermektedirler. Dolayısıyla, babanın eğitim düzeyinin artması, bu değerlerin gençlerin hayatında daha önemli görülmesine yol açmaktadır.

Babaların öğrenim düzeyi ile öğrencilerin değerlere verdikleri önem düzeyi arasında anlamlı farklar bulunmuştur. Bu fark, Özyönelim ve Evrenselcilik değerlerinde görülmüştür. Yani babalarının öğrenim düzeyi yükseldikçe, öğrencilerin bu değerleri ilk sıraya koyma eğilimleri de artmaktadır. Babaları üniversite mezunu olan öğrenciler Özyönelim değerine, ilkokul mezunu olan öğrencilerden; Evrenselcilik değerine ise lise mezunu olan öğrencilerden daha fazla önem vermişlerdir.

Babanın eğitim düzeyinin çocuğun değer yönelimleri üzerindeki etkisinin anneden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, ergenlik döneminde gencin kendine uygun rolü benimseme çabasında daha çok baba ile özdeşleşmesi olarak düşünülebilir.

8. Ailedeki Birey Sayısı: Ankete katılan öğrencilerin ailelerindeki birey sayılarını 1–3, 4–6 ve 7 ve üstü olmak üzere üç grupta inceledik.

Ailedeki birey sayısı 1–3 olan öğrenciler Güç, Hazcılık ve Özyönelim değerine daha fazla önem vermişlerdir. Ailedeki birey sayısı 4–6 olan öğrenciler Uyarılım değerine, 7 ve üstü olan öğrencilerin ise Başarı, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik değerlerine diğerlerine göre daha ön plana almışlardır.

Birey sayısı azaldıkça, Yeniliğe Açıklık ve Kendini geliştirme değerlerine (Güç, Hazcılık ve Özyönelim) verilen önemin arttığı görülmektedir. Bunun tersi yani kalabalık ailelerde ise, Kendini Aşma ve Muhafazakârlık değerlerine (Başarı, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik) önem kazanmıştır.

Birey sayısının değer sıralamasında değişikliğe sebep olduğu görülse de bu, anlamlı bir farklılık oluşturacak seviyede değildir. Netice itibarıyla, birey sayısı faktörünün öğrencilerin değer yönelimlerinde etkili bir faktör olmadığı anlaşılmaktadır.

9. Eğitim Görülen Lise: Anketimiz, Meslek Lisesi, İmam Hatip, Ticaret Lisesi, Zühtü Kurtulmuş ve İhsan Mermerci liselerinde gerçekleşmiştir. Bunlardan,

- İmam Hatip Lisesi öğrencileri: İyilikseverlik, Gelenek ve Güvenlik
- 100. Yıl Ticaret Lisesi öğrencileri: Hazcılık
- Zühtü Kurtulmuş Lisesi öğrencileri: Güç, Başarı, Uyarılım, Özyönelim, Evrenselcilik ve Uyma değerlerine daha fazla önem vermişlerdir.

Meslek lisesi ve İhsan Mermerci Lisesi öğrencilerinin diğer liselere göre ön plana çıkardıkları belirgin bir değer olmadığı görülmektedir.

Eğitim görülen lise türü ile öğrencilerin değer yönelimleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Farklılık, Güç, Başarı, Hazcılık, Uyarılım, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Gelenek, Uyma ve Güvenlik değerleri arasında tespit edilmiştir. Buna göre, Zühtü Kurtulmuş Lisesi ğrencileri Başarı değerine Ticaret Lisesi ve İhsan Mermerci Lisesi öğrencilerinden daha fazla önem vermişlerdir. İmam Hatip Lisesi ğrencileri ise İyilikseverlik değerine, İhsan Mermerci Lisesi öğrencilerinden ve Zühtü Kurtulmuş Lisesi öğrencilerinden daha fazla önem vermişlerdir.

Görüldüğü gibi, dini içerikli eğitim veren İHL ğrencileri genel liselerde öğrenim gören öğrencilere göre İyilikseverlik değerine daha fazla önem vermektedirler.

Netice itibariyle, eğitim görülen lisenin türü, öğrencilerin değer sıralamalarında etkili bir faktör olarak bulunmuştur.

10. Eğitim Görülen Sınıf: Ankete katılan öğrencilerden, İhsan Mermerci lisesi öğrencileri hariç diğerleri hep 1. ve 3. sınıfta okumaktadırlar. İhsan Mermerci Lisesi yeni açılan bir lise olduğu ve 3. sınıf henüz oluşmadığı için burada 2. sınıf öğrencilerine uyguladık. Değerlerin sınıflara göre dağılımına baktığımızda,

- Birinci sınıf ğrencileri, Gelenek
- İkinci sınıf ğrencileri, Güç, Başarı, Uyarılım, zynelim, Evrenselcik, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik
- nc sınıf öğrencileri ise Hazcılık değerine daha ön planda yer vermektedir.

Öğrencilerin eğitim gördüğü sınıf ile değer yönelimleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılıklar Başarı, Uyarılım, İyilikseverlik, Uyma ve Güvenlik değerlerinde görülmektedir. Öğrencilerin sınıfları yükseldikçe Hazcılık değerine yönelik tercihleri artmakta, ilk sınıflara doğru gidildikçe diğer değerlere, özellikle 1. sınıflarda Gelenek değerine daha fazla önem verildiği görülmektedir. Bu durumu yaş ile birlikte düşünmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Netice itibariyle, sınıf seviyesi faktörü öğrencilerin değer tercihlerinde etkilidir. Sınıf faktörünün değer tercihlerinde anlamlı farklılıklar doğuracağı yönündeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

11. Allah İnancına İlişkin Kanaat: Ankete katılan öğrencilerin Allah inancına ilişkin kanaatlerini, *Kesin İnanç* ve *Problemli İnanç* şeklinde iki kategoride birleştirdik. Buna göre, öğrencilerin büyük çoğunluğunun, “Tek olan, her şeyi bilen, eşi, benzeri olmayan bir Allah inancına” yani *Kesin İnanca* sahibi olduğu görülmüştür. Geri kalan bir grup (24 tane) öğrenci ise, “Allah’a inanıyorum fakat kâinata müdahale etmediğini düşünüyorum”; “Allah’ın varlığına inanmıyorum, her şey tabiat kanunlarına göredir”; “Allah’ın varlığına inanıyorum ama çözmekte güçlük çektiğim hususlar var”; “Allah’ın varlığı yokluğu konusu ile ilgilenmiyorum” şeklindeki seçenekleri işaretlemişlerdir. Bu öğrencilerin kanaatini de *Problemli İnanç* başlığı altında topladık.

Analiz sonuçları Kesin inanç sahibi öğrencilerin Özyönelim, Evrenselcilik, İyilikseverlik, Gelenek, Uyma ve Güvenlik değerlerini ön plana çıkardıklarını, Problemli inanç sahibi öğrencilerin ise, Güç, Başarı, Hazcılık ve Uyarılım değerlerini daha fazla önemli gördüklerini ortaya koymaktadır.

Öğrencilerin Allah inancına ilişkin tutumları yalnızca Gelenek değerinde anlamlı bir farklılık ortaya koymaktadır. Kesin inanç sahibi olan öğrenciler Gelenek değerini, şüpheli inanç sahibi öğrencilerden daha fazla önemsemektedirler

Sonuç olarak, Ortaöğretim öğrencilerinin değer yönelimlerini ele alan bu araştırmanın bulguları, genel olarak öğrencilerin değer yönelimlerinde farklılıklardan daha çok benzerlikler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bir takım farklılıklar ise döneme özgü özellikleri yansıtmaktadır. Zira ele alınan dönem değerlerin henüz tam olarak özümsemediği ve kimliğin yeterince netleşmediği bir dönemdir.

Bu araştırmada elde edilen sonuçlar, bu konuda yapılacak yeni araştırmalarla desteklendiğinde, daha sağlıklı değerlendirmeler yapılmasına imkân verecektir.

EKLER

EK 1: Öğrenci Tanıma Formu

Saygıdeğer Katılımcı,

Bu anket, lise öğrencilerinin değer tercihleri hakkında bilgi toplamak üzere düzenlenmiştir. Anket formunda yer alan sorulara içtenlikle cevap vermeniz, sonuçların tutarlılığı açısından çok önemlidir. Vereceğiniz cevaplar kesinlikle gizli tutulacak ve değerlendirmeler toplu olarak yapılacaktır. **Katkılarınız için teşekkür ederiz.**

- 1) Cinsiyetiniz a) Kadın b) Erkek
- 2) Yaşınız (Lütfen Yazınız):
- 3) Doğum yeriniz a) Köy-Kasaba b) Şehir-Büyükşehir c) Yurtdışı
- 4) Ailenizin gelir durumu a) İyi b) Orta c) Düşük
- 5) Annenizin öğrenim durumu 6) Babanızın öğrenim durumu
- a) İlkokul a) İlkokul
- b) Ortaokul b) Ortaokul
- c) Lise c) Lise
- d) Üniversite d) Üniversite
- e) Diğer: (Lütfen Yazınız)..... e) Diğer: (Lütfen Yazınız).....
- 7) Aileniz kaç kişiden oluşmaktadır? a) 1-3 b) 4-6 c) 7 ve üstü
- 8) Aşağıdaki seçeneklerden hangisi sizin Allah ile ilgili inancınızı en iyi şekilde yansıtmaktadır?
- a) Her şeyi yoktan yaratan, bilen ve her şeye gücü yeten bir Allah'ın varlığına inanıyorum.
- b) Evrenin Allah tarafından yaratılmış olduğuna inanıyorum, fakat daha sonra olanlara müdahale ettiğine inanmıyorum.
- c) Allah'ın varlığına inanmıyorum, her şey doğa kanunlarına göre olur.
- d) Allah'ın varlığına ve birliğine inanmakla birlikte çözmekte güçlük çektiğim hususlar var.
- e) Allah'ın varlığı ve yokluğu konusunda ilgilenmiyorum.

EK 2: Anket Metni

3.2.9.1. AÇIKLAMA

Aşağıda, bizim kültürümüzden ve değişik kültürlerden seçilen çeşitli değerler sıralanmıştır. Burada kendinize şu soruyu sorunuz: “Hangi değerler hayatımı yönlendirmeleri açısından benim için önemlidir ve hangi değerler bu açıdan benim için daha az önemlidir veya ilkelerime ters düşmektedir?”

Her değerın yanında –1’den başlayıp 7’de biten bir boşluk bulacaksınız. –1 (eksi bir) rakamı o değerin sizi yönlendiren ilkelere ters düşen herhangi bir değeri olduğunu, 7 rakamı ise o değerin sizin hayatınızda yönlendirici özellik taşıyan en önemli değeri olduğunu gösterecektir. Sayı yükseldikçe (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7) o değerin hayatınızdaki yönlendiriciliği bakımından sizin için daha önemli olduğu anlaşılacaktır.

Sizden istenen buradaki her bir değerin sizin için taşıdığı önemi gösteren rakamı işaretlemenizdir.

	İlkelerime ters düşer	Önemli değil			Önemli			Çok önemli	En üst düzeyde önemli
	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
1) Eşitlik (herkese eşit fırsat)									
2) İç Uyum (kendimle barışık olmak)									
3) Sosyal Güç Sahibi Olmak (başkalarını denetleyebilmek, üstün olmak)									
4) Zevk (istem ve arzuların giderilmesi, doyurulması)									
5) Özgür Olmak (düşünce ve hareket özgürlüğü)									
6) Manevi Bir Hayat (maddi değerlerden çok manevi olanlara önem vermek)									
7) Bağlılık Duygusu (başkalarının da beni düşündükleri duygusu)									
8) Toplumsal Düzenin Sürmesini İstemek (kanun ve nizam yaklaşımı)									
9) Heyecanlı Bir Yaşantı Sahibi Olmak (uyarıcı deneyimlerle dolu)									
10) Anlamlı Bir Hayat (hayatta bir amacın olması)									
11) Kibar Olmak (nazik, terbiyeli olmak)									
12) Zengin Olmak (maddi varlık, para)									
13) Ulusal Güvenlik (ülkemin düşmanlardan korunması)									
14) Kendine Saygısı Olmak (kendini değerli bulma)									
15) İyiliğe Karşılık Vermek (başkasına borçlu olmaktan kaçınmak)									
16) Yaratıcı Olmak (orijinal olmak, hayal gücünü kullanmak)									
17) Barış İçinde Bir Dünya İstemek (savaş ve çelişkilerden uzak bir dünya)									
18) Geleneklere Saygılı Olmak (eski değer ve geleneklere saygı)									
19) Olgun Sevgi (derin duygusal ve ruhsal yakınlıklar)									
20) Kendini Denetleyebilmek (yanlış olana direnebilmek)									
21) Mahremiyet (özel bir dünyası olma hakkı)									
22) Cinsellik									

AÇIKLAMA

Aşağıda ikinci bir değerler listesi verilmektedir. İlk listede olduğu gibi burada da her değerın yanında –1’den başlayıp 7’de biten bir boşluk bulacaksınız.

–1 (eksi bir) rakamı o değerin sizi yönlendiren ilkelere ters düşen herhangi bir değer olduğunu, 7 rakamı ise o değerin sizin hayatınızda yönlendirici özellik taşıyan en önemli değer olduğunu gösterecektir. Sayı yükseldikçe (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7) o değerin hayatınızdaki yönlendiriciliği bakımından sizin için daha önemli olduğu anlaşılacaktır.

	İlkelerime ters düşer	Önemli değil			Önemli			Çok önemli	En üst düzeyde önemli
	–1	0	1	2	3 5.	4	5	6	7
23) İnsanlar Tarafından Benimsenmek (başkalarından saygı ve kabul görmek)									
24) Doğayla Bütünlük İçinde Olmak (doğayla uyum)									
25) Değişken Bir Hayat Yaşamak (rekabet içinde yeniliklerle dolu)									
26) Erdemli Olmak (olgun bir hayat anlayışı)									
27) Otorite Sahibi Olmak (yönetmek ve yönlendirmek hakkına sahip olmak)									
28) Gerçek Arkadaşlık (yakın ve destekleyici arkadaşlık)									
29) Güzelliklerle Dolu Bir Dünya (doğa ve sanatın güzelliği)									
30) Toplumsal Adalet (haksızlığın düzeltilmesi, zayıfın yanında olmak)									
31) Bağımsız Olmak (kendine yeterli, kendine güvenli olmak)									
32) İlimli Olmak (aşırı duygu ve hareketlerden kaçınmak)									
33) Sadık Olmak (arkadaşlarına ve çevresine bağlı olmak)									
34) Hırslı Olmak (çalışkan, istekli olmak)									
35) Açık Fikirli Olmak (değişik fikir ve inanışlara hoş görülmesi)									
36) Alçakgönüllü Olmak (kendini öne çıkarmamak)									
37) Cesur Olmak (macera ve risk olmak)									
38) Çevreyi Korumak (doğayı korumak)									
39) Sözü Geçen Biri Olmak (insan ve olaylar üzerinde etkili olmak)									
40) Anne-Babaya ve Yaşlılara Değer Vermek (saygı göstermek)									
41) Kendi Amaçlarını Seçebilmek (kendi hedeflerini bağımsızca belirlemek)									
42) Sağlıklı Olmak (fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklardan uzak olmak)									
43) Yetkin Olmak (rekabeti seven etkili, verimli olmak)									
44) Hayatın Bana Verdiklerini Kabullenmek (hayatın getirdiklerine kadere razı olmak)									
45) Dürüst Olmak (içtenlik)									
46) Toplumdaki Görüntüyü Korumak (başkalarına karşı mahcup duruma düşmemek)									
47) İtaatkar Olmak (görevi yapan, yükümlülüklerini yerine getiren biri olmak)									
48) Zeki Olmak (mantıklı, akıllı biri olmak)									
49) Yardımsever Olmak (başkalarının iyiliği için uğraşmak)									
50) Hayattan Tat Almak (yemek-içmekten, cinsellikten, müzikten vb. hoşlanmak)									
51) Dindar Olmak (dinsel inanç ve ibadetlere bağlılık)									
52) Sorumluluk Sahibi Olmak (güvenilir ve inanılır biri olmak)									
53) Merak Duyabilmek (her şeyle ilgilenen araştıran biri olmak)									
54) Bağışlayıcı Olmak (başkalarının özrünü kabul edebilmek)									
55) Başarılı Olmak (amaçlarına ulaşabilmek)									
56) Temiz Olmak (düzenli ve titiz olmak)									
57) İsteklerine Düşkün Olmak (kendisine zevk veren şeyler yapmak)									
58) Dünyevi İşlerden El-Ayak Çekmek (münzevi bir hayat benimsemek)									
59) Aile Güvenliği (sevilenlerin tehlikeden uzak olması)									

EK: İZİN BELGESİ

T.C
İSTANBUL VALİLİĞİ
ZEYTİNBURNU İLÇE MİLLİ EĞİTİM
MÜDÜRLÜĞÜ

SAYI:B.08.04.MEM.4.34.27.18.070/ 15273
KONU:Anket Çalışması İsteği.

15-10-2004

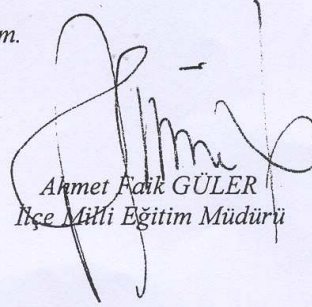
KAYMAKAMLIK MAKAMINA
ZEYTİNBURNU

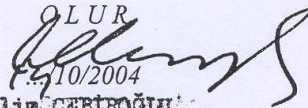
İLGİ:Hamdiye YAĞCIYA' ait 12.10.2004 tarihli dilekçe.

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencisi Hamdiye YAĞCI'nın Orta öğretim öğrencilerinin Değer Yönelimleri üzerine Karşılaştırılmalı bir anketin aşağıda belirtilen İlçemiz okullarında yapmak isteği Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görüldüğü takdirde olularınıza arz ederim.

13.09.2004 Mem S.ÜNVER
13.09.2004 Şef M.H.TUNÇ
13.09.2004 Şb Md E.USTA

Ahmet Faik GÜLER
İlçe Milli Eğitim Müdürü

OLUR

15/10/2004
Selin ÇEBİROĞLU
Zeytinburnu Kaymakamı

Anket Yapılacak Okulların Adı:

İhsan Mer Lisesi Müd
İmam Hatip Lisesi Müd
Zühtü Kurtulmuş Lisesi Müd
Kız Mes Lis Müd
100.Yıl Tic Mes Lis Müd

KAYNAKÇA

- Adams, James F. **Ergenliğı Anlamak**. Ali Dönmez (çev.). Bekir Onur (hızl.). Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- Algül, Hüseyin, H. Yunus Apaydın, Ali Bardakoğlu, İbrahim Kafi Dönmez, Mehmet Erkal, Ömer Faruk Harman, Ahmet Saim Kılavuz, Süleyman Uludağ ve İrfan Yücel. **İlmihal**. 5. Basım. Cilt. 1, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Arkonaç, Sibel. **Psikoloji**. 1. Basım. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 1993.
- Atkinson, Rita L. ve Diğerleri. **Psikolojiye Giriş**. Yavuz Atılğan (çev.). Ankara: Arkadaş Yay., 2002.
- Aydın, Mustafa. “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”, **Değerler Eğitimi Dergisi**. Cilt.1, Sayı.3, Temmuz 2003, ss.121–144.
- Ayhan, Halis. **Din Eğitimi ve Öğretimi**. 3. Basım. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997
- Bacanlı, Hasan. **Eğitim Psikolojisi**. İstanbul: Alkım Yayınevi, tsz.
- Bahadır, Abdülkerim. “Ergenlikte Dini Şüphe ve Tereddütler”, Hayati Hökelekli (Ed.). **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi** içinde. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, ss. 255–307.
- Bardakoğlu, Ali. “Bülüğ”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. C. VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Bayraklı, Bayraktar. **İslamda Eğitim**. 1. Basım. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- Baysal, A. Can. “Tutumlar”, **Sosyal Psikoloji**. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989
- Bayyığıt, Mehmet. “Gençlerin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi – II Sempozyum Bildirileri**. İstanbul: Ensar Neşriyat. 18–20 Nisan 2003, ss.221–241.
- Bilgin, Nuri. **Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar**. İstanbul: Sistem Yayınları, 1995
- Bolay, Süleyman Hayri. “Aşkın Değerler Buhranı”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**. İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004.

- Budak, Selçuk. **Psikoloji Sözlüğü**. “Sosyal Psikoloji”, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000.
- Cesur, Sevim. “Toplumumuzda Ahlakın Kavramsallaştırılması”, Yurdagül Mehmedoğlu, Ali Ulvi Mehmedoğlu (Ed.). **Küreselleşme Ahlak ve Değerler** içinde. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006 ss.321–349
- Cüceloğlu, Doğan. **İnsan ve Davranışı**. 12. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Dereboy, İ. Ferhan. **Kimlik Bocalaması**. Malatya 1993
- Dinçer, Ömer. “Tutumlar”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**. C.4. İstanbul: Risale Yayınları, 1991.
- Erikson, Erik H. **İnsanın Sekiz Çağı**. T. Bedirhan Üstün, Vedat Şar (çev.). Birey ve Toplum Yayınları, 1984.
- Fersahoğlu, Yaşar. **İslam Eğitime Giriş**. İstanbul: Marifet Yayınları, 2003.
- Freedman, J.L., D.O. Sears ve J.M. Carlsmith. **Sosyal Psikoloji**. Ali Dönmez (çev.). Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- Gander, J.Mary ve Gardiner, Harry W. **Çocuk ve Ergen Gelişimi**. Bekir Onur (hızl.). Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- Gömleksiz, Nuri. “Lise Öğrencilerinin Toplumsal Değerlere İlişkin Tutumları: Elazığ İli Örneği”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**. İstanbul: DEM. 26–28 Kasım 2004.
- Günay, Ünver. **Din Sosyolojisi**. İstanbul: İnsan Yay., 2001.
- Gündüz, Turgay. **İslam Gençlik ve Din Eğitimi**. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2003.
- Güngör, Erol. **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**. 3. Basım. İstanbul: Ötüken Yay., 1998.
- _____. **Değerler Psikolojisi**. 3. Basım. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- Hançerlioğlu, Orhan. **Felsefe Ansiklopedisi**. 1. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976.
- Hökelekli, Hayati. “Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Uludağ Üniversitesi SBE, 1980.
- _____. “Gençlik ve Din”, Hayati Hökelekli (Ed.). **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi** içinde. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002, ss.11-31.

_____. **Din Psikolojisi**. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

http://www.zeytinburnu.bel.tr/bel_zeytinburnu/zeytinburnu/index.cfm (03.08.2006)

İmamoğlu, E.Olcay ve Zahide Karakitapoğlu Aygün. “1970’lerden 1990’lara Değerler: Üniversite Düzeyinde Gözlenen Zaman, Kuşak ve Cinsiyet Farklılıkları”, **Türk Psikoloji Dergisi**. Cilt.14, Sayı.44, Aralık 1999, ss.1–19.

Karakaya, Talip. “Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Etik Değerlere Kritik Bir Yaklaşım –Sorunlar ve Çözümler-”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**. İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004.

Kılıç, Recep. **Dini Anlamak Üzerine**. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004.

Kıllıoğlu, İsmail. “Değer Teorisi”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**. C.1, İstanbul: Risale Yayınları, 1990.

Kuçuradi, İonna. **İnsan ve Değerleri**. 2. Basım. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1998.

Kulaksızoğlu, Adnan. **Ergenlik Psikolojisi**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Kuşdil, M.Ersin ve Çiğdem Kağıtçıbaşı. “Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı”, **Türk Psikoloji Dergisi**. Cilt.15, Sayı.45, 2000, ss.59–76.

Marshall, Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü**. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (çev.), “Değerler”, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi. **Kişilik ve Din**. İstanbul: DEM Yay., 2004.

_____. “Gençlik, Değerler ve Din”, Yurdağül Mehmedoğlu, Ali Ulvi Mehmedoğlu (Ed.). **Küreselleşme Ahlak ve Değerler** içinde. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006 ss.251–321.

Necmettin Tozlu ve Cem Topsakal, “Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Değerler Eğitimi”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**. İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004.

Özdemir, Servet ve Halil İbrahim Yalan. **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**. 2. Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1999.

Özensel, Ertan. “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”. **Değerler Eğitimi Dergisi**. Cilt.1, Sayı.3, Temmuz 2003, ss.217–239.

_____. “Liseli Kız Ve Erkek Öğrencilerin Değer Yargıları Ve Türk Toplumunun Temel Toplumsal Kurumlarına Bakış Açıları”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**. İstanbul: DEM. 26–28 Kasım 2004.

Özlem, Doğan. “Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine”, **Bilgi ve Değer, Sempozyum Bildirileri**. Şehabettin Yalçın (Ed.). Muğla: Vadi Yayınları, 2002, ss.283–312.

Parman, Talat. **Ergenlik Ya da Merhaba Hüzün**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2000.

Peker, Hüseyin. **Din Psikolojisi**. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.

Poyraz, Hakan. “Değerlerin Kuruluşu Ve Yapısı”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**. İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004.

Sağnak, Mesut. “Orta Öğretim Okullarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Okulun Örgütsel Değerlerine İlişkin Algıları İle Kişisel Değerleri Arasındaki Uyum Düzeyleri”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**. İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004.

Sarı, Enver. “Öğretmen Adaylarının Değer Tercihi: Giresun Eğitim Fakültesi Örneği”. **Değerler Eğitimi Dergisi**. Cilt.3, Sayı.10, 2005, ss.73–88.

Schultz, Duane P. ve Schultz, Ellen Sydney. **Modern Psikoloji Tarihi**. Yasemin Aslay (çev.). 2.Basım. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.

Şerif, Muzaffer ve Carolyn W. Şerif. **Sosyal Psikolojiye Giriş**. Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz (çev.). Cilt.2, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.

Şirin, Ahmet. “Gençlerin Değerler Sıralaması Üzerine Bir Araştırma”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 1986.

Urhan, Veli. “Toplumsal Değişme Sürecinde Kişilik ve Ahlaksal Değerler”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**. İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004.

Uysal, Veysel. “Yetişkinlerde Dindarlık ve Değerler: Dinî Hayat, Değer Tercihleri ve Kadına Bakış Eğilimleri”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**. İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004.

Ülken, Hilmi Ziya. **Bilgi ve Değer**. Ankara: Kürsü Yayınları, tsz.

- Varış, Fatma. **Ergenin Gelişimi**. İstanbul: Özgü Yayınevi, 1963.
- Vergote, Antoine. **Din İnanç ve İnançsızlık**. Veysel Uysal (çev.). İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.
- Yapıcı, Asım ve Zeki Salih Zengin. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği”. **Değerler Eğitimi Dergisi**. Cilt.1, Sayı.4, Ekim 2003, ss. 173–206.
- Yavuz, Şevket. “Değerlerin Şeceresi, Doğası, Sınırı Ve Devamlılığı: Değerlerin Dinî Ve Sosyal Karakteri Ve Sürekliliği”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni**. İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004.
- Yıldırım, Celal. **Çağdaş Felsefe Sözlüğü**. 1. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.
- Yıldız, Nurettin. “Eğitim”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**. C.1, İstanbul: Risale Yayınları, 1990.
- Yörükoğlu, Atalay. **Gençlik Çağı**. 6.Basım. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1989.
- Zaim, Sabahattin. “Sosyal Psikoloji”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**. C.3, İstanbul: Risale Yayınları, 1991.